

LATVIJAS VĒSTURES INSTITŪTA ŽURNĀLS

JOURNAL OF THE INSTITUTE OF LATVIAN HISTORY

ZINĀTNISKIE RAKSTI / RESEARCH ARTICLES: *Jānis Lazdiņš*. Laime Jāņa Pliekšāna (Raina) tiesību filozofijā • *Ineta Lipša*. Valsts sankcionētā vardarbība pret sievietēm 1905. gada revolūcijā: Matildes Krēgeres un Emmas Lietuvides gadījumi • *Uldis Krēslis*. Latvia as a Partner in the Political Security System of Western Democracies in the Early 1920s: Latvia's Relations with Great Britain, the United States and Germany • *Igor Kopōtin, Andrejs Gusačenko*. The Vision of Foreign Intervention in the USSR as Planned by Russian Military Emigres in the End of 1920s: the Baltic Context • *Arto Oll*. Estonian and Latvian naval collaboration during the Interwar Period of 1920–1940 • *Ginta Ieva Bikše*. Spanish Civil War Participants in the Internment Camps in France: Latvian Case (1939–1941) • *Valdis Tēraudkalns*. Kaulēšanās par padomju reliģisko organizāciju dalību Pasaules baznīcu padomē, 1948–1962 • *Daina Bleiere*. Komjaunatnes funkcionāri kā pārmaiņu aģenti (20. gs. 70. gadi)?

2022

Speciālizlaidums

LATVIJAS VĒSTURES INSTITŪTA ŽURNĀLS

JOURNAL OF THE INSTITUTE OF LATVIAN HISTORY

DIBINĀTS 1936. GADĀ
ATJAUNOTS KOPŠ 1991. GADA DECEMBRA

IZNĀK DIVAS REIZES GADĀ

Speciālizlaidums sagatavots Valsts pētījumu programmas projekta
“Indivīda, sabiedrības un valsts mijiedarbība kopējā Latvijas vēstures
procesā: vērtību konflikti un kopīgu vērtību veidošanās vēsturiskos
lūzumu punktos / Interaction between the individual, the society
and the state in process of the history of Latvia: Conflicting values
and formation of shared values during historical turning points”
(Nr. VPP-IZM-2018/1-0018) ietvaros (vad. G. Zemītis)

Rīga, Latvijas Universitātes Latvijas vēstures institūts

LATVIJAS UNIVERSITĀTE
**LATVIJAS VĒSTURES
INSTITŪTS**

Dibinātājs / Founder
LATVIJAS UNIVERSITĀTES LATVIJAS VĒSTURES INSTITŪTS
Reģistrācijas apliecība nr. 1651

Atbildīgā redaktore / Editor-in-Chief Dr. hist. Eva Eihmane
eva.eihmane@lu.lv

Speciālizlaiduma atbildīgā redaktore *Anete Karlsonē*

Redkolēģija / Editorial board:

Asoc. prof. PhD KARI ALENIUSS, Somija (*Kari Alenius, Finland*)

Dr. hist. DAINA BLEIERE, Latvija (*Latvia*)

Asoc. prof. Hum. m. Dr. AUDRONE BLIUIJENE, Lietuva (*Audronē Bliuijenē, Lithuania*)

Prof. PhD LAZARS FLEIŠMANS, ASV (*Lazar Fleishman, USA*)

Prof. PhD JERGS HAKMANS, Polija (*Jorg Hackmann, Poland*)

PhD MAGNUSS ILMJERVS, Igaunija (*Magnus Ilmjarv, Estonia*)

Prof. Dr. hist. ALEKSANDRS IVANOVŠ, Latvija (*Latvia*)

Prof. Dr. hist. ĒRIKS JĒKABSONŠ, Latvija (*Latvia*)

Dr. phil. METJŪ KOTS, Zviedrija (*Matthew Kott, Sweden*)

PhD MIHAILS KOVAĻEVŠ, Krievija (*Mikhail Kovalev, Russia*)

IMANTS LANCMANIS, Latvija (*Latvia*)

Prof. PhD ĒRO MEDIJAINENS, Igaunija (*Eero Medijainen, Estonia*)

Prof. emer. Ph. D. ANDREJS PLAKANS, ASV (USA)

Prof. Dr. habil. hist. AIVARS STRANGA, Latvija (*Latvia*)

Hum. m. Dr. ŽILVĪTIS ŠAKNIS, Lietuva (*Žilvytis Šaknys, Lithuania*)

Asoc. prof. Ph. Dr. LUBOŠŠ ŠVECS, Čehija (*Luboš Švec, Czech Republic*)

Prof. PhD IEVA ZAĶE, ASV (USA)

Dr. hist. GUNTIS ZEMĪTIS, Latvija (*Latvia*)

Žurnālā ievietotie zinātniskie raksti ir recenzēti

Articles in this journal are peer-reviewed

*Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls ir iekļauts datubāzēs /
Journal of the Institute of Latvian History is indexed in databases:
EBSCO Academic Search Ultimate (no 2012. gada / from 2012),
SCOPUS (no 2021. gada / from 2021)*

Redaktore / Editors:

(angļu val. / English) *Andra Damberga*

(latviešu val. / Latvian) *Agita Kazakeviča*

Tehniskā redaktore / Technical editor *Elīta Egle*

Maketētāja / Layout designer *Ineta Prīga*

ISSN 1025-8906 (drukāts izdevums / print)

ISSN 2592-8791 (elektronisks izdevums / online)

<https://doi.org/10.22364/lviz.116>

© Latvijas Universitāte, 2022

© LU Latvijas vēstures institūts, 2022

Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls publicēts brīvpieejā saskaņā ar *Creative Commons* Attiecinājuma-Nekomercials 4.0 Starptautisko licenci (CC BY-NC 4.0)

The Journal of the Institute of Latvian History is an open access journal licensed under the Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License (CC BY-NC 4.0) (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/>)

PRIEKŠVārds

Laikā no 2018. gada līdz 2021. gadam (Covid-19 izraisītās pandēmijas dēļ trīs projektu rezultātu apkopošanas laiks tika pagarināts līdz 2022. gada jūnijam) Latvijas humanitāro zinātņu pētnieki bija aicināti īstenot Valsts pētījumu programmu “Latvijas mantojums un nākotnes izaicinājumi valsts ilgtspējai”. Latvijas Universitāte (LU) projektu konkursā ieguva divus projektus, tai skaitā projektu “Indivīda, sabiedrības un valsts mijiedarbība kopējā Latvijas vēstures procesā: vērtību konflikti un kopīgu vērtību veidošanās vēsturiskos lūzumu punktos / Interaction between the individual, the society and the state in process of the history of Latvia: conflicting values and formation of shared values during historical turning points” (Nr. VPP-IZM-2018/1-0018), kas tika realizēts sadarbībā ar Daugavpils Universitāti (DU) (darba grupas vadītāja profesore Irēna Saleniece).

Projekta mērķis bija pētīt komunikāciju starp valsti, sabiedrību un indivīdu, politiskās un sociālās kontroles ietekmi uz attieksmi pret valsts un sociālo drošību, kā arī politisko, sociālo un kultūras vērtību transformācijas procesu Latvijā 16.–20. gadsimtā. Lai to sasniegtu, tika izveidotas vairākas darba grupas: “Centrs un perifērija – politiskā, sociālā un kultūras komunikācija 16.–20. gadsimts” (vadītāja Anita Čerpinska, LU LVI), “Etnisko grupu loma, vieta un pašizpratne Latvijā: 20. gadsimta diskurss” (vadītājs Vladislavs Volkovs, LU FSI), “Sociālās kontroles mehānismi: indivīda, sabiedrības un valsts attiecības” (vadītāja Daina Bleiere, LU LVI).

Projekta īstenošanā tika iesaistīti 23 zinātnieki un septiņi studējošie no LU Latvijas vēstures institūta (LU LVI), LU Filozofijas un socioloģijas institūta (LU FSI), LU Juridiskā fakultātes, LU Teoloģijas fakultātes, LU Jūdaikas studiju centra. Projektu vadīja Guntis Zemītis (LU LVI). Tā kā projekta laikā tika organizētas divas starptautiskas konferences, savu pienesumu programmas realizācijai deva arī ārvalstu zinātnieki. Projekta noslēgumā 2021. gada 14. un 15. oktobrī Rīgā notika starptautiska zinātniskā konference “Indivīds, sabiedrība un vara Baltijas reģiona vēstures lūzuma punktos”.

Tēmas izvēle un iesaistīto dalībnieku sastāvs deva iespēju aplūkot gan politiskās, gan ideju vēstures jautājumus, sasaistīt humanitāro un sociālo

zinātņu atziņas. Tika izgaismoti arī vairāki pagriezienu punkti Latvijas vēsturē, kuriem līdz šim bija pievērsta mazāka uzmanība, piemēram, – apgaismības ideju ietekmei un tās rezultātam – dzimtbūšanas atcelšanai Baltijā. Liela uzmanība bija pievērsta Latvijas nacionālajām minoritātēm, to vēsturei un, piemēram, paškategorizācijai. Izzināti vairāki līdz šim fragmentāri pētīti jautājumi par krievu pretlieliniecisko emigrāciju Latvijā starpkaru periodā, kā arī par kristīgo Baznīcu nacionālsociālistiskās Vācijas un padomju okupācijas periodā. Pētījumi tika veikti ne tikai uz rakstīto avotu, bet arī lietisko avotu bāzes, parādot ideoloģijas ietekmes atspulgu tradicionālajā kultūrā. Īss kopsavilkums par projektā gūtajiem rezultātiem un atziņām publicēts žurnālā “Latvijas Zinātņu Akadēmijas Vēstis”.¹

Šajā Latvijas Vēstures Institūta Žurnāla numurā iekļautie raksti tapuši uz projekta noslēguma konferencē nolasīto referātu bāzes. Tie skar gan filozofiski juridiskas tēmas, gan vardarbību sieviešu vēstures kontekstā, kā arī vairākus dažādu periodu militārās vēstures un ārpolitisko norišu jautājumus, kā arī reliģisko organizāciju un komjaunatnes darbību padomju okupācijas periodā.

LU Juridiskās fakultātes profesors, *Dr. iur.* Jānis Lazdiņš pievēršas Raiņa daiļrades dažu aspektu analīzei, skatot laimes jēdziena traktējumu un atspoguļojumu viņa intelektuālajā mantojumā.

LU LVI vadošā pētniece, *Dr. hist.* Ineta Lipša, izmantojot biogrāfisko pieeju, parāda valsts sankcionēto vardarbību pret sievietēm 1905.–1907. gada revolūcijā caur divu presē atspoguļotu gadījumu prizmu.

Viens no izdevuma rakstu autoriem ir bijis arī traģiski pārāgri mūžībā aizgājušais LU LVI pētnieks, *Dr. hist.* Uldis Krēsliņš (18.08.1966.–03.05.2022.), kurš bija pievērsies līdz šim publikācijās maz atspoguļotai tēmai par Latvijas lomu Rietumu demokrātiju politiskās drošības sistēmā 20. gadsimta 20. gadu sākumā, balstoties uz Latvijas politiskās drošības dienesta materiāliem un fokusējot uzmanību uz trim Rietumu demokrātijām – Apvienoto Karalisti, ASV un Vāciju.

Igaunijas Aizsardzības ministrijas Militārās akadēmijas Stratēģijas un inovācijas katedras vadītāja *Dr. hist.* Igora Kopitina (*Igor Kopõtin*) un

---

¹ Bleiere D., Čerpinska A., Saleniece I., Zemītis G. Individīda, sabiedrības un valsts mijiedarbība kopējā Latvijas vēstures procesā: vērtību konflikti un kopīgu vērtību veidošanās vēsturiskos lūzuma punktos. *Latvijas Zinātņu Akadēmijas Vēstis. A daļa.* 2021, 75. sēj., Nr. 4, 55.–75. lpp.; Volkovs V. Krievvalodīgās jaunatnes etniskā paškategorizācija Latvijā. Turpat, 43.–53. lpp.

LU LVI zinātniskā asistenta *Mg. hist., Dr. hist.* grāda pretendenta Andreja Gusačenko kopīgā rakstā tiek aplūkots 20. gadsimta 20. gados krievu emigrācijas militārā spektra problemātika, galveno uzmanību veltot tās intervences plāniem PSRS.

Igaunijas Jūras muzeja pētnieks *PhD* Arto Olls (*Oll*) aplūko, pēc kādiem principiem attīstījās Igaunijas un Latvijas kara flote, vai tās koncentrējās uz aizsardzības vai uzbrūkošu jūras karadarbību un kāpēc starp tām sākās cieša sadarbība.

LU LVI asistente *Mg. hist., Dr. hist.* grāda pretendente Ginta Ieva Bikše, turpinot sava promocijas darba tēmu, sniedz pārskatu un analizē Latvijas izcelsmes bijušo Spānijas pilsoņu kara dalībnieku pieredzi internēto nometnēs.

LU Teoloģijas fakultātes profesors *Dr. phil.* Valdis Tēraudkalns analizē divus posmus padomju reliģisko organizāciju (ieskaitot Latvijas Evaņģēliski luterisko baznīcu) attiecībās ar Pasaules baznīcu padomi, parādot padomju varas politikas maiņu šajā jautājumā.

LU LVI pētniece *Dr. hist.* Daina Bleiere, pētot komjaunatnes lideru biogrāfijas, analizē komjaunatnes funkcionāru sociālo un etnisko sastāvu, karjeras motivāciju un skaidro jautājumu, vai viņus var uzskatīt par jaunatnes politikas liberalizācijas aģentiem Latvijā 70. gados.

Tā kā rakstos iztirzātā problemātika attiecas uz visai plašu un atšķirīgu tēmu loku, tie sakārtoti hronoloģiskā secībā, kas aptver gandrīz visu 20. gadsimtu. Raksti sniedz ieskatu daudzveidīgā pētījumu klāstā, kas var palīdzēt labāk izprast indivīda, sabiedrības un valsts mijiedarbību kopējā Latvijas vēstures procesā.

VPP projekta vadītājs *Guntis Zemītis*,
LVIŽ speciālizlaiduma atbildīgā redaktore *Anete Karlsonē*

SATURS / CONTENTS

PRIEKŠVārds / PREFACE	3
ZINĀTNISKIE RAKSTI / RESEARCH ARTICLES	7
<i>Jānis Lazdiņš.</i> Laime Jāņa Pliekšāna (Raina) tiesību filozofijā / Happiness in Jānis Pliekšāns' (Rainis') philosophy of law	7
<i>Ineta Lipša.</i> Valsts sankcionētā vardarbība pret sievietēm 1905. gada revolūcijā: Matildes Krēgeres un Emmas Lietuvietes gadījumi / State-sanctioned violence against women in the 1905 revolution: The cases of Matilde Krēgere and Emma Lietuviete	23
† <i>Uldis Krēsliņš.</i> Latvia as a partner in the political security system of Western democracies in the early 1920s: Latvia's relations with Great Britain, the United States and Germany / Latvija kā partnere Rietumu demokrātiju politiskās drošības sistēmā 20. gadsimta 20. gadu sākumā: Latvijas attiecības ar Apvienoto Karalisti, ASV un Vāciju	40
<i>Igor Kopōtin, Andrejs Gusačenko.</i> The vision of foreign intervention in the USSR as planned by Russian military émigrés at the end of 1920s: The Baltic context / Krievu militārās emigrācijas bruņotas intervences vīzijas PSRS 20. gs. 20. gadu nogalē: Baltijas konteksts	57
<i>Arto Oll.</i> Estonian and Latvian naval collaboration during the interwar period of 1920–1940 / Igaunijas un Latvijas jūrniecības spēku sadarbība starpkaru laikā no 1920. gada līdz 1940. gadam	79
<i>Ginta Ieva Bikše.</i> Spanish Civil War participants in the internment camps in France: Latvian case (1939–1941) / Latvijas izcelsmes Spānijas pilsoņu kara dalībnieki internēto nometnēs Francijā (1939–1941)	99
<i>Valdis Tēraudkalns.</i> Kaulēšanās par padomju reliģisko organizāciju daļību Pasaules baznīcu padomē, 1948–1962 / Bargaining for the participation of Soviet religious organizations in the World Council of Churches, 1948–1962	117
<i>Daina Bleiere.</i> Komjaunatnes funkcionāri kā pārmaiņu aģenti (20. gs. 70. gadi)? / Komsomol functionaries in the 1970s as agents for change?	137
AUTORI / AUTHORS	158

ZINĀTNISKIE RAKSTI

<https://doi.org/10.22364/lviz.116.01>

LAIME JĀŅA PLIEKŠĀNA (RAIŅA) TIESĪBU FILOZOFIJĀ

Jānis Lazdiņš

Dr. iur., profesors, Latvijas Universitātes Juridiskās fakultātes Tiesību teorijas un vēstures katedra

Raksta mērķis ir analizēt jurista, filozofa un dzejnieka Jāņa Pliekšāna (Raiņa) pārdomas par laimi. Rainis dzīvoja laikā, kad latviešiem veidojās valsts tiesiskā apziņa un tika izsludināta Latvijas Republika (1918). Lai arī Rainis ir miris pirms gandrīz 100 gadiem (1929), viņa atstātais intelektuālais mantojums nav zaudējis aktualitāti arī mūsdienās. Pētījuma rezultāti ļauj secināt, ka darbs un brīvība ir priekšnoteikums kā personiskai laimei, tā augstākai laimei. Savukārt "laimes formula" definējama kā nebeidzams sevis pilnveidošanas darbs cīņā par personisku laimi ar mērķi vest visu cilvēci pretī laimei. Balstoties uz Raiņa intelektuālo mantojumu, autors izvirza tēzi, ka sociāli atbildīgā valstī tiesība tiek ties pēc laimes būtu jāatzīst par vienu no valsts tiesību pamatprincipiem.

Atslēgas vārdi: Rainis, laime, darbs, brīvība, tauta, valsts, cilvēce.

IEVADS

Demokrātisku tiesisku valstu tiesības ievērojamu nozīmi piešķir vispārējiem tiesību principiem. Taisnīguma, vienlīdzības, samērīguma u. c. principiem ir vispār saistošs spēks. Taisnīgums parasti tiek uzskatīts par tiesību galveno mērķi (Rezevska 2021). Dīvaini, bet starp šiem principiem reti kad tiek minēta laime. Pasaules slavu ir ieguvusi tikai ASV Neatkarības deklarācijā (*The Declaration of Independence*) (1776) iekļautā tiesība tiek ties pēc laimes (*The Declaration of Independence*, 13). Līdzīga situācija ir arī Latvijā. Principā tikai valsts himna kā tautas svinīgā lūgšana min laimi:

*Kur latvju meitas zied,
Kur latvju dēli dzied,
Laid mums tur laimē diet,
Mūs' Latvijā!*

(Par Latvijas valsts himnu, 2. pants)

Taisnīgums vai laime, kas ir cilvēka dzīves mērķis? Atbilde ir viegli saklausāma katrā gadu mijā. Mēs viens otram vēlam laimīgu jauno gadu vai laimi jaunajā gadā. Nav dzirdēts, ka latvietis latvietim gadu mijā vēlētu taisnīgumu. Daudzi pagātnes domātāji (Sokrats, Aristotelis, Džons Loks (*John Locke*) u. c.) ir secinājuši, ka laime ir tas, pēc kā patiesi tiecas visi cilvēki (Aristotelis 1985, 31–46; Locke 2014, 245, 262, 266; Platons 2015, 948–952). Piemēram, Aristotelis rakstīja, ka “galīgais mērķis visvairāk šķiet laime, jo to mēs izvēlamies vienmēr kā pašmērķi un nekad ne kā līdzekli. [...] Laime ir vislabākais, visskaistākais un vispatīkamākais. [...] laimei nekā netrūkst” (Aristotelis 1985, 35, 39, 208). Diemžēl Latvijas tiesību sistēmai laimes jēdziens principā ir “svešs”. Tas nosaka pētījuma aktualitāti.

Jurista, filozofa, dzejnieka Jāņa Pliekšāna (Raiņa) (1865–1929) pārdomas par laimi faktiski ir vienīgā bāze tiesību zinātnei, kas ļauj spriest par latviešu tautas laimi kā tiesību vērtību. Tiesību zinātnes ietvarā Raiņa uzskatus par laimi līdz šim ir analizējis tikai šī raksta autors (Lazdiņš 2020, 153–163). Par Raini kā domātāju ir rakstījuši vairāki autori. Viņu darbi ir izmantoti kā palīgvotrs. Šādu autoru vidū īpaša nozīme piešķirama Antona Birkerta pētījumiem.

Raiņa dzīves ceļš nav bijis vienkāršs. Jānis Pliekšāns piedzima pārtikušu cilvēku ģimenē. Studējis tiesības Krievijas impērijas galvaspilsētā Sanktpēterburgā (Birkerts 1937, 9–14, 52–62). Pēc politiskās pārliecības bija sociāldemokrāts (marksists) (Biezais 1991, 11–12, 17–21, 30–31, 38; Cielēns 2017, 56–57; Johansons 1954, 165–166; Latvijas Satversmes Sapulces stenogrammu rādītājs 1925, 129–130). Par saviem uzskatiem tiesāts un izsūtīts uz Iekškrēviju (1897–1903). Pēc 1905. gada revolūcijas apspiešanas emigrēja uz Šveici (Kastaņolu), lai izbēgtu no atkārtotas tiesāšanas. Latvijas Republikas izsludināšanu sagaidīja emigrācijā. Esot jau pazīstams dzejnieks, tūkstošiem cilvēku sagaidīts, atgriezās dzimtenē (1920). No sociāldemokrātu saraksta tika ievēlēts par Satversmes Sapulces un Saeimas (parlamenta) deputātu (Amoliņa 2015, 11, 16–18). Rainis ir viens no “Satversmes tēviem”, bez dzejas rakstīja arī par satversmes nozīmi (Rainis 1983, 379–396), bija pārliecināts demokrātiskas valsts

pārvaldes formas piekritējs, iestājās par referendumu kā tautas pamattiesību, polemizēja par valsts prezidenta institūta nepieciešamību demokrātiskā sabiedrībā (Latvijas Satversmes Sapulces stenogrammas 1921, 1415, 1418–1419), bija par muižnieku zemes atsavināšanu bez kompensācijas un bezzemnieku apgādāšanu ar zemi (Latvijas Satversmes Sapulces stenogrammas 1920, 732–740) u. tml. Autora ieskatā, bija cienījamākais kandidāts valsts prezidenta amatam. Politisku balsojumu dēļ par valsts prezidentu netika ievēlēts (Amoliņa 2015, 15–18). Arī Nobela prēmijai literatūrā Raini Latvijas Universitāte neizvirzīja (1928). Par šo faktu Bruno Kalniņš savās atmiņās raksta šādi: “Sīkie gari, Raiņa politiskie nīdēji, bija sasnieguši savu mērķi” (B. Kalniņš 1965, 261). Domājams, ieskatš Raiņa biogrāfijā palīdzēs lasītājam izprast dzejnieka kā jurista laimes jēdziena konceptu.

Autors par raksta mērķi izvirza analizēt Raiņa uzskatus par laimi, skatot tos indivīda, tautas, valsts un cilvēces kontekstā, kā arī uzsākt diskusiju par tiesību tīkties pēc laimes atzīšanu par vispārēju tiesību principu Latvijas tiesību sistēmā. Lai to paveiktu, par raksta uzdevumu tiek noteikts apkopot dzejnieka kā jurista tiesību filozofijas garā rakstītās pārdomas par laimi un apkopotā materiāla zinātnisku apstrādi atbilstoši raksta mērķim. Raksts izstrādāts, galvenokārt balstoties uz vēsturiskās, salīdzinošās, analīzes un sintēzes zinātniski pētniecisko metožu pamata.

DARBS, CĪŅA, TIESĪBAS, PERSONISKĀ LAIME

Rainim darba tēma ieņem īpašu vietu viņa pārdomās. Ne velti Zenta Mauriņa Raiņa filozofijas aktivitāti raksturoja ar vārdiem – “sākumā bija darbs” (Mauriņa 1936, 169), bet ne vārds, prāts vai spēks. Darba mīlestība bija dzejnieka panākuma atslēga pat visgrūtākajos dzīves brīžos:

Mans vārds ir viens, viņš liksies skarbs:

Kad gars tev ir kūtris un saīdzis,

Kad pats sev par nastu tu palicis,

Viens vienīgs tad ir līdzeklis:

Darbs.

(Rainis 1977b, 153)

Dzīves pieredze dzejniekam liek secināt, ka cilvēks nav radīts, lai dzīvi vadītu bezdarbībā. Arī tautas gudrība māca, ka darbs ceļ vīru! Darbs

ir “[m]eklēšana, cīņšanās, patstāvīga konfliktu pārvarēšana” (Grīnuma [2017], 633). Šajā sakarā darbs kā mērķtiecīga aktivitāte jēdzieniski ir jānošķir no runām kā aktivitāti pašu par sevi:

*Runas ir garas,
Darbs ir īss:
No darba varas
Liktenis trīs.*

(Rainis 1977a, 399)

Tātad Rainim cilvēka dzīve un darbs vai darbs un cilvēka dzīve ir savstarpēji nešķirami jēdzieni, respektīvi: “Pie savas gaitas dzīve tevi sien – Un darbs ir tas, no kā tu tieci vadīts” (Rainis 1978, 124).

Darbs ir arī ceļš uz patiesību, jo “[p]atiesība ir darbs, meli – slinkums, patiesība ir meklēšana un cīņa, sevis patērēšana, ievirze konfliktos un atrisināšana ar savām sirds asinīm” (Birkerts 1964, 106). Šajā cīņā jānošķir labs no ļauna. Labu gribot, nedrīkst darīt ļaunu. Tas ir viens no Raiņa filozofijas ētikas pamatprincipiem. Lai labu nošķirtu no ļauna, nepieciešama gudrība. Gudrība nozīmē pašam izprast cilvēku un lietu dabu:

*Uz gudriem vīriem neatsaucies,
Pats visā iegremdēties traucies;
Kas pats zin atrast labu, ļaunu,
Tas pasauli zin celt par jaunu.*

(Rainis 1977a, 398)

Jauna pasaule nav iedomājama bez jaunām tiesībām. Tiesību problemātika Rainim kā diplomētam juristam ir tuva un saprotama. Raiņa tiesību studiju laiks sakrita ar tiesību pozitīvisma doktrīnas nostiprināšanos kontinentālās Eiropas tiesībās. Romiešu-ģermāņu tiesību ģimenē pasaules slavu tobrīd piedzīvoja prof. Rūdolfa fon Jēringa (*Rudolf von Ihering*) lekcija, vēlāk publikācija “Cīņa par tiesībām” (*Der Kampf um's Recht*). Jēringa rakstīja: “Cīņa ir tiesību mūžīgs darbs. Bez cīņas nav tiesību, kā nav īpašuma bez darba. Bauslim: “Vaiga sviedros tev būs tavu maizi ēst” stāv blakus tikpat paties: “Cīņā tev būs iegūt tavas tiesības”. Tai brīdī, kad tiesības pamet savu cīņas gatavību, tās pamet pašas sevi [...]” (Jēringa [b. g.], 65).

Līdzīgi Jēringam, arī Rainim cīņa ir tiesību mūžīgs darbs: “Darbs ne dēļ maizes tik vien, tevim darbs ir: dēļ tiesībām cīņa!” (Rainis 1948, 542). “Rainis vēlējās panākt, lai viņa tauta, īpaši jaunatne, saprot, ka nākotnes lielā cīņā vēl ir priekšā un ka tā prasīs milzīgu gara spēku, sirds enerģijas

pilnu piepūli, nevis aprēķinātu risku” (Ziedonis 1994, 116). Latvijas valsts tobrīd vēl nebija izcīnīta. Tauta bija jāsaģatavo brīvības cīņām:

*Brāz bangas, tu, naidīgā pretvara –
Mēs tāles sniegsim, kur laimība!
Tu vari mūs šķelt, tu vari mūs lauzt –
Mēs sniegsim tāles, kur saule aust!*

(Rainis 1977a, 137)

Ne Krievijas impērija, ne Padomju Krievija latvietim bez cīņas negrasījās dāvat brīvību. Tiesības ir jāizcīna (Mikainis 1978, 36). Arī Miera līgums starp Latviju un Krieviju tika parakstīts tikai pēc brīvības cīņām (Miera līgums starp Latviju un Krieviju, ievads, I pants). Tāpēc Rainis nenogurstoši aicināja:

*Lai ir grūt',
Vajag spēt:
Stīpram būt
Uzvarēt.*

(Rainis, 1925a, 417)

*Cik varas būs,
Tik tiesības; –
Tās ļaudis gūs,
Tik jācīnās.*

(Rainis 1948, 422)

Latvieši izcīnīja Latvijas valsti un tiesības. Tomēr ar tiesībām ir par maz. Cilvēks vēlas būt arī laimīgs. Līdz ar to Rainis nevar aprobežoties ar tiesību jautājumiem vien.

Līdzīgi tiesībām, arī laime ir jāizcīna. Šī doma tieši tā tiek izteikta, piemēram, dialogā starp Jēkabu un Jāzepu lugā “Jāzeps un viņa brāļi” – “Un dzīve ir tik cīņa. [...] Caur cīņu laimi gūt” (Rainis 1925b). Lai arī laime un tiesības nav viens un tas pats, starp šiem jēdzieniem pastāv cieša saistība. Laime bez tiesībām nebūs īsta laime, un tiesības bez laimes drīzāk būs prof. Gustava Radbruha (*Gustav Radbruch*) filozofijā pazīstamās netiesības (*Unrecht*), t. i., normatīvs regulējums bez tiesību dabas (Radbruch 2004, 233–234). Laime šajā kontekstā cilvēkam ir tiesību taisnīguma un lietderības mēraukla. Tāpēc neviens likums tā plašākā nozīmē nedrīkst noteikt, kā cilvēkam būt laimīgam. Likuma mērķis demokrātiskā tiesiskā valstī ir tikai dot tiesību ikvienam tiekties pēc laimes, kā tas noteikts jau minētajā ASV Neatkarības deklarācijā.

Latviešiem ir sakāmvārds: katrs pats savas laimes kalējs. Personiskās laimes pamatā Rainis liek tā dēvēto patības filozofiju. “[...] laimi veido pats cilvēks, kurš arī sev lemto laiku izmanto tā, lai pilnveidotu sevi un paveiktu iecerēto, pats cilvēks ir arī gan laika, gan laimes veidotājs” (Andžāne 2015, 86):

*Pats cīnies, palīdz, domā, spried un sver,
Pats esi kungs, pats laimei durvis ver.*

(Rainis 1977a, 28)

Tas, kas “jāizcīna ar sūriem, asiņainiem miesas un dvēseles sviedriem, tad tā, kā parastais cilvēks domā, nav nekāda laime, bet paša spēkiem sasniegts, pelnīts darba rezultāts” (Akots 1943, [3]). Rainis kategoriski tam nepiekrīt. Laime tāpat kā tiesības ir jāizcīna grūtā darbā. Īsta laime nav tāda, “kura nāk necerēta, kura ir “lemta” noliktheņa un nav paša darināta” (Pliekšāns 1895, [1]).

Laimīga cilvēka apzīmējums Rainim ir “pilns vīrs”. “Pilns vīrs” nozīmē “stingri stāvēt uz savām kājām”, t. i., spēt rīkoties un spriest pēc sava prāta. Tas ir cilvēks ar pašcieņu par sevi un sava darba vērtību. Raiņa “pilnam vīram” nav jāvēl vienkārša cilvēka laime līdzīga liktheņa dāvanai, “bet jauni spēki cīnīties, iekarot sava pašu laimi – neatkarību; jāvēl spēja un griba apziņāties sava paša vērtību, iedrošināties pašam par sevi spriest, visu pārbaudīt un ierīkot tā, kā pašam vislabāk izliekas pēc sava prāta” (Pliekšāns 1895, [1]).

Līdzīgi Sokratam (Platons 2015, 951–952) Rainis ir pārliecināts par nepieciešamību nepārtraukti apgūt jaunas zināšanas, kas ir pamats laimei. “[N]e gara nabadzība var dot laimi, bet otrādi – gara bagātība” (Birkerts 1925, 87). Tāpēc pašsaprotams ir dzejnieka slēdziens, ka personiska “[I]aime rodama tikai apmierinājumā ar sevi, kad savus spēkus esi visus lietojis, cik varēdams, kad pats savās acīs esi audzis caur saviem darbiem, kad stāvi caur paša spēku brīvs, neatkarīgs, – pilns vīrs, vārda cienīgākā nozīmē, kam nevienam nav jāpateicas, neviena priekšā nav jālokas” (Pliekšāns 1895, [1]). Tomēr tā nebūs augstākā laime, “[j]o ko palīdz visaugstākā sava paša personas attīstīšana, ja šī persona savus spēkus nevar mērot pie citiem [...]” (Pliekšāns 1895, [1]). Augstākai laimei ir jāpārvar katram savs egoisma ietvars.

DARBS, BRĪVĪBA, TAUTA, VALSTS, CIVĒCE, AUGSTĀKĀ LAIME

Birkerts raksta, ka “Rainis darbam piešķir divējādu nozīmi: 1) priekš paša darba darītāja un 2) priekš sabiedrības, tautas, valsts, cilvēces”

(Birkerts 1925, 83). “[S]avs mazais darbs ir jāiestīgo cilvēces lielajā darbā” (Mauriņa 1936, 192–193). Darbs sabiedrības, tautas, valsts un cilvēces labā ir priekšnoteikums augstākai laimei. Diemžēl darbs visu (vispārības) labā ne vienmēr no līdzcilvēkiem tiek acumirkli pamanīts un taisnīgi novērtēts. Rainis uzskata, ka pesimismam gan nav pamata. Šajā gadījumā palīdzēs apziņa, ka esi sekmējis sabiedrības, tautas, cilvēces garīgās un materiālās dzīves attīstību, palīdzot radīt jaunu, taisnīgāku, cilvēcīgāku, ētiski labāku dzīves iekārtu. Ja ne tagad, tad ar laiku cilvēki to sapratīs, ka ar savu darbu tu viņiem laimi esi nesis (Akots 1943, [3]).

Līdzīgi Lokam (Locke 2014, 251, 254–255, 265–266) Rainim laime nav iedomājama bez brīvības. Alegoriski “[b]rīvību un brīvības cīņu Rainis mēdz pielīdzināt saulei un viņas darbībai. Kā saule izvilina no tumšā zemes klēpja dzīvību – zāli, puķes –, tā brīvība rada dzīvību un prieku, pārvērtības sabiedrības nomāktajā daļā.” (Birkerts 1925, 79) Saules cīņa pret tumsu ir salīdzināma ar cilvēku cīņu pret apspiestību, tiecoties pēc laimes (Ziedonis 1994, 206):

*Ļauj Latvijā gaišiem tapt visiem prātiem,
Ļauj visām sirdīm laimību just,
Ļauj visām vaimanām klust.
Vai visi vienādā pilnībā staigā:
Lai visiem darbs, lai visiem dusa,
Lai katram vaļa pēc saules sniegties...*

(Rainis 1980, 220)

Vēl pirms Latvijas valsts izsludināšanas Rainis lugā “Uguns un nakts” savienoja tādus jēdzienus kā brīvība, laime un valsts. Tautas mītiskais varonis Lāčplēsis, Nāves salā tiekoties ar Spidolu, norāda uz šo kopsakarību:

*Kad laimīga, brīva būs Latvija,
Tad mana gaita būs izbeigta.*

(Rainis 1980, 262)

Īsi pirms Latvijas valsts izsludināšanas par latviešu tautas identitātes apdraudētāju kļuva proletāriskais internacionālisms. Rainis strikti nostājās pret galēji kreisajiem (komunistiem), norādot, ka neviena tauta “[...] negrib mirt kā tauta un atdzimt kā proletariāts” (Mikainis 1983, 22). “Katrai, arī latviešu tautai, ir šis dzīvības instinkts: neiznīkt, attīstīties, tapt par patību [...]” (Rainis 1925c, 379). Sarakstē ar Paulu Daugi Rainis sevi pretstata lielnieku ideoloģijai: “Mēs tik maz esam pārliecināti par savu

pastāvēšanu, nesēn bijām kārklu vāci un spaļu krievi, nu esam kosmopolīti [...]. Kad partija atmet tautisku kultūru, tad top par pārkrievinātāju, jo bez tautiskas valodas un kultūras nau nevienas nācijas un tautas. Neesiet jel akli, redzat jel loģisko kļūdu.” (Biezais 1991, 19) Šo domu Rainis noslēdz rakstā “Par tautības un kosmopolītisma jautājumu”:

“Par tautas eksistenci nevar tikt pāri, tautas noliedzot. Cilvēces nacionālām attīstības posmam nevar pārlēkt pāri, ielecot beztautu kosmopolitismā. Tā ir tikpat neoloģiska, t. i., nedialektiska un neevolucioniska domāšana, pretī attīstības likumiem, kāda parādījās savā laikā pie krievu narodņikiem, kas gribēja neiet cauri kapitālisma posmam un taisni ielēkt sociālisma iekārtā” (Rainis 1925c, 378–379).

Raiņa rakstīto darbu analīze liecina par dzejnieka mērķi stiprināt latviešu nacionālo apziņu, iezīmējot vīziju par brīvu, laimīgu Latvijas valsti. Šajā aspektā autora kā jurista viedoklis par Raiņa devumu latviešu tautai pilnībā sakrīt ar literatūras zinātnieces Gundegas Grīnumas secinājumiem un, proti: Rainis “[...] izvirzīja savai mākslai un politikai, – “uzturēt dzīvu tautu”, t. i., stiprināt latviešu nacionālo apziņu un pašapziņu, aizstāvēt to pašnoteikšanās tiesības un, visbeidzot, izmantot savu dzeju kā ieroci latviešu nacionālā valstiskuma – vienīgā tautas ilglaicīgas pastāvēšanas garanta – izcīnā” (Grīnuma [2017], 636).

1917. gadā sabrūk Krievijas impērija. Sapnis par neatkarīgu Latviju kļūst reāls. Ar lugas “Spēlēju, dancoju” starpniecību Rainis aicina uz cīņu par brīvu Latviju:

– *Kalsim sirdis, kalsim bruņas!* –
 – *Varoņos brīvi tapsim* –
 – *Saulē celsim jauno Latvi!*

(Rainis 1981a, 478)

Lugas galvenajam varonim – Totam – cīņā ar pasaulīgo un ārpus pasaulīgo ļaunumu nācās ziedot cilvēka augstāko vērtību – dzīvību. Diemžēl ar viena vai dažu varoņu altruismu tautas brīvībai ir par maz. Citādi ir ar kolektīvu gribu. To nevar tik viegli iznīdēt (Birkerts 1925, 81, 96). Tāpēc “[v]isai tautai, ne tikai atsevišķiem cilvēkiem, jātiecas pēc atbrīvošanās” (Ziedonis 1994, 116). Vienotībā ir spēks (Birkerts 1930, 181–183). Lai to īstenotu, nebija pieļaujama latviešu apdzīvoto zemju sadalīšana starp lielvalstīm. Lūgums par latviešu tautas un zemes vienotību izskan dzejas rindās “Mēs un mūsu vienotā zeme” (J. Kalniņš 1977, 473), kas vēlāk tiek iekļautas poēmā “Daugava”:

*Daugav' abas malas
Mūžam nesadalās:
I Kurzeme, i Vidzeme,
I Latgale mūsu.
Laipe, par mums lemi!
Dod mums mūsu zemi!
Viena mēle, viena dvēsele
Viena zeme mūsu.*

(Rainis 1981b, 222)

Tātad latviešu tautas pamata vērtības ir latviešu valoda (mēle), nacionālā apziņa (dvēsele) un sava zeme (valsts). Laipe iemiesojas šajā trīsvienībā. 1918. gada 18. novembrī Latvija tika izsludināta apvienota etnogrāfiskās robežās kā “patstāvīga, neatkarīga demokrātiski-republikāniska valsts” (Latvijas pilsoņiem 1918, 1) punkts; Latvijas Tautas Padomes politiskā platforma 1918, II. pants 1) punkts).

“Viena lieta – izcīnīt brīvību, taču ar to vien ir par maz, tālab Rainis brīdināja: neapstājieties, neaprimstiet” (Hausmanis 2015, 26). Mūžīga Latvija, tāds ir mērķis! Bet cik mūžīga var būt Latvija starp Vāciju un Krieviju? (Rudzītis 1948, 19, 24–27) Starpkaru Latvija pastāvēja nepilnus 22 gadus. Tomēr *de iure* Latvijas valsts pārdzīvoja padomju okupācijas gadus un atjaunoja neatkarību *de facto* 1990.–1991. gadā (Par Latvijas Republikas neatkarības atjaunošanu 1990; Par Latvijas Republikas valstisko statusu 1991). Visticamāk, Latvija pastāvēs tikmēr, kamēr latvieši nebeigs cīnīties par savas valsts pastāvēšanu atbilstoši Spīdolas aicinājumam Lāčplēsim mainīties uz skaidrību (pilnību) (Mauriņa 1936, 200).

Raiņa ideālā valsts forma ir sociālistiska valsts (Literārais mantojums 1957, 329, 352). Tā nav šķiru cīņas, naida valsts. Viņš “meklēja ceļu uz pozitīvo sociālismu” (Biezais 1991, 30). Mūsdienu izpratnē tā varētu būt sociāli atbildīga valsts, t. i., tāda valsts, kurā ikvienam ir darbs un tiesības tiekties pēc laimes. Darbam ar laiku būtu jāklūst arī par cilvēka iekšēju nepieciešamību: “Darbs tev ir tagad vēl jūgs, darbs tev būs nākotnē prieks” (Rainis 1948, 542). Laipe cilvēkam ir tiesību taisnīguma un lietderības mēraukla. Līdz ar to likumdevējs savā darbībā nedrīkst aprobežoties tikai ar taisnīguma un lietderības apsvērumiem.

Kosmopolitisms kā tiesību filozofijas pamats ir raksturīgs daudziem izciliem domātājiem. Piemēram, Imanuels Kants (*Immanuel Kant*) rakstija par cilvēku dzimuma tuvināšanu pasaulpilsoniskai satversmei, publiskām cilvēktiesībām un lika pamatu jaunlaiku izpratnei par cilvēka cieņu (Kants

[b. g.], 105, 111, 112–114, 137; Kant 2011, 217–219; Kant [2020], 20–21, 43, 45, 51–52, 55; Kirste 2010, 127, 129). Līdzīgi Kantam, arī Rainis nevar aprobežoties tikai ar viena indivīda vai vienas tautas laimi. “Augstākā laime nav panākama ikkatram vienam pašam par sevi, visa cilvēce jāved pretī laimei, lai katra persona par sevi varētu justies apmierināta, [jo] pēc laimes jau slāpst visa cilvēce, mūžīga, nebeidzama personiska laime jau ir visas cilvēces gala mērķis. [...] Vislielākais, nebeidzamais darbs – priekš visiem strādāt, ir reizē arī vislielākais personiskais apmierinājums – laime” (Pliekšāns 1895, [1]) jeb augstākā laime. No rakstītā var secināt, ka Raiņa “laimes formula” atklājas kā nebeidzams sevis pilnveidošanas darbs cīņā par personisku laimi ar mērķi vest visu cilvēci pretī laimei (Lazdiņš 2020, 162). Dzejas rindās tas skan šādi:

*Ikvienam ir rokas jāpieliek,
Lai lielais darbs uz priekšu tiek; [...]
Lai palīdz katris to namu celt,
Kur vien tik cilvēces laime var zelt [...]*

(Rainis 1977a, 240)

Zināma pretruna Raiņa filozofijā pastāv starp mūžīgās Latvijas ideju un tautu saplūšanu. No vienas puses, Rainis kā dialektiķis ir pārliecināts, ka agri vai vēlū visas tautas ieaus vienotā cilvēcē:

*Jā, mūsu tauta mirs, – mēs zinām gan; [...]
Bet citu lielu vārdu sakat man:
Vai nemirsat tāpat jūs, lielās tautas?
I jums, es dzirdu, kapa zvani zvan:
Tiks beigās visas tautas nāvē rautas,
Lai celtos atkal, cilvēcībā skautas.*

(Rainis 1977b, 164)

No otras puses, jau aprakstītā stingrā pretnostatīšanās “beztautībniekiem, nacionālisma noliedzējiem” (Biezais 1991, 38). Pretrunai loģisks izskaidrojums, visticamāk, nav jāmeklē. Haralds Biezais norāda: “Kā dažkārt vizionāri arī Rainis nonāk pretrunā pats ar sevi” (Biezais 1991, 37). Vienu vai otru vīziju par īstenību padarīs nākotnes latvieši, vai latviešiem būt kā tautai, saglabājot nacionālo identitāti un ar to saistītās vērtības (Osipova 2013, 465), vai “izšķīst” vienotā cilvēcē. Domājams, tieši laimes sasniegšanas perspektīvas būs tas apjēgums, kas liks izšķirties par vienu vai otru risinājumu.

SECINĀJUMI

1. Darbs Raiņa tiesību filozofijā ir ne tikai cīņa par individuālu izaugsmi un materiālu labklājību, bet arī pamats brīvības un citu tiesību sasniegšanai. Valsts brīvība ir tās neatkarība. Arī valsts neatkarība ir jāizcīna. Lai izcīnītu valsts brīvību, par to ir jācīnās visai tautai. Ar viena cilvēka pūlēm šajā cīņā būs par maz. Brīvība ir priekšnoteikums arī citām vērtībām. Bez brīvības nav iedomājama patiesa laime ne indivīdam, ne tautai, ne valstiski organizētai sabiedrībai, ne cilvēcei kopumā.
2. Laime nav likteņa dāvana. Tāpat kā brīvība, tā ir jāizcīna smagā sevis pilnveidošanas darbā. Indivīds nedrīkst aprobežoties ar personisko laimi vien, jo tā ir tikai laimes zemākā pakāpe. Lai tiektos pēc augstākās laimes, ir jāpārvar savs egoisma ietvars un jāstrādā tautas, valsts un cilvēces labā. Laime ir cilvēces kopēja vērtība.
3. Personiskā laime nav pretstats augstākai laimei. Tieši otrādi – personiskā laime ir priekšnoteikums augstākai laimei un, proti: ir grūti iedomājama kopīga cīņa par labāku tautas, valsts un cilvēces nākotni bez ikviena sevis pilnveidošanas darba. Tāpēc Raiņa “laimes formulu” var definēt kā nebeidzamu sevis pilnveidošanas darbu cīņā par personisku laimi ar mērķi vest visu cilvēci pretī laimei.
4. Raiņa ideālā valsts ir sociālistiska valsts. Mūsdienu izpratnē tā varētu būt sociāli atbildīga valsts. Tā ir valsts, kurā ikvienam ir darbs, pie tam darbam ar laiku būtu jāklūst par cilvēka iekšēju nepieciešamību. Bez darba ikvienam būtu tiesības arī uz brīvību un laimi. Domājams, tieši laimes aizsniedzamība būs tas aspekts, kas latviešos nākotnē uzturēs dzīvu latviešu tautas augstākās vērtības – valodu, nacionālo apziņu un Latvijas valsti. Šajā kontekstā tiesība tiekties pēc laimes ir jāatzīst par vispārēju tiesību principu.

PATEICĪBA

Raksts izstrādāts Valsts pētījums programmas “Latvijas mantojums un nākotnes izaicinājumi valsts ilgtspējai” projektā “Indivīda, sabiedrības un valsts mijiedarbība kopējā Latvijas vēstures procesā: vērtību konflikti un kopīgu vērtību veidošanās vēsturisku lūzumu posmos” (Projekta numurs: VPP-IZM-2018/1-0018).

BIBLIOGRĀFIJA / BIBLIOGRAPHY

- Akots, P. J. Raiņa domas par laimi. *Jēkabpils Vēstnesis*, 14.01.1943., 2, [3. lpp].
- Amoliņa, Dita (2015). Rainis. Latvijas valsts idejas “gals un sākums”. *Jurista Vārds*, 45 (897), 8.–21. lpp.
- Andžāne, Ināra (2015). Aspazijas un Raiņa – laimes formulas meklējumi. *Latvijas Zinātņu Akadēmijas Vēstis*, 69. sēj., 5/6, 84.–89. lpp.
- Aristotelis (1985). *Nikomaha ētika*. Rīga: Zvaigzne.
- Biezais, Haralds (1991). *Smaidošie dievi un cilvēka asara*. [B. v.]: Senatne.
- Birkerts, Antons (1925). *Rainis kā domātājs. Monogrāfija*. Rīgā: A. Raņķa grāmatu tirgotavas apgādībā.
- Birkerts, Antons (1930). *J. Rainis dzīvē un darbā. Monogrāfija*. Rīgā: A. Raņķa grāmatu tirgotavas apgādībā.
- Birkerts, Antons (1937). *J. Raiņa dzīve*. Rīgā: Grāmatu apgādniecība A. Gulbis.
- Birkerts, Antons (1964). *J. Rainis Pleskavas trimdā*. Rīgā: Latvijas Valsts izdevniecība, 1964.
- Cielēns, Fēlikss (2017). *Rainis un Aspazija. Atmiņas un pārdomas*. [B. v.]: Apgāds “Lietusdārzs”.
- Grīnuma, Gundega ([2017]). Viņpus Alpiem: Rainis un Aspazija Kastaņolā. Jaunatkārtoti tuvlāni. [Rīga]: Mansards.
- Jēriņš, Rūdolfš fon [b. g.]. *Čiņa dēļ tiesībām*. Pēterburga: A. Gulbja apgādībā.
- Johansons, Andrejs (1954). *Latviešu literatūra. 3. grāmata*. Stokholmā: Apgāds Trīs zvaigznes.
- Hausmanis, Viktors (2015). Latvijas valstiskuma idejas Raiņa lugās. *Latvijas Zinātņu Akadēmijas Vēstis*, 69. sēj., 5/6, 25.–30. lpp.
- Kalniņš, Bruno (1965). Rainis kā brīvības cīnītājs. No: *Kastaņola. Pa atmiņu pēdām otrā dzimtenē. Atmiņas un apceres*. Västerås: Västmanlands Folkblads Trykeri, 241.–268. lpp.
- Kalniņš, Jānis (1977). *Rainis*. Biogrāfisks romāns. Rīga: Liesma.
- Kants, Imanuels [b. g.]. *Mūžīgu mieru*. No: Imanuels Kants. *Kas ir apgaismība?* Rīga: Zvaigzne ABC.
- Kant, Immanuel (2011). *Die Metaphysik der Sitten*. Stuttgart: Philipp Reclam jun.
- Kants, Imanuels ([2020]). *Tikumu metafizikas pamatojums*. [B. v.]: Zinātne.
- Kirste, Stephan (2010). *Einführung in die Rechtsphilosophie*. Darmstadt.
- Lazdiņš, Jānis (2020). Jānis Pliekšāns' (Rainis') "Formula of Happiness". *Journal of the University of Latvia. Law*, 13, pp. 153–163.
- Literārais mantojums. I. Tautas dzejnieks Jānis Rainis* (1957). Rīga: Latvijas PSR Zinātņu akadēmijas izdevniecība.
- Locke, John (2014). *An essay concerning human understanding*. Ware: Wordsworth.
- Mauriņa, Zenta (1936). *Vadmotīvi Raiņa mākslā*. No: *Latviešu literatūras vēsture*. IV. Rīgā: Literatūra, 168.–204. lpp.

- Mikainis, Zigurds (1978). *Rainis – internacionālists un patriots*. Rīga: Liesma.
- Mikainis, Zigurds (1983). *Humānisma un proletāriskā internacionālisma ideju vienotība Raiņa darbos*. Rīga: Latvijas PSR Zinību biedrība.
- Osipova, Sanita (2013). Geschichte, Rechtsgeschichte und nationale Identität in Lettland im 20. und 21. Jahrhundert. *Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte. Germanistische Abteilung*, 130, S. 454–466.
- Platons (2015). *Dialogi*. No sengrieķu valodas tulkojis Ābrams Feldhūns. [B. v.]: Zinātne.
- Radbruh, Gustav (2004). *Filozofija prava*. Moskva: Mezhdunarodnye otnoshenie. [Pliekšāns, Jānis]. Jaunu laimi! *Dienas Lapa*, 2./14.01.1895., 1, [1. lpp].
- Rainis, Jānis (1925a). *Dzīve un darbi. Biogrāfija un kopotie raksti*. I sēj. Rīgā: A. Gulbja apgādībā.
- Rainis, Jānis (1925b). *Dzīve un darbi. Biogrāfija un kopotie raksti*. VI sēj. Rīgā: A. Gulbja apgādībā.
- Rainis, Jānis (1925c). *Dzīve un darbi. Biogrāfija un kopotie raksti*. IX sēj. Rīga: A. Gulbja apgādībā.
- Rainis, Jānis (1948). *Kopotie Raksti*. 2. sēj. *Dzeja*. Rīgā: Latvijas Valsts izdevniecība.
- Rainis (1977a). *Kopotie raksti*. 1. sēj. *Dzeja*. Rīga: Zinātne.
- Rainis (1977b). *Kopotie raksti*. 2. sēj. *Dzeja*. Rīga: Zinātne.
- Rainis (1978). *Kopotie raksti*. 3. sēj. *Dzeja*. Rīga: Zinātne.
- Rainis (1980). *Kopotie raksti*. 9. sēj. *Lugas*. Rīga: Zinātne.
- Rainis (1981a). *Kopotie raksti*. 11. sēj. *Lugas*. Rīga: Zinātne.
- Rainis (1981b). *Kopotie raksti*. 12. sēj. *Lugas*. Rīga: Zinātne.
- Rainis (1983). *Kopotie raksti*. 18. sēj. *Publicistika. Raksti par literatūru*. Rīga: Zinātne.
- Rezevska, Daiga (2021). Tiesības. *Nacionālā enciklopēdija*. Pieejams: <https://enciklopedija.lv/skirklis/26219> [skatīts 08.01.2021.].
- Rudzītis, Jānis (1948). *Spīdola nāves salā. Meditācija par Raiņa tēmu*. Lībeka: J. Šins, 1948.
- Ziedonis, Arvīds (1994). *Jāņa Raiņa reliģiskā filozofija*. Rīga: Zinātne.
- The Declaration of Independence and the Constitution of the United States of America* (2002). Washington: Cato Institute.
- Latvijas pilsoņiem! *Pagaidu Valdības Vēstnesis*, 14.(01).12.1918.
- Latvijas Tautas Padomes politiskā platforma. *Pagaidu Valdības Vēstnesis*, 14.(01).12.1918.
- Miera līgums starp Latviju un Krieviju*. Likumu un valdības rīkojumu krājums, 18.09.1920., 7. lpp.
- Par Latvijas Republikas neatkarības atjaunošanu*. Pieejams: <https://likumi.lv/ta/id/75539-par-latvijas-republikas-neatkaribas-atjaunosanu> [skatīts 02.01.2022.].
- Par Latvijas Republikas valstisko statusu*. Pieejams: <https://likumi.lv/ta/id/69512-par-latvijas-republikas-valstisko-statusu> [skatīts 02.01.2022.].

Par Latvijas valsts himnu. Pieejams: <https://likumi.lv/ta/id/47134-par-latvijas-valsts-himnu> [skatīts 02.01.2022.].

Latvijas Satversmes Sapulces stenogrammu rādītājs (213 sēdes) (no 1920. gada 1. maija līdz 1922. gada 3. novembrim) [1925]. Sastādījis H. Kārklīņš Saeimas stenogrāfiskā biroja vadītājs. Rīgā: Latvijas Republikas Saeimas izdevums.

Satversmes Sapulces stenogrammas, I sesijas 27. sēde 1920. gada 1. septembrī [1920]. No: *Latvijas Satversmes Sapulces stenogrammas*. Rīgā: Satversmes Sapulces izdevums. 7. burtnīca. [Rainis].

Satversmes Sapulces stenogrammas, IV sesijas 5. sēde 1921. gada 28. Septembrī [1921]. No: *Latvijas Satversmes Sapulces stenogrammas*. 15. burtnīca. 1921. Rīgā: Satversmes Sapulces izdevums, 15. burtnīca. [Rainis].

HAPPINESS IN JĀNIS PLIEKŠĀNS' (RAINIS') PHILOSOPHY OF LAW

Jānis Lagzdiņš

Dr. iur., professor, Department of Legal Theory and History, Faculty of Law, University of Latvia

The aim of the current article is to analyse the reflections on happiness by lawyer, philosopher and poet Jānis Pliekšāns (Rainis). He lived at the time when the legal consciousness of statehood was developing amongst Latvians, and the Republic of Latvia was proclaimed (1918). Although Rainis has passed away almost 100 years ago (1929), his intellectual legacy still remains relevant. The research outcomes yield the conclusion that work and freedom are the pre-requisites for both personal, as well as ultimate happiness. “The formula of happiness”, in turn, is to be defined as never-ending work of self-improvement in the struggle for personal happiness with the aim to bring the whole of humanity towards happiness. On the basis of Rainis’ reflections about happiness, the author advances the thesis that, in a socially responsible state, the right to strive for happiness should be recognised as one of the fundamental principles of law.

Key words: Rainis, happiness, work, freedom, nation, state, humanity.

Summary

The aim of the article is to analyse the reflections on happiness expressed by lawyer, philosopher and poet Jānis Pliekšāns (Rainis). He lived at the time when the legal consciousness of statehood was developing amongst Latvians, and the Republic of Latvia was proclaimed (1918). Although Rainis passed away almost 100 years ago (1929), his intellectual legacy remains relevant.

The law of democratic states governed by the rule of law attaches great importance to general legal principles. The principles of justice, equality, proportionality and others are of a generally binding force. Usually, justice is regarded as the main purpose of law. Happiness is seldom mentioned among these principles. Only the right to pursuit of happiness, included in *The Declaration of Independence of the United States of America* (1776), has gained global fame. The situation in Latvia is similar. The thought about happiness is included only in the national anthem as the people's solemn prayer. This is odd. Numerous thinkers of the past (Socrates, Aristotle, John Locke, etc.) have concluded that all people strive for happiness. This is not surprising, since happiness lacks nothing. Unfortunately, the concept of happiness, in principle, is "alien" to the Latvian legal system. This confirms the relevance of the current research. Rainis' reflections on happiness, actually, is the only basis in the legal science that allows discussing the happiness of the Latvian people as a value of law.

Until now, within the framework of legal science, Rainis' views on happiness have been analysed only by the author of this article. The research yield the conclusion that work is the foundation for both personal and ultimate happiness. Personal happiness is not the opposite of ultimate happiness.

Rainis sees the basis for personal happiness as never-ending work of self-improvement. Wisdom, not spiritual poverty, is the path towards perfection. The designation of a happy person is "a complete man". "A complete man" is the one who sees himself as having grown through his work and who does not have to be grateful to anyone for his achievements. In the process of becoming "a complete man", work simultaneously means fighting for the rights. Genuine happiness is inconceivable without freedom. Freedom and any other right must be fought for. Therefore, happiness is not a gift of fate. Personal happiness is the lowest level of happiness. To strive for the ultimate happiness, everyone needs to transcend one's selfishness.

Rainis links the ultimate happiness to working for society, the people, the state and humanity. Neither the Russian Empire, nor Soviet Russia was about to give freedom to Latvians, thus even more the fight for freedom was the work of the entire Latvian people in their striving for happiness. For Rainis, freedom of the state and happiness are inseparable concepts. The people, in turn, are inconceivable without a language, culture and a state of their own. The ideas of proletarian internationalism, to which communists (Bolsheviks) adhered, were contrary to Rainis' conviction.

The form of Rainis' ideal state is a socialist state. In the contemporary understanding, it could be a socially responsible state, i.e., a state where everyone has work and the right to strive for happiness. Latvia is a democratic state governed by the rule of law. Moreover, the introductory part of the *Satversme* of the Republic of Latvia provides that Latvia is also a socially responsible state.

Happiness is the measure of the fairness and usefulness of law. On the basis of Rainis' intellectual legacy, the author advances the thesis that, in a socially responsible state, the right to strive for happiness should be recognised as being one of the fundamental principles of law.

Rainis' cosmopolitanism cannot be confined to the happiness of one person or one nation. The man is a citizen of the world. Rainis does not believe that everyone can reach the ultimate happiness on their own, since the entire humanity wants to be happy. Thus, Rainis' "formula of happiness" can be defined as never-ending work of self-improvement in the struggle for personal happiness with the aim to advance the whole humanity towards happiness.

A certain contradiction is found in Rainis' philosophy between the idea of eternal Latvia and the merging of nations. Being a dialectician, Rainis is convinced that, sooner or later, all nations will grow into a united mankind. This contradiction cannot be clearly resolved on the basis of Rainis' cultural legacy. If, in the course of centuries, nations, at their free will, in the name of growth and prosperity, become a united mankind (citizens of the global state) without the boundaries of nation states and other restrictions, it will be the choice of the people of the future. At the same time, any state will retain the right to its separate path of development.

Saņemts / Submitted 10.01.2022.

© 2022 Jānis Lazdiņš. Latvijas Universitāte

Raksts publicēts brīvpieejā saskaņā ar Creative Commons Attiecinājuma-Nekomerciāls 4.0 Starptautisko licenci (CC BY-NC 4.0)

This is an open access article licensed under the Creative Commons Attribution 4.0 International License (CC BY-NC 4.0)

(<https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/>).

VALSTS SANKCIONĒTĀ VARDARBĪBA PRET SIEVIETĒM 1905. GADA REVOLŪCIJĀ: MATILDES KRĒGERES UN EMMAS LIETUVIETES GADĪJUMI

Ineta Lipša

Dr. hist., vadošā pētniece, Latvijas Universitātes Latvijas vēstures institūts

Izmantojot biogrāfisko pieeju, rakstā tiks parādīta valsts sankcionētā vardarbība pret sievietēm 1905.–1907. gada revolūcijā. Matildes Krēgeres (1880–?) un Emmas Rigertes, dz. Lietuvieta, (1879–?) stāsti ir pagaidām vienīgie zināmie detalizēti vēstītie sieviešu pieredzes gadījumi. Abu pierakstīšanu veicināja biedrības “Piektais gads” 1926. gada aicinājums aktīvajiem revolūcijas dalībniekiem iesniegt anketas par pieredzēto. 1930.–1931. gadā daži autori latviešu presē pieminēja seksuālo vardarbību, ko soda ekspedīciju karavīri īstenoja pret sievietēm, tomēr citi preses izdevumi sabiedrībā dominējošo patriarhālo priekšstatu dēļ neizmantoja šķietamo aicinājumu vēstīt par tādām pieredzēm. 1905.–1907. gada revolūcijas piemiņas institucionalizēšanas iniciatore bija Latvijas Sociāldemokrātiskā strādnieku partija, bet pēc 1934. gada, kad autoritārā režīma valdība likvidēja partijas, vairs nebija politiskā spēka, kas varētu pievērst uzmanību fiziskā un seksuālā vardarbībā cietušo sieviešu pieredzei.

Atslēgas vārdi: Vardarbība pret sievietēm, 1905. gada revolūcija, Krievijas impērija, Latvijas Republika, biedrība “Piektais gads”.

IEVADS

1905. gada revolūcijai Latvijā ir bagātīga historiogrāfija, kas galvenokārt ir veltīta politiskā naratīva noskaidrošanai (Pūce 1997; Bērziņš 2006; Lapa 2007; Plakans 2007; Lapa 2010; White 2012; Zalīte 2016; Lapa 2018a, Lapa 2019, Lapa 2020) un tās atspoguļojumam attiecīgā laika presē (Zelče 2006).¹ Pētnieki ir pievērsušies arī vardarbībai revolūcijā kā sociālam

---

¹ Autore izsaka pateicību anonīmajiem recenzentiem par vērtīgajiem ieteikumiem, kas palīdzēja izstrādāt šī raksta gala versiju.

fenomenam un tiešam izpētes objektam, analizējot vardarbības situāciju rāmējumu avīzes “Dienas Lapa” publikācijās galvenokārt 1905. gada beigās (Tunne 2005) un pētot kaujinieku un mežabrāļu vardarbību Latvijā 1905.–1907. gadā (Lapa 2018b). Komunikācijas vēstures pētnieces Marita Zitmane un Vita Zelče ir aprakstījušas sieviešu atspoguļojumu revolūcijas notikumos 1905. gadā, analizējot latviešu presi (Zitmane, Zelče 2006). Ārpus uzmanības loka līdz šim ir palicis jautājums par valsts sankcionēto vardarbību dzimtes kontekstā. Nav pētīts, kā šī vardarbība ietekmēja vīriešus, kamēr vardarbība pret sievietēm 1905. gada revolūcijā ir aplūkota vienā populārzinātniskā publikācijā (Lapa 2014). Uz Latvijas historiogrāfiju var attiecināt secinājumu, ko vēsturniece Mariana Muravyeva formulējusi par Krieviju, proti, minēto fenomenu izpēti apgrūtina tas, ka darbu vairākums neņem vērā dzimtes problemātiku un ignorē dzimti kā svarīgu analītisku kategoriju un/vai izpētes teorētisku ietvaru (Muravyeva 2016, 218). Valsts sankcionētās vardarbības pret sievietēm 1905. gada revolūcijā izpēte ir tikai sākta, kā avotu izmantojot 1926. gadā izveidotās biedrības “Piektais gads” (1926–1941) savāktās anketas ““Piektā gada” laikmeta brīvības cīņu dalībnieku aptaujas liste” (Lipša, Lapa, gaidāms 2022).

VARDARBĪBAS PIEREDZES APZINĀŠANA

Latvijas valsts proklamēšana bija iespējama, pateicoties arī tam, ka daudzi iedzīvotāji iesaistījās sociāldemokrātiskajā kustībā pret cara patvaldību, cenšoties pēc demokrātiskajām pilsoņu brīvībām un tiesībām. Sociāldemokrātiskās kustības galvenais nopelns bija Baltijas provinču sabiedrības uzmanības pievēršana iedzīvotāju sociālekonomiskajām problēmām (Plakans 1996, 113). Tomēr pēc valsts nodibināšanas par brīvības cīnītājiem tika godināti galvenokārt Pirmā pasaules karā karojušie latviešu strēlnieki un karavīri, kuri piedalījās Latvijas Neatkarības karā. Misiju atgādināt, ka brīvības cīņas sākās jau 19. gadsimta beigās un 1905. gada revolucionārie notikumi bija to būtiska sastāvdaļa, uzņēmās 1926. gadā izveidotā biedrība “Piektais gads”.

Latvijas Sociāldemokrātiskās strādnieku partijas (LSDSP), Latvijas Strādnieku sociāldemokrātu mazinieku partijas un Laukstrādnieku savienības deputāti panāca, ka Saeima 1928. gadā pieņēma Likumu par zemes piešķiršanu Latvijas brīvības cīnītājiem. Likums noteica, ka par brīvības cīnītājiem uzskatāmi tie pilsoņi, kuri no 1897. gada līdz 1918. gada

18. novembrim piedalījās cīņās par demokrātisku republiku pret bijušo Krievijas patvaldību vai pret Vācijas okupācijas varu, ja policija vai soda ekspedīcijas viņus par to spīdzināja, ja viņus ar administratīviem lēmumiem vai tiesas spriedumiem sodīja ar ieslodzījumu cietoksnī, cietumā, pārmācības namā, katorgā vai izsūtīja nometināšanai uz mūžu vai uz nenoteiktu laiku attālos Krievijas apgabalos (Lapa 2010, 167). Savukārt 1905. gadā cietušajiem cīnītājiem iztiku plānoja atvieglot, papildinot likumu par cietušo karavīru un viņu ģimenes locekļu pensijām, kas stājās spēkā 1927. gada 28. jūnijā.

Minēto likumu dotās iespējas veicināja bijušo 1905. gada notikumu dalībnieku interesi pierakstīt datus par savulaik pieredzēto, lai lielākoties atstātu liecības vēsturei, bet dažkārt arī pieteiktu brīvības cīnītāja tiesības uz zemi vai pensiju, ja darba spējas bija zaudētas Krievijas patvaldības sankcionētās vardarbības rezultātā.

Vardarbības pieredzes apzināšanos veicināja ne tikai materiālu ieguvumu sološais brīvības cīnītāja statuss, bet arī LSDSP ieinteresētība institucionalizēt Piektā gada atmiņu, padarot to par partijas politisko kapitālu. 1926. gada janvārī Latvijas vēstures pētišanas biedrības muzejs Rīgā atklāja ceļojošo 1905. gada revolūcijas izstādi, ko vēlāk eksponēja daudzās Latvijas pilsētās (1905. gada... 20.06.1926., Sludinājums, 25.12.1927.). Izstāde uzmanības centrā izvirzīja 1905. gada cīņas un cīnītājus, 1906. gada sodu ekspedīciju akcijas un tālākās represijas. Liecību pierakstīšanu veicināja arī biedrības organizētais 1905. gada revolūcijas aktīvo dalībnieku Pirmais kongress 1927. gada 26. janvārī (1905. g. ...27.01.1927.). Kongress uzdeva biedrībai "Piektais gads" dibināt Vēstures komisiju un aicināja vākt arī emocionālās pieredzes, jo bez tām "sausie vēstures fakti būs nepilnīgi" (Beierbahs, 29.01.1927.). 1927. gada kongress sapulcēja daļu bijušo revolūcijas dalībnieku, deva iespēju dalīties atmiņās par pieredzēto un nonākt pie idejas uzrakstīt revolūcijas vēsturi.

Piemēram, 1929. gadā izdotajā apskatā par 1905. gada revolūciju sociāldemokrāts Jānis Augškalns-Aberbergs pieminēja arī tādu valsts sankcionēto vardarbības veidu kā miesas sods, rakstot, ka tā "morālisko iespaidu nav iespējams attēlot. Lielākā daļa pērto bij augsti inteligenti un savā apkārtnē cienjami cilvēki." (Augškalns-Aberbergs 1929, 85) Augškalna-Aberberga frāze "nav iespējams attēlot" nozīmēja, ka grūti atrast vārdus, lai precīzi formulētu pērto cilvēku emocijas. Vienlaikus tāds formulējums neaicināja kādu citu verbalizēt piedzīvoto. 1930. gadā Otrā revolūcijas aktīvo dalībnieku kongresa laikā arī Rīgas publiskajā telpā iedzīvotāji pirmo reizi

svinēja revolūcijas 20. gadadienu, dodoties masu gājienā uz 13. janvāra ielu pie Dzelzs tilta, kur 1905. gada 13. janvārī policija un karaspēks apšāva mierīgos demonstrantus. Pie nama iepretim notikuma vietai sociāldemokrātu līderi uzrunāja klātesošos un atklāja piemiņas plāksni. Gadadienas atzīmēšana veicināja arī privāti organizētu dalībnieku satikšanos. Piemēram, 1931. gadā 25 gadus pēc 1906. gada Latviešu sociāldemokrātu savienības dalībnieku arestiem, kam sekoja viņu tiesāšana 1908. gadā, bijušo savienības biedru sanākumi savās mājās sarīkoja Emma Liekne-Vittenberga, Rīgas trešās ģimnāzijas direktore (Bīriņš 2010, 1, 139). Iespējams, tas viņas toreizējo partijas biedru Eduardu Bīriņu, kurš 20. gadsimta 20. gados darbojās Latvijas Strādnieku sociāldemokrātu maziņu partijā, bija Latvijas ģenerālkonsuls Londonā (1919–1927), 1935. gadā pamudināja uzrakstīt atmiņas (Bīriņš 2006–2012). Bīriņš detalizēti pierakstīja to, kā policijas izmeklētāji ar piekaušanas metodēm mēģināja izsist no aizturētajiem informāciju. Rezumējot policijas darbinieku īstenotās fiziskās vardarbības sekas, viņš konstatēja, ka “nekas cilvēka pašcieņu tik dziļi nevar aizskart kā miesas sods. Ne tik daudz sāpes mani mocīja kā apziņa, ka esi pilnīgi padots necilvēku rīcībā, kuru asins kārībai un nežēlībai nav nekādas robežas.” (Bīriņš 2010, 1, 143)

1931. gadā biedrība bija savākusi 20 676 anketas. Līdz 30. gadu beigām to kopējais skaits sasniedza vismaz 26,5 tūkstošus (LNA-LVVA, 5570–1–128, 1. lp.; turpat, 8, 48. lp.; turpat, 123, 39. lp.). Lielu daļu no tām radīja biedrības darbinieki, pārsvarā izrakstot datus no preses ziņām vai citām anketām, par ko liecina fakts, ka anketas aizpildītas vienā un tajā pašā rokrakstā un tās nav parakstījis cilvēks, par kuru anketa ir izveidota. Tomēr vismaz 5123 anketās ziņas ir snieguši paši notikumu dalībnieki. Daudzu liecības bija apstiprinājuši divi liecinieki notāra klātbūtnē. Sievietes ir iesniegušas 277 anketas (5 %) no minētajām 5123 anketām. Savukārt 136 jeb apmēram puse ir liecinājušas par valsts sankcionētu fizisku un seksuālu vardarbību (Lipša, Lapa, gaidāms 2022). Miesas sods jeb sišana ar nagaiku un pletni bija visplašāk lietotais fiziskās vardarbības līdzeklis. Soda ekspedīcijas daļu komandieru piespriedu pārsvarā 50, 100, 200 sitienu izpildīšana pati par sevi bija cilvēka cieņu pazemojoša. Cilvēku nogrūda zemē vai uz kāda sola, karavīri viņu turēja aiz abām rokām, lai neļautu kustēties, norāva kreklu, bikses un viens pēc otra daudzija ar sitamajiem ieročiem līdz brīdim, kamēr sistais zaudēja samaņu. Ja līdz samaņas zaudēšanas brīdim cilvēkam nebija iesists noteiktais sitienu skaits, tad eksekūciju atkārtoja kādā no nākamajām dienām, kamēr piespriedtie sitieni bija

izpildīti. Tobrīd, 1905. gada beigās, kad soda ekspedīciju karavīri ar valsts sankciju daudzīja iedzīvotājus Baltijas provincēs, Krievijas impērijā miesas sods bija aizliegts. Tā lietošana nozīmēja, ka vara pret cilvēku izturas kā pret dzimtcilvēku, kas tai pieder kā kustamais īpašums. Ar attiecīgu cara manifestu to aizliedza jau 1904. gadā (Engelstein 1988, 464). Soda ekspedīciju karavīri un izmeklēšanas policisti ar miesas sodu piekāva arī sievietes. Biedrības “Piektais gads” anketu dati liecina, ka 92 no kopumā minētajām 136 sievietēm bija piedalījušās 1905. gada notikumos, piemēram, glabājušas varas aizliegtu literatūru. Savukārt apmēram trešo daļu – 44 sievietes (32 %) – soda ekspedīciju karavīri piekāva ar nagaikām tāpēc, ka revolucionārajos notikumos bija iesaistīti viņu aizbēgušie radnieki. Astoņas sievietes no 136 piekautajām sievietēm anketās ir norādījušas, ka izvaroja soda ekspedīciju karavīri, bet sešas citas – ka ir pārdzīvojušas izvarošanas mēģinājumus.

Tomēr anketās viņas nav izstāstījušas stāstus, bet lietišķi piefiksējušas faktus, piemēram, piespriesto miesas soda sitienu skaitu. Uz tādu lakonismu mudināja pats anketas formāts, kur zem katra jautājuma atbildei bija atstāta ierobežota vieta. Piemēram, tikai divas rindas bija paredzētas, lai atbildētu uz jautājumu, vai informācijas sniedzēja ir cietusi no administrācijas, muižniekiem, soda ekspedīcijas vai karaspēka un kādā veidā viņa ir cietusi – pērta (sitienu skaits), spīdzināta, sakropļota (nosaukt miesas vai gara bojājumus) vai izvarota. Atbildei atvēlētais laukuma apjoms signalizēja, ka jautājuma mērķis ir iegūt informāciju par attiecīgās vardarbības rezultātu, nevis detalizētu stāstījumu un cietušās izjūtas par notikušo.

MATILDE KRĒGERE: “LIKA, LAI ES IZĢĒRBJOS KAILA”

Ar izvērstu stāstu par savulaik piedzīvoto ir dalījies tikai viena sieviete, kura 1928. gada 6. decembrī bija uzrakstījusi savu dzīvesstāstu uz vairākām lapām un nosūtījusi to Latvijas Saeimas priekšsēdētājam Paulam Kalniņam, kurš bija pazīstams LSDSP politiķis. Matildes Krēgeres vēstule ir pievienota viņas anketai biedrības “Piektais gads” aptauju kopojumā. Tobrīd viņa lielā trūkumā dzīvoja Ogrē, Mazajā Smilšu ielā 4.

Tobrīd 48 gadus vecā Matilde Krēgere uzrunāja Saeimas priekšsēdētāju “ar vispazemīgu lūgumu likt Saeimai priekšā apspriest manu bezizejas stāvokli un piešķirt manim kaut kādu palīdzību, kā cietušanai no 1905. g. revolūcijas”. Krēgeri 1906. gada rudenī nopratināšanā Lielvārdes muižā policijas

izmeklētāji sakroploja tādā mērā, ka viņa pavadīja divus gadus apcietinājumā bez tiesas sprieduma Rīgas Centrālcietuma slimnīcā. 1909. gadā, kad Sanktpēterburgas Tiesu Palāta izbraukuma sēdē Rīgā iztiesāja viņas lietu, Krēgeri viņas veselības stāvokļa dēļ tiesas zālē ienesa un viņa liecināja sēdus. Tiesas spriedums bija pilnībā attaisnojošs. Vēstulē Saeimas priekšsēdētājam Krēgere detalizēti izklāstīja piedzīvoto vardarbību – policisti viņu vairākas reizes piekāva līdz samaņas zaudēšanai. Vispirms viņu nopratināšanā piekāva, izpildot 50 sitienus ar nagaikām, vēlāk – 50 sitienus ar pletnēm. Nākamajā dienā izmeklētāji mainīja taktiku un izrādīja viņai laipnību. Pratinātāju priekšnieks Krēgeri nosēdināja sev blakus uz sola un, citējot cietušo, “sāka mani glāstīt kā kaķi un laipnā milīgā veidā solīt diezi kādus labumus” (LNA-LVVA, 5570–1–62, 207. lpp. o. p.). Krēgeres atteikšanās atbildēt uz jautājumiem un seksuālās uzmākšanās noraidīšana viņu sanīkvoja. Par to, kas sekoja, Krēgere raksta: “Vispirms mani apbēra ar visneķītrākiem lamu vārdiem un sāka mani grūstīt, pieprasot, lai saku taisnību, citādi nositišot, žēlastības nebūšot. Lika, lai es izgērbjos kaila, ko, protams, nedarīju, pat lakatiņu no galvas nenoņemdama. Tad sāka sist mani ar kulakiem un raut drēbes nost, noraujot blūzei tikai rokas, rumpis palika nenorauts. Tā kā panākumu vēl nebija, tad saņēmu atkal 100 sitienus un zaudēju samaņu.” (Turpat.)

Vēstulē Saeimas priekšsēdētājam Krēgere atklāja to, ko no viņas neizdevās izzināt viņas spīdzinātājam. Viņa darbojās Lielvārdes un Rembates sociāldemokrātu pulciņos un Rīgas Sociāldemokrātu komitejā, piegādāja no Rīgas uz laukiem revolucionāro literatūru (proklamācijas), aģitēja strādniekus 1905. gadā Vasarsvētkos Lielvārdes baznīcā. Tāpat Krēgere piedalījās Rembates monopola (dzertuves) slēgšanā un Skrīveros, Lielvārdes muižnieku karā 1905. gada novembrī. (Turpat, 203., 207.–210. lpp. o. p.) Biedrības darbinieks, balstoties uz minētajiem faktiem, secināja, ka Krēgere piedalījās “cīņās par demokrātisku republiku pret Krievijas patvaldību” un par to tika vajāta un apcietināta (turpat, 204. lpp.).

Krēgere labprāt būtu gribējusi stāstīt par pieredzēto plašāk. Viņa raksta:

“Varbūt kādu reizi kāds gribētu sīkāk zināt par citu biedru mocībām, ko pieredzēju, un arī par Centrāļa [Rīgas Centrālcietuma] iekšpusi. Tāpat, kādas sarunas bija ar izmeklēšanas tiesnesi un žandarmērijas priekšniekiem. Arī viņi man draudēja, laj ciešot klusu par man nodarīto. Tagad nākas ciest no jauna, slimības mācas katru dienu vairāk

viršū, spēki zūd. Karš atkal galīgi izpostīja manu dzīvi. Otru tādu ziemu gan nebūšu spējīga pārdzīvot, kā to pēdējo, slimību, aukstumu un pat nepieciešamo uzturu. Tagad pat, ja arī būtu darbs, man veselība vairs neatļautu strādāt.”

(LNA-LVVA, 5570-1-62, 210. lp. o. p.)

Saeimas priekšsēdētāja kanceleja Krēgeri informēja, ka par viņas interesēm gādās biedrība “Piektais gads”, ko biedrība izdarīja. Jau 1929. gadā viņas pensijas lietu izskatīja Rīgas apriņķa karā cietušo pensiju komisija (LNA-LVVA, 5570-1-167, 117. lp.). Krēgeri uz mūžu piešķīra piektās kategorijas pensiju, kas bija augstākā pensija, ko varēja piešķirt (LNA-LVVA, 5213-12-7, 116. lp. o. p.). Tās apjoms pensijas piešķiršanas dokumentā nav norādīts, bet par to spriest atļauj fakts, ka 1926. gadā kara invalīda pensija bija vidēji 30 latu, kamēr iztikas minimums bija 70 latu (Ja cilvēks... 1927). Pensijas apjoms bija atkarīgs no darbaspēju zaudēšanas pakāpes. Piemēram, cilvēks, kurš soda ekspedīciju eksekūciju rezultātā bija zaudējis 75 % darba spēju, varēja pretendēt uz 21 lata pensiju. Pretendentu skaits gan bija neliels. Piemēram, Rīgas apriņķa karā cietušo pensiju komisijā līdz 1934. gadam bija pieteikušies 64 cilvēki, kuri sevi uzskatīja par 1905. gada brīvības cīnītājiem (LNA-LVVA, 5213-12-9, 7. lp. o. p.). Pēc faktu pārbaudes komisija piešķīra pensijas tikai 30 cilvēkiem.

Biedrības “Piektais gads” mērķauditorija bija revolūcijas aktīvie dalībnieki. Tas nozīmē, ka sievietes, kuras pieredzēja vardarbību ne savas aktīvas darbības dēļ, bet nejausi vai tāpēc, ka bija aktīvo dalībnieku radniecības vai paziņas, netika aptaujātas. Tiesa, viņas kā mātes vai sievas varēja cerēt gūt finansiālu palīdzību par saviem mirušajiem apgādniekiem, ja varēja pierādīt, ka viņām nepietiek iztikas līdzekļu. Kritušo revolucionāru sievām piešķīra pensijas pārsvarā uz vienu gadu, toties viņu mātēm – uz mūžu.

EMMA LIETUVIETE: “NEĻAUDAMA SEVI AIZVEST UZ KAZARMĀM”

Biedrības “Piektais gads” krājums dod norādi arī uz otru gadījumu, kur sieviete detalizēti bija informējusi par to, ka viņu kazaki smagi piekāva par to, ka viņa pretojās izvarošanas mēģinājumam, proti, viņas sagrābšanai, lai nogādātu kazarmās. Emma Rigerte, dzimusi Lietuviete, 20. gados, kad aizpildīja anketu, dzīvoja Madonā, Baložu ielā 4. Viņas apgādībā atradās četri cilvēki. Rigerte norādīja, ka piekaušanas rezultātā viņai bija traumēta

redze, savukārt anketas aizpildīšanas brīdī redze bija zaudēta. Viņa aktīvo dalību revolucionārajos notikumos pierādīja, nosaucot savu vēstuli, kurā viņa detalizēti bija aprakstījusi piedzīvoto un ko avīze “Dienas Lapa” bija publicējusi 1905. gada 3. novembrī. Rigertes anketa biedrībai “Piektais gads” bija piesaistījusi kāda darbinieka uzmanību, jo 1930. gada novembrī anketā norādīto 1905. gada rakstu pārpublicēja avīze “Sociāldemokrāts” bez pavadoša komentāra un analīzes ar nosaukumu “Raksturīgi 1905. gada notikumi” (Raksturīgi, 18.11.1930., Kazaku, 03.11.1905.).

Vēstuli toreiz 25 gadus vecā Emma Lietuviete bija parakstījusi ar pilnu vārdu, pat norādot savu adresi. Tekstā par sevi viņa runāja trešajā personā kā par E. L. jaunkundzi un informēja avīzes lasītājus par to, ko bija piedzīvojusi. Lietuviete rakstīja:

“2. augusta vakarā š. g. jaunava E. L. gāja ar savu brāli un vēl diviem jauniem cilvēkiem pa Rumpmuižas ielu uz mājām. Te tiem piejāja klāt kazaki, ielenca tos un sāka daudzīt nagaikām. Bet galvenais kazaku nolūks bija – pastrādāt pie E. L. jaunkundzes varas darbus. Fridriķis Bramans, kas jaunavu aizstāvēja, tika no kazakiem smagi piekauts, tāpat arī otrs jaunais cilvēks P. un viņa māsa, kuri beidzot aizbēga. E. L. viena pati palika nezvēru rokās. Nelaimīgā pretojās briesmoņiem līdz pēdējiem spēkiem, neļaudama sevi aizvest uz kazarmām. Tādēļ kazaki to daudzija nagaikām un spārdīja kājām. Galva tai asiņoja vienās brūcēs. Drānas bija saplosītas, un visa miesa neganti sadauzīta. Par laimi, uzbrukuma vietai tuvojās dzelzceļa sargs Š. Viņa klātbūtne izglāba jaunavu. Tomēr viņa bija tā sadauzīta, ka to nācās tūdaļ aizvest uz slimnīcu, kur viņai bija jānoguļ divi mēneši. Bet, arī no slimnīcas iznākusi, viņa vēl nejutās vesela: no sitiena pa pieri viņai sabojāta acs. Lieta nodota izmeklēšanai. Pie jaunavas un viņas radnieces ieradās vainīgie kazaki un lūdza piedošanu, solidami sāpju naudu – kādus 3 vaj 3 simts rubļu, lai tikai nesūdzot, jo viņiem draudot katorga. Saprotais – neģēļus strupi atraidīja. Tomēr par izmeklēšanas tālāko gaitu jaunavai E. L. līdz šim vēl nekas nav ziņots. Emma Lietuviet, Rumpmuižas ielā 6, dz. 11.”

(Raksturīgi, 18.11.1930.)

“Sociāldemokrāts” neizstāstīja, kas ar Lietuvieti notika vēlāk. Lasītājs neuzzināja, kā viņai izdevās panākt, ka viņas lieta tika nodota izmeklēšanai. Sūdzība pret kazakiem Jegoru Devjatkinu (*Jegor Deviatkin*), Antonu Jegorovu (*Anton Iegorov*) un Fjodoru Dronovu (*Fjodor Dronov*) par vieglu miesas bojājumu nodarīšanu izsprieda 1906. gada jūlijā Rīgas–Valmieras

19. iecirkņa miertiesā (LNA-LVVA, 117–1–33, 94. lp.). Zināms tikai, ka tā tika izbeigta, pusēm vienojoties.

Lietuvie bija sociāldemokrātiskā pulciņa dalībniece, proklamāciju izplatītāja, saimniece LSDSP III kongresā 1906. gada augustā (LVVA, 5570–1–71, 133. lp.). Tas nozīmē, ka viņa bija personiski pazīstama ar kustības līderiem. Pēc piekaušanas uz laiku zaudējusi redzi. Rigerte norādīja, ka par viņas politisko darbību var liecināt Roberts Valdmanis, Voldemārs Salnais, Marģers Skujenieks, Andrejs Veckalns, kuri bija pazīstami LSDSP un sociāldemokrātu mazinieku politiķi. Iespējams, kāds no viņiem arī bija ierosinājis Lietuvides 1905. gada raksta pārpublicēšanu. Tāda rīcība varētu liecināt par vairākām lietām. Pirmkārt, kāda grupa sociāldemokrātu uzskatīja, ka būtu jāvērs uzmanība uz sieviešu pieredzi revolucionārajos notikumos. Otrkārt, vēlējas parādīt, ka svarīgas ir izvērstākas liecības par piedzīvoto (nevis tikai fakta konstatācija), lai rādītu aktīvas sievietes un mudinātu viņas iesūtīt savus stāstus. Tomēr vienlaikus Lietuvides piemērs it kā radīja paraugmodeļi tam, kādu vardarbības saturu būtu pieklājīgi apspriest publiskajā telpā. Šis modelis varēja derēt tikai tām sievietēm, kurām izdevās izvairīties no izvarošanas, bet neko nevarēja palīdzēt tām, kuras tika izvarotas vai kuras bija spiestas paciest karavīru seksuālu uzbrukšanos. Tomēr iespējams, ka raksts tika pārpublicēts vienkārši tāpēc, ka 1930. gada novembrī bija tā publicēšanas un arī Piektā gada 25 gadu jubileja, liecinot, ka kopumā sociāldemokrāti toreizējo uzdrīkstēšanos atzina par nozīmīgu. Tomēr tikpat labi viņi varēja uzskatīt, ka uzmanība ir jāvērs uz pretinieka agresijas attēlošanu, lai parādītu, cik stiprs ir bijis ienaidnieks, kurš tagad ir sakauts. Sieviešu pārdzīvojumi varēja palikt otrajā plānā. Lai kāda būtu bijusi avīzes “Sociāldemokrāts” motivācija, pārpublicējot Lietuvides liecību, citas avīzes nereaģēja, un arī pats “Sociāldemokrāts” tēmu neturpināja, tādējādi pats neizskaidrojot raksta publicēšanas iespējamo jēgu. Iespējams, ka ar rakstu avīzes redaktori vēlējas iekļaut sievietes revolucionārās varonības diskursā. Par labu tam liecina 1930. gada 25. un 26. janvāri – 1905. gada revolūcijas aktīvo dalībnieku 2. kongresā teiktās runas (1905. gada cīnītāju...26.01.1930.). LSDSP Sieviešu centra vadītāja Klāra Kalniņa aicināja atcerēties neminētās un aizmirstās varones, “kas tumšos reakcijas brīžos cēli nesa sarkano karogu cīnītāju priekšgalā, kas klusi veica pašai izlēģto darbu ilegālās drukātavās un nobeidza savu straujo, īso, bet revolucionārās pārliecības un skaistuma pilno mūžu – cietuma mūros, katrogā un Sibīrijas tundrās” (Kalniņa, 26.01.1930.). Kalniņa heroizēja mirušās revolucionāro notikumu dalībnieces, jo par dzīvajām nebija pieņemts runāt.

MĒĢINĀJUMI FIKSĒT SEKSUĀLĀS VARDARBĪBAS FAKTUS

Tomēr LSDSP iniciatīvas, kas bija saistītas ar brīvības cīnītāju statusa piešķiršanu Piekta gada aktīvajiem dalībniekiem un piemiņas institucionalizēšanu, sāka ietekmēt to, ka publiskajā diskursā pirmo reizi saistībā ar 1905. gadu tika pieminēta seksuālā vardarbība (izvarošana). Bez Emmas Lietuvides raksta, kurā viņa aprakstīja izvarošanas mēģinājumu, 20. gadsimta 30. gadu sākumā latviešu presē bija publicēti vēl vismaz divi raksti, kuros autori fiksēja faktu par to, ka soda ekspedīciju karavīri izvarojuši sievietes.

1930. gadā kreisās ievirzes žurnālā “Signāls” revolucionāro notikumu dalībnieks Jānis Stūre tikai konstatēja, ka vairākās vietās Latvijā “kazaki un dragūni izvaroja sievietes” (Stūre 1930, 51). Savukārt 1931. gadā Siguldā sakarā ar masu sapulci pie 1905. gadā nošauto revolucionāru pieminekļa vietējā avīze “Siguldas Ziņas” pieminēja vietējos revolucionāru nodevējus. Avīze vēstīja, ka toreiz arestēja šī nodevēja drauga – skolotāja Saulīša – kalponi Almu Birģeli. “Viņu nodeva mežonīgo zaldātu rīcībā Siguldas pili. Vispirms viņu pēra un pēc tam, kā to varot apliecināt tie, kuri tanī laikā atradās apcietināti dārznieka mājā, starp tiem Kārlis Zemlers, zaldāti pēc kārtas izvarojuši. Skolotājs Saulītis ne pirkstu nav pacēlis, lai glābtu šo nelaimīgo sievieti.” (Pēc divdesmit ...01.08.1931.) Viņas tālākais liktenis nav zināms, jo sieviete tika uzskatīta par bezvēsts pazudušu. Sievietes, kuras nebija saistītas ar sociāldemokrātiem un pret kurām soda ekspedīcijas lietoja fizisku vardarbību kā pret ķilniecēm, lai pakļautu apkārtējos, iedzenot viņos bailes, presē pat nepieminēja.

Arī Krēgeres un Lietuvides gadījumos seksuālas vardarbības draudi bija klātesoši. Krēgerai pratināšanas laikā lika izģērbties, uzmācās ar glāstiem, lai sišana ar nagaikām pa kailu miesu būtu efektīvāka, uzrāva svārkus, norāva apakšveļu. Savukārt Krēgere juta seksuālas vardarbības draudus un pretojās vardarbīgai aizvešanai uz kazarmām. Viņu gadījumi apstiprina vispārējo feminisma pieņēmumu, ka “seksualitāte ir svarīgākā arēna, kurā tiek paustas un apstrīdētas varas patriarhālās attiecības, bet vardarbība ir viens no līdzekļiem, kā iegūt un konsolidēt varu šajās attiecībās”, savukārt “baiļu atmosfēras uzturēšana [fiziskā vardarbība] palīdz pakļaut visas sievietes patriarhālajai sociālajai kārtībai” (Engelstein 1988, 378, 382). Krēgeres un Lietuvides piekaušanu

izraisīja viņu nebaidīšanās (vai baiļu neizrādīšana) un atteikšanās no pasīvas notikumu pieņemšanas, bet aktīva rīcība – atsakoties liecināt vai fiziski pretojoties uzbrucēju nodomam. Tādējādi viņas izaicināja pastāvošās sociālās kārtības hierarhiju, kas paredzēja sieviešu pakļaušanos un pakļaušanu vīrietim.

Publicisti neproblematizēja un neiztirzāja vardarbību pret sievietēm 1905. gadā. Viens no iemesliem bija Latvijas iedzīvotāju pārsvarā patriarhālie priekšstati par dzimumu lomām. Minētie priekšstati piešķīra vīriešiem patriarhālu autoritāti pār sievietēm, bet 1905.–1906. gadā cara patvaldība sankcionēja viņu patriarhālās autoritātes pazemošanu, publiski izpildot miesas sodus. Turklāt viņi nespēja novērst karavīru vardarbību pret sievietēm, kurām saskaņā ar tolaik dominējušajiem priekšstatiem bija jābūt vīriešu patriarhālās autoritātes pasargātām. Otrs iemesls bija fakts, ka brīvības cīnītāju statusu attiecināja uz revolūcijas vadītājiem, kuri no valsts vardarbības paglābās, emigrējot uz ārzemēm, bet zemniekiem un viņu ģimenēm nācās izturēt soda ekspedīciju eksekūcijas. Trešais – 1919. gadā, kad ar Padomju Krievijas palīdzību Pēteris Stučka izveidoja Latvijas Padomju Sociālistisko Republiku, padomju vara apbruņoja komunistes un komjaunietes un Rīgā izmantoja patrolēšanu un konvoješanu (Lipša 2014, 100–101). 20. gadu sākumā kāda autore viņām piešķīra apzīmējumu – nesievišķīgās asiņainās fanātiķes (Lipša 2021, 252), attiecinot šo sajūtu uz citas revolūcijas dalībniekiem. Daļa iedzīvotāju uzskatīja, ka 1905.–1907. gada revolūcijā cietušie, tajā skaitā sievietes, paši ir vainīgi valsts sankcionētajā vardarbībā (LNA-LVVA, 5570–1–25, 182. lp.).

20. gadsimta 30. gadu sākumā pasaules ekonomiskās krīzes ietekmē sabiedriskā doma ar jaunu jaudu uzspieda sievietēm patriarhālās dzimuma lomas (Lipša 2018). Tāpat kā citās valstīs, arī Latvijā nacionālistu ideoloģija sievietes godu prezentēja kā viņas sociālo un emocionālo kapitālu, kas jāsargā un jāuztur (Frevert 2011, 67–68; Lipša 2014, 526). Piedzīvotas seksuālās vardarbības publiska pieminēšana drīzāk grautu seksuālā respektabluma (goda) kapitālu, kamēr reputācija deva iespēju piedalīties starpkaru Latvijas sociāli politiskajā dzīvē. Dališanās pieredze par piedzīvotu seksuālo vardarbību tādu kulturālo priekšstatu kontekstā bija nesaprātīga. Nebija arī piemēru, kuriem sekot. Tāda īstenība novērsa sieviešu vēlmi publiskot vardarbības gadījumus, ko viņas bija piedzīvojušas 1905.–1907. gada revolūcijas laikā.

SECINĀJUMI

Sieviešu pieredzes fiksēšanu par valsts sankcionēto vardarbību, ko viņas piedzīvoja 1905.–1907. gada revolūcijā, veicināja biedrības “Piektais gads” no 1926. gada organizētā revolūcijas aktīvo dalībnieku aptauja. Tā kā Krievijas impērijas karavīri un policijas darbinieki, kuri revolūcijas laikā veica fizisko un seksuālo vardarbību, netika tiesāti, biedrības piedāvājums dokumentēt piedzīvotās vardarbības epizodes, kaut arī lakonisku konstatējumu formā, varēja šķist kā pirmais solis ceļā uz taisnīguma panākšanu. Avīze “Sociāldemokrāts” mēģināja veicināt sieviešu pieredzes apkopošanu, publicējot Emmas Rigertes stāstu par to, kā viņu piekāva valdības kazaki par pretošanos izvarošanas mēģinājumam. Turpretim Matildes Krēgeres emocionāli iespaidīgo stāstu avīze “Sociāldemokrāts” pat neizmantoja. Tādējādi Rigerteres stāsta publicēšana bija izņēmuma (vienīgais) gadījums, ko raksta autorei ir izdevies atrast starpkaru Latvijas presē. Papildus 1930.–1931. gadā divi publicisti dažos vārdos pieminēja seksuālās vardarbības gadījumus, taču neproblematizēja tos. Tāda LSDSP nekonsekvence liecina, ka partijai nebija skaidra mērķa, pārpublicējot Rigertes stāstu. Publikācijai bija gadījuma raksturs. Tā kā 1905.–1907. gada revolūcijas piemiņas institucionalizēšanas iniciatore bija LSDSP, bet pēc valsts apvērsuma autoritārā režīma valdība 1934. gadā partijas aizliedza, revolūcijā cietušo pieredžu vēstījumi 1930.–1931. gadā tā arī palika vienreizēji pasākumi, kam nesevoja turpinājums.

PATEICĪBA

Izpēte finansēta VPP projektā “Indivīda, sabiedrības un valsts mijiedarbība kopējā Latvijas vēstures procesā: vērtību konflikti un kopīgu vērtību veidošanās vēsturiskos lūzumu punktos” (VPP-IZM-2018/1-0018).

BIBLIOGRĀFIJA / BIBLIOGRAPHY

- Augškalns-Aberbergs, Jānis (1929). *Latvijas sociāldemokrātiskā strādnieku partija. Vēsturisks atskats*. Rīga: Nākotnes Kultūra.
- Beierbahs (29.01.1927.). Pirmais Latvijas 1905. gada aktīvo dalībnieku kongress. *Sociāldemokrāts*, 2. lpp.
- Bērziņš, Jānis (red.) (2006). *1905. gads Latvijā: 100. Pētījumi un starptautiskās konferences materiāli, 2005. gada 11.–12. janvāris, Rīga*. Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds.

- Bīriņš, Eduards (2006–2012). Manas atmiņas. *Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls*, 3 (2006): 115–138, 2 (2007): 137–151, 2 (2008): 112–120, 4 (2008): 120–125, 2 (2009): 128–134, 1 (2010): 139–147, 2 (2010): 137–142, 3 (2010): 125–136, 1(2011): 117–128, 4 (2011); 143–149, 2 (2012): 98–107; 3 (2012): 112–123.
- D’Cruze, Shani (1992). Approaching the history of rape and sexual violence: notes towards research. *Women’s History Review*, 1(3), 377–397.
- Engelstein, Laura (1988). Gender and the Juridical Subject: Prostitution and Rape in Nineteenth-Century Russian Criminal Codes. *The Journal of Modern History* 60(3), 458–495.
- Frevert, Ute (2011). *Emotions in History – Lost and Found*. Budapest – New York: Central European University Press.
- Kalniņa, Klāra (26.01.1930.). Atceres vārdi! *Sociāldemokrāts*, 3. lpp.
- Lapa, Līga (2007). 1905. gada 13. janvāra demonstrācijā ievainotie. *Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls*, 1, 87–109.
- Lapa, Līga (2010). 1905. gada atskaņas Latvijas Republikas parlamentārā perioda likumdošanā. No: Jānis Bērziņš (red.). *Latvijas valstiskumam 90. Latvijas valsts neatkarība: ideja un realizācija. Starptautiska konference 2008, 13.–14. novembris, Rīga*. Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds, 157–177.
- Lapa, Līga (2014). Sievietes un 1905. gada revolūcija. *Tirraksts*, 2, 74–77; šeit 75.
- Lapa, Līga (2018a). 1905. gads Latvijā. No: Jānis Stradiņš (red.). *Latvija un latvieši. II sējums. Akadēmiskie raksti*. Rīga: Latvijas Zinātņu akadēmija, 336–361.
- Lapa, Līga (2018b). *Kaujnieki un mežabrāļi 1905. gada revolūcijā Latvijā*. Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds.
- Lapa, Līga (2019). Jāņa Ravas atmiņas par Saldus prāvu 1910. gadā. *Latvijas Arhīvi*, 1/2, 125–151.
- Lapa, Līga (2020). 1905. gada revolūcija Latvijā: ietekme, idejas un refleksijas ceļā uz neatkarīgu valsti. No: Ēriks Jēkabsons (sast.). *Valsts valstī. Latvijas zemes no 19. gadsimta beigām līdz 1918. gadam: ceļš līdz valstij*. Rīga: Latvijas Nacionālā bibliotēka, 62–78.
- Lipša, Ineta (2014). *Seksualitāte un sociālā kontrole Latvijā, 1914–1939*. Rīga: Zinātne.
- Lipša, Ineta (2018). Nation Building and Gender Issues in Interwar Latvia: Representations and Reality. In: Lazar Fleisman, Amir Weiner (eds.). *War, Revolution, and Governance: The Baltic Countries in the Twentieth Century*. Boston: Academic Studies Press, 30–55.
- Lipša, Ineta (2021). Karš un izmaiņas dzimšu attiecībās: sieviešu politiskā darbība. No: Ēriks Jēkabsons (ed.). *Karš un sabiedrība Latvijā, 1914–1920*. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 223–264.
- Lipša, Ineta, Lapa, Līga (tiks publicēts 2022). Beating and Sexual Abuse: The 1905 Revolution and Violence Against Women in the Baltic Provinces of Russian Empire. In: Marianna Muravyeva, Monika Kareniauskaite and Sigita Černevičute (eds.). *The History of Violence against Women in Eastern Europe*. London: Palgrave MacMillan.

- LNA-LVVA, 117–1–33, 94. lp. Prokurora V. Elmana protests Rīgas–Vamieras mirtiesnešu kongresam, 30.10.1906.
- LNA-LVVA, 5213–12–9, 7.–8. lp. Rīgas apriņķa karā cietušo pensiju komisijas darbības apskats, laikā no 1920. g. 20. februāra – 1934. g. 20. februārim.
- LNA-LVVA, 5570–1–128, 1. lp. 1905. gads. Kustības dalībnieki-upuri [kopējais skaits saskaņā ar alfabētisko kartotēku], nedatēts.
- LNA-LVVA, 5570–1–8, 48. lp.
- LNA-LVVA, 5570–1–123, 39. lp.
- LNA-LVVA, 5570–1–167, 117. lp.
- LNA-LVVA, 5570–1–25, 182. lp. Annas Brodiņas anketa.
- LNA-LVVA, 5570–1–62, 203. lp. Matildes Krēgeres anketa.
- LNA-LVVA, 5570–1–62, 204. lp. Biedrības “Piektais gads” valdes izsniegta apliecība, 1928. gada decembris.
- LNA-LVVA, 5570–1–62, 207.–210. lp. o. p. Matildes Krēgeres atmiņas.
- LNA-LVVA, 5570–1–71, 133. lp. Emmas Rigertes, dz. Lietuvietes, anketa.
- Muravyeva, Marianna (2016). Gender and Crime in Russian History. *Russian History*, 43 (3–4), 215–220.
- Plakans, Andrejs (2007). Two 1905 Congresses in Latvia: A Reconsideration. *Journal of Baltic Studies* 38(4), 401–417.
- Plakans, Andrejs (1996). Rusifikācijas politika: latvieši. *Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls*, 2, 105–132.
- Pūce, Olga (1997). *1905.–1907. gada revolūcija Latvijā: bibliogrāfiskais rādītājs*. Rīga: Latvijas Nacionālā bibliotēka.
- Stūre, J. (1930). 1905. gads Rīgas apriņķī. *Signāls*, 10-2, 50–54.
- Tunne, Ineta (2005). Vardarbības freims 1905. gada notikumu atspoguļojumā laikrakstā “Dienas Lapa”. *Latvijas Arhīvi*, 4, 31.–49. lpp.
- White, Hames D. (2012). The 1905 Revolution in Russia’s Baltic provinces. In: Jonathan D. Smele, Anthony Heywood (eds.). *The Russian Revolution of 1905. Centenary Perspectives*. London, New York: Routledge, 63–78.
- Zalite, Elga (2016). Aspects of the 1905 Revolution in Latvia: Looking through the Library and Archival Collections of Stanford University. *Slavic & East European Information Resources*, 17(4), 237–241.
- Zelče, Vita (proj. vad.) (2006). *Agora 4: Laikplaisa: Piektais gads*. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds.
- Zitmane, Marita, Zelče, Vita (2006). Sievietes klāt(ne)būtne Piektajā gadā. No: V. Zelče (proj. vad.). *Agora 4: Laikplaisa: Piektais gads*. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 267–284.
- Ja cilvēks eksistences minimums prasa vismaz 70 latus mēnesī, tad kara invalidam (1927). *Lāčplēsis*, 9, 29. lpp.
1905. gada revolūcijas muzeja izstāde. *Sociāldemokrāts*, 20.06.1926., 3. lpp.
1905. g. revolūcijas aktīvo dalībnieku 1. kongress. *Jaunākās Ziņas*, 27.01.1927., 2. lpp.

Sludinājums. *Sociāldemokrāts*, 25.12.1927., 6. lpp.

Raksturīgi 1905. gada notikumi. *Sociāldemokrāts*, 18.11.1930., 6. lpp.

Kazaku briesmu darbi. *Dienas Lapa*, 03.11.1905., 3. lpp.

1905. gada cīnītāju kongress. *Sociāldemokrāts*, 26.01.1930., 5. lpp.

Pēc divdesmit sešiem gadiem. *Siguldas Ziņas*, 01.08.1931., 1.–2. lpp.

STATE-SANCTIONED VIOLENCE AGAINST WOMEN IN THE 1905 REVOLUTION: THE CASES OF MATILDE KRĒGERE AND EMMA LIETUVIETE

Ineta Lipša

Dr. hist., senior researcher, Institute of Latvian History, University of Latvia

The article reveals the state-sanctioned violence against women in the 1905–1907 revolution, using a biographical approach to the cases of Matilde Krēgere (1880–?) and Emma Rigerte, b. Lietuviete (1879–?). Both cases resulted from the 1926 call of the society “The Fifth Year” for active revolutionaries to submit questionnaires about their experiences. The soldiers and police officers of the Russian Empire who perpetrated physical and sexual violence during the revolution avoided the trial; thus, the offer of society to document episodes of violence, albeit in the form of laconic findings, seemed like the first step towards justice.

Key words: Violence against women, the 1905 Revolution, Russian Empire, Republic of Latvia, society “The Fifth Year”.

Summary

At the end of 1928, Matilde Krēgere wrote her life story on several pages and sent it to the Speaker of the Latvian *Saeima*, Pauls Kalniņš, a well-known politician of the Latvian Social Democratic Workers’ Party. She would have liked to have told more about her experience, but her story did not end up in public domain. In a letter to the Speaker of the *Saeima*, Krēgere explained the violence she had experienced. First, the police officers beat her during interrogation, inflicting 50 strokes with a stick (*nagaika*), then – 50 blows with a whip. The investigators changed their tactics and sexually harassed her the following day.

Emma Rigerte, on the other hand, proved her active participation in the revolutionary events by indicating her publication in the newspaper “Dienas Lapa”, in which she described her ordeal in detail, it was published in 1905. Furthermore, Rigerte’s questionnaire for the society “The Fifth Year” attracted an employee’s attention, and in November 1930, the newspaper “Sociāldemokrāts” (“The Social Democrat”) republished the 1905 article mentioned in

the questionnaire without any commentary or analysis. In her questionnaire, Rigerte pointed out that several well-known politicians of the Latvian Social Democratic Workers' Party and the Latvian Workers' Social Democratic Minority Party could testify to her political activities. One of them may have also suggested republishing Lietuviete's article of 1905. Republishing could indicate several things. Firstly, some groups of Social Democrats felt that they should pay attention to women's experiences of revolutionary events. Secondly, the aim was to demonstrate that more detailed evidence of the experience (rather than just a statement of fact) was essential to depict active women and encourage them to submit their stories. At the same time, however, Lietuviete's example seemed to be a model for discussing the content of violence in public. This model could only work for women who had managed to escape rape, but there was nothing to help those who were raped or forced to endure the sexual harassment of soldiers. However, the article could have been republished simply because November 1930 marked the 25th anniversary of its publication and the exact anniversary of the 1905–1907 Revolution, showing that, in general, the Social Democrats recognized the courage of Lietuviete at the time. Therefore, its editors could want to include women in the discourse of revolutionary heroism. Nonetheless, they might also think that the focus should be on depicting the opponent's aggression to show the enemy's strength. Therefore, the experiences of women could remain in the background. Whatever the motivation of "Sociāldemokrāts" was in republishing Lietuviete's testimony, other newspapers did not react. "Sociāldemokrāts" itself did not continue the topic, thus omitting explanation behind the purpose of republishing the article.

In addition to Emma Lietuviete's article describing her resistance to the forcible taking to barracks with the threat of rape, at least two other articles were published in the Latvian press of the early 1930s. The authors recorded the fact that punitive expeditionary soldiers had raped women. The threat of sexual violence was also present in Krēgere's case. During the interrogation, Krēgere was demanded to undress, harassed with caresses; the police officers took off her skirt and tore off her underwear to incur a more severe beating with sticks on the bare body.

The beatings of Krēgere and Lietuviete were caused by their refusal to show fear and to accept events passively, but instead by taking active steps to decline to testify, or physical resistance to the attackers' intentions. Thus, they challenged the existing hierarchy of social order, which provided for the submission of women to men.

In the early 1930s, due to the global economic crisis, public opinion with a new force imposed patriarchal gender roles on women. Openly speaking about the experienced sexual violence would rather undermine the capital of a woman's sexual respect (honour). Sharing experiences of sexual abuse in the context of

such cultural perceptions was unreasonable. No further examples followed. This reality prevented women from wanting to publicize the violence they had experienced during the revolution of 1905–1907. Besides, the Latvian Social Democratic Workers' Party, the initiator of institutionalizing the memory of the 1905–1907 revolution, was abolished after 1934, when the authoritarian government dissolved the parties. Thus, there was no longer a political force to draw attention to the experiences of female victims of physical and sexual violence.

Saņemts / Submitted 13.01.2022.

© 2022 Ineta Lipša. Latvijas Universitāte

Raksts publicēts brīvpieejā saskaņā ar Creative Commons Attiecinājuma-Nekomerciāls 4.0 Starptautisko licenci (CC BY-NC 4.0)

This is an open access article licensed under the Creative Commons Attribution 4.0 International License (CC BY-NC 4.0)

(<https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/>).

LATVIA AS A PARTNER IN THE POLITICAL SECURITY SYSTEM OF WESTERN DEMOCRACIES IN THE EARLY 1920S: LATVIA'S RELATIONS WITH GREAT BRITAIN, THE UNITED STATES AND GERMANY

† *Uldis Krēslinš*

Institute of Latvian History, University of Latvia

For the new states that emerged as a result of the First World War, ensuring the internal political security in the early 1920s was a fundamentally important issue. In the case of Latvia, potential security threats were exacerbated by the country's geopolitical position – a direct border with Soviet Russia – which made Latvia a protective barrier against the spread of the Communist movement. The aim of the study is to characterize Latvia's role in the political security system of Western democracies in the early 1920s based on the materials of the Latvian security service, focusing on Latvia's relations in the field of political security with three Western democracies – United Kingdom, the United States and Germany.

Key words: political security, Latvia's Political Guarding, British Left, Scotland Yard, US Intelligence Division in Riga.

INTRODUCTION

One of the necessary conditions for the development of new states that separated from the Russian Empire as a result of the First World War was the need to ensure their internal political security from political forces that threatened the existing state structure. Hence, it was important for the new countries – including the Republic of Latvia, proclaimed on November 18, 1918 – to organize the country's internal political security service as soon as possible and fit into the overall political security system of Western democracies.

The aim of this study is to characterize the role of Latvia as a partner in the political security system of Western democracies in the early 1920s, based on the materials of the political security service of Latvia. This view is special and distinguished from the more widespread outlook, because, instead of approaching the problem of national security in terms of foreign policy relations, this problem is addressed in terms of identifying and preventing specific – existing and potential – security threats. The everyday concreteness and variety of different threats make this view of the security problem highly fragmented, but at the same time it accurately reveals the differences in the approach of various countries to threats to political security and the issue of their prevention. The emphasis, in this case, is on Latvia's relations in the field of political security with three Western democracies – United Kingdom, the United States and Germany. This choice is due to the significant, albeit different, roles of the above three countries in political security issues both in Latvia and in the Baltic region as a whole. The two main tasks, solved in this study, are to find out in what issues, from the point of view of Latvia, the interests of Latvia and those of the three above-mentioned countries overlapped in the field of political security, and what were the main differences in relations between Latvia and each of these countries in the field of political security. By solving these tasks, the study attempts to confirm the hypothesis that in relations with Latvia in the early 1920s, United Kingdom became a power that, earlier than others, tried to form a common system of political security, while Western democracies as a whole at that time did not have a unified definition, based on collective values, of what constituted a political threat.

The main source used in the study is the documents of the internal political security service of Latvia – the Political Guarding (*Politiskā apsardzība*) under the Ministry of Internal Affairs –, which are collected in the Latvian State Historical Archives (LVVA). The scientific significance of these documents is reduced by the fact that, according to the existing rules, the political security service was engaged only in inquest, while the further promotion of cases was carried out by investigators. As a consequence, the documents of the security service do not contain information regarding the final result of the initiated inquiry.

The list of scientific literature on issues of national and transnational security in the interwar period is extensive, but from the perspective of this study, it has two limitations. Most studies dedicated to the security issue of the Baltic region in the early 1920s consider it in terms of foreign

policy efforts, and the activities of the security services are mentioned only as an illustration or fragmentary actions. These sources include the works of Edgars Andersons, John Hiden and Olavi Hovi. In turn, those studies that are devoted to the response of special services to political threats usually discuss the menaces emanating from Soviet Russia, and later – from the Soviet Union. The list of such works includes the studies on the history of the Latvia's security services, as well as the studies exploring the fight against threats to internal political security in other Western countries. Because of both of the aforementioned limitations, the current article resorts to the previous studies predominantly to characterize general trends and as a means to verify the facts and data of persons contained in the documents of Political Guarding.

The main scientific method used in the study is content analysis, which allows generalizing and comparing information from various sources. The chronological framework of the study covers the period from November 1919 to 1923, when, with the entry into force of the Constitution of Latvia and the elections to the First *Saeima* (Parliament of the Republic of Latvia), Latvia completed the construction of the foundations of its statehood.

UNITED KINGDOM

United Kingdom played a special role in the rise of the Latvian state: Britain was the first country to recognize Latvia *de facto* in 1918, while in November 1919, during the attack of the West Russian Volunteer Army, the intervention of the British (together with the French) Navy influenced the outcome of hostilities in favour of the Latvian Army. Against this background, relations between Latvia and UK in the sphere of political security developed.

Britain had a clear pragmatic explanation for cooperation with Latvia: the territory of Latvia was used as a transit point for the British left. This fact became known to the wider public in Latvia in June 1920. Unfortunately, this discovery was associated with a tragic episode. On 3 June 1920, the Social Democrat Faction of the Constitutional Assembly of Latvia submitted an interpellation to the Government for the shooting of five civilians deported to Soviet Russia – three women and two men – at the border crossing on 27 May. Three of these persons were born in Latvia,

but had lived in London for almost thirty years and were now on their way to Soviet Russia via Latvia. This incident became a reason to make public the information that, in addition to the official legitimate expulsion procedure, there was also an unofficial one: by order of the Commander-in-Chief of the Army, the Army's Internal Intelligence Units were given the right to expel to Soviet Russia persons who were considered dangerous and undesirable (Biedra... 1920).

For the first time, information about the possible movement of the British left through Latvia was received by the Political Guarding from the diplomatic mission of Britain in Riga in March 1921, and its sender, judging by the handwritten text in Russian, was a Russian who worked in the mission. In April 1921, Political Guarding received another notification, this time written in English, from the mission of Britain about the possible stay of several leftist persons in Riga (Britain... 1921). The list includes former employees of the Soviet regime of 1919 in Latvia and members of the left-wing movement in other countries, including Agnes Enbuske, born in Norway of Finnish parents (Elmgren 2015, 302), a Bolsheviks' courier travelling between Finland and Norway. But perhaps the most interesting persons mentioned in report were two sisters: Baroness Anna von Grothus, a former hospital nurse who, according to some reports, was "on excellent terms with high officers" of Red Army in 1919, and Princess Amilakhvari,¹ who in May 1919 arrived to Stockholm on a Soviet Russia's visa, and probably on a special mission. The inquest issued by Political Guarding did not find any data about the stay of these persons in Latvia.

An active flow of information about the traffic of representatives of left-wing organizations through Latvia began in the summer of 1921. At that time, almost simultaneously, two international congresses were planned in Moscow: on 22 June 1921, the Third Congress of the Third International (Comintern) was opened, and on 3 July, the founding congress of Red International of Labour Unions took place. Simultaneously, the source of incoming information had changed: reports to Political Guarding were now sent by the British Scotland Yard through the Latvian Consul General in London Eduards Bīriņš (1883–1971).

---

¹ Princess Amilakhvari was the daughter of Baron Karl Christopher Otto von Grotthus of Kurland, Swedish subject Cecilia Helen Regina Emmanuel von Grotthus (1872–1934), who was married to a Swede in her first marriage and in 1905 married Alexander (1880–1968), a descendant of an old Georgian noble family Amilakhvari (Dumin, Chikovani 1998).

The first Scotland Yard information reached the Political Guarding in early June, 1921. In a personal and confidential letter on 7 May, Sir Basil Thomson (1861–1939), the Head of the Directorate of Intelligence for the United Kingdom, expressing his compliments to the Latvian Consul General, informed that one Henry Bernard Offel of the International Socialist Club, “a dangerous extremist”, might travel to Latvia in the near future (Thomson 1921). This letter was accompanied by brief descriptions of four other prominent left-wing campaigners in the UK, including Robert Page Arnot (1890–1986), one of the staff members of the British Bureau of the Red Trade Union International, Mary Bamber (1874–1938), a member of the British Socialist Party, and Tom Mann (1856–1941), President of the Provisional International Council of Trade and Industrial Unions (British Bureau). According to British information, all these people might soon go to Moscow.

In 1922, new aspects appeared in the information transmitted by the British. In April, 1922, the Latvian Ministry of Foreign Affairs sent a letter to the Minister of the Interior regarding the import of Bolsheviks’ illegal literature to Great Britain and Latvia’s counterfeit money into England (Ministry... 1922). As noted in the letter, in March the Latvian Consul General in London Biriņš had a conversation with the Assistant to the Chief of the British Secret Police. According to the Briton, Latvia was a centre for the distribution of Soviet propaganda literature for foreign countries, from where Latvian sailors took it abroad. Two versions of the origin of literature were expressed: according to one, it was brought to Latvia from Soviet Russia by Russian couriers, while another reported that it was printed in Latvia, because Russia did not have a paper of such quality. The Briton also remarked that there was a large amount of counterfeit Latvian money in London, which, in his opinion, was printed in England and intended for Soviet propaganda in Latvia.

On 2 January 1923, the Latvian Ministry of Foreign Affairs sent a letter to the Minister of the Interior with a copy of the report of the Latvian Consulate General in London dated 12 December 1922, on the case of the arrested political criminal Jānis Jurģis (1882–1940). According to the Consul General, on 11 December 1922, he was visited by Captain Guy Liddell (1892–1958), Assistant to the Chief of the Political Secret Police of England. He expressed the wish to visit Latvia at the expense of the British Government for interrogating the arrested political criminal Jurģis (Biriņš 1922). According to him, the aforementioned Jurģis was the main employee

of the Bolshevik secret organization in England and the Soviet Russia's representation in London was very concerned about his arrest in Riga. Liddell would arrive in Latvia on 4 January 1923, and asked that Jurgis would not be released from detention and sent out to Russia until then.

Summing up all of the above, we can argue that in the early 1920s United Kingdom was the country with which Latvia established mutual cooperation and partnership in the sphere of political security.

UNITED STATES

Latvia's relations with the United States in the early 1920s were more complicated. There could be several reasons for this. This can be partly explained by the return of the United States to a policy of isolationism. On the other hand, from the perspective of political security, a serious obstacle was the specific view of the US Government regarding the freedom of expression of leftist ideas in society, which, despite the deportation of left-wing radicals from the US (the so-called Soviet Ark) in December 1919, was still very liberal in the early 1920s. This liberal position of the United States resulted in the strong legal Latvian left movement in the US, as evidenced by a long list of the Latvian-language leftist periodicals in the US. In addition, it should be remembered that Latvians played a prominent role in the American leftist movement. This can be illustrated by referring to one of the founders of the Communist Party of America on 1 September 1919, Charles Johnson (Charles E. Scott) (1882–1939), a founder and leader of the Socialist Party of America Morris Hillquit (1869–1933), and prominent employee of the US left press Nicholas Dozenberg (1882–1954). In this situation, Latvia's political security service was forced to closely monitor all suspicious contacts and parcels between the United States and Latvia, and to supervise the locomotion of USA citizens through Latvia.

The United States was first mentioned in the documents of Latvian security service in December 1919, when an incomer was detained in Riga. The following inquest revealed that the detainee was a courier of Soviet Russia on his way to the United States; diamonds were found concealed in the heels of his boots, while documents and letters were hidden in the double walls of his travel bag. Information about these events also appeared in the US press, when "The New York Times" published a report by Walter Duranty (1884–1957) from Riga in December of 1919. True, the judgments

differed regarding the significance of the documents found on the courier. In report, prepared by Chief of Political Guarding Voldemārs Alps (1891–1964) in 1922, the emphasis was placed on a letter to “American comrades” signed by representatives of the Comintern Executive Committee; the letter contained instructions for founding of the Communist Party and the propaganda of its slogans (Alps 1922). Soviet Latvia’s historians accentuated Lenin’s letter to an American journalist also found on the person of the courier (whose real name was Andrei Fyodorov), admitting that it could have been Lenin’s article “Answers to American Journalist’s Questions”, published in newspaper “Pravda” on 25 July 25 1919 (Mende 1967). Meanwhile, in the US the documents found in possession of the courier were not considered particularly important, and Alps in his memoirs, published in 1956, criticised the work of the Subcommittee on the Investigation of Communist Activities of the 84th US Congress, the materials of which did not mention the instruction found in Riga on 1919 (Alps 1956).

In 1920, Political Guarding received a copy of report from the US intelligence service, which the US Intelligence Division in Riga had sent to the Chief of Staff of the Latvian Army on 25 August 1920. The report notified of the US workers’ plan to incite European workers against the United States (US Intelligence... 1920). The report contained an excerpt from the 6 May 1920 issue of the American weekly newspaper “Industrial Worker”: US Industrial Workers’ Union through William D. “Big Bill” Haywood (1869–1928) had planned to implement a comprehensive propaganda plan in Europe by sending several thousand letters to workers in European countries – England, France, Germany and Italy – using carefully prepared lists of workers. These letters contained several calls: to prevent workers from leaving for the United States, to strike all merchant ships unloading US goods at European ports, and to refrain from buying US-made goods.

At the end of the 1920, several private mail items from the United States attracted the attention of the Latvia’s Political Guarding. One of such was a letter from Tuozos Trilikauskas, a communist living in the United States, to his son, prisoner of war Joseph in Moscow; in the absence of direct postal service between the United States and Soviet Russia, Trilikauskas had sent the letter to his wife in Liepāja for transfer (Trilikauskas 1920). In a letter dated 15 October 1920, Trilikauskas expressed his regrets that his son had served in the Latvian Army and had even been forced to fight against Soviet Russia. Describing his left-wing activities in the United

States, the father mentioned the arrest and the three months he had spent in a US “democratic prison”, when an application for his deportation to Russia had already been submitted, but he was eventually released. At the end of the letter, the father urged his son to look for an opportunity to avoid returning to Latvia and to remain in Soviet Russia.

Another object of interest to Political Guarding was the left-wing press published in Latvian language in the United States. One of such periodicals was the American Latvian Workers’ newspaper “Rīts” (“Morning”) published in Boston. On 27 November 1920, on behalf of the editorial office of the newspaper “Rīts”, Rūdolfs Zālītis, a lawyer and Chairman of the Boston Latvian Workers Society, in response to a letter, sent the four latest issues of the newspaper to Latvia addressed to Kārlis Marga, a student at the University of Latvia. In the cover letter of the consignment, Zālītis informed that he had received a notification that the newspaper could not be admitted to Latvia due to its disposition. This news led him to speak critically about Latvia’s freedoms: “... it shows that your government in terms of the press and individual freedom lags behind us, that is, behind the American capitalist republic” (Zālītis 1920).

In 1921, information about the activities of A. Savins (elsewhere Saviņš), living in the United States, became the cause of the greatest concern of the Latvia’s Political Guarding. The aforementioned Savins, whose personality and origin remain unclear, had founded the company “Latvia” Lettish Bureau in New York (150 Nassau Str.) and advertised his services in Latvia, which consisted of searching for the relatives living in the US. However, another and not publicly highlighted aspect of Savins’ activities attracted the attention of Latvian security service. On 3 March 1921, Political Guarding received a report on financial benefits, for which it was necessary to fill out printed questionnaires in Russian (Police... 1921). The questionnaires, among others, contained questions about whether any of the respondent’s relatives were in Soviet Russia and what position he/she held, and whether any of the relatives had not lost their lives in Latvia, fighting in the ranks of the Red Army against the Latvian Army. All those who could present a proof for affirmative answers to these questions were immediately paid 300 Latvian roubles.² According to some sources, the commissioners’ rel-

---

² In June 1921, the exchange rate of the Latvian currency was about 1 900 Latvian roubles for British pound, but at the end of 1921 – about 1 100 Latvian roubles for British pound.

atives were paid a larger amount – a thousand Latvian roubles a month. Savins stood behind this campaign of financial payment, as the following inquest revealed. In total, according to the collected information, in 1920 Savins had transferred 156 thousand Latvian roubles for the purpose. It was not a surprise that this activity of Savins aroused suspicion, and the Ministry of the Interior of Latvia published a remark in newspapers, in which Savins was designated as an agent of the Bolsheviks campaigning against Latvia (Valdības darbs. Iekšlietu... 1920).

GERMANY

In the context of Latvia's historical experience, the efforts of Weimar Germany's *Ostpolitik* in the early 1920s were seen as a potential threat to Latvia. Possible threats from Germany were exacerbated by the strong revanchist sentiments in German society. That is why the Latvian security service closely followed not only the political and economic, but also the ideological efforts of Germany. To illustrate the point, in February 1920 the head of the Criminal Police appealed to the Riga Post Office with a request to detain and submit for verification all letters and manuscripts addressed to the German newspaper "Memeler Dampfbot". In response, the head of the Post Office stated that, in accordance with the current legislation, the check of postal items should be carried out at the premises of the post office, so he could only inform about the receipt of such items. However, the main focus, of course, was on Germany's political endeavours.

The launch of the German security company "Wach- und Schließ-Gesellschaft" ("Guard and Lock Society") in Latvia was regarded as a certain threat from the very beginning of its activities on 15 August 1920. This company, which already operated in German cities and took over the protection of shops, warehouses, cargo and valuables, opened in Riga in 1920. According to the Prefect of Riga, in terms of technical responsibilities, the company performed excellently and the stern hand of the German lead was noticeable everywhere. However, concern of both the Latvian press and Latvian security authorities was caused by the German composition of the company, which gave reason to assume that this company could turn into a secret organization that could at some point surround Latvian state institutions and arrest their employees (Deputy... 1920). These concerns persisted later. As noted in the 1922 report, the capital of the company

was located in Germany, where the money from local branches was also transferred; since the Riga branch had more than three thousand clients, it issued an amount of 31 million Latvian roubles per year (German... 1922). However, the main focus of the author of the report was on the possible role of the company at a “crucial time”. In a letter to the Minister of Internal Affairs written in March 1922, the Headquarters of the Latvian Army also pointed out these possible threats: noting that company in Latvia had 237 employees, of which 50 were foreign nationals, the letter stated that the participation of foreigners in an armed organization was undesirable (Army... 1922). In the explanatory memorandum, the Prefect of Riga informed that the mentioned 50 foreigners (only one of whom was a German citizen) mostly were elderly persons and permanent residents of Riga, about whom there was no compromising information (Prefect... 1922).

In 1921, Political Guarding received several copies of reports on the Russian-German monarchist movement abroad from the Ministry of Foreign Affairs of Latvia, which were prepared, as far as could be ascertained, by British intelligence.³ One of these reports concerned the organization in Reval, led by Hermann Kromel (1892–1944) (Kromel... 1921). As stated in the report, in early January 1921, a meeting was held in Kromel's apartment, which, in addition to Kromel himself, was attended by a certain K. Müller, Louis Krotler, a French agent, assistant to the French military attaché in Reval, and an employee of the diplomatic mission of Soviet Russia V. I. Rykatkin.⁴

Against the background of these complex relations, those cases especially stood out, where the interests of the security services of Germany and Latvia coincided, and in such a situation the security service of Latvia did not refuse its assistance. One such case received wider international coverage. On the way to the Third Congress of the Comintern, which opened on 22 June 1921 in Moscow, already at the beginning of June the representatives of the communist and left-wing parties of Western European

---

³ The view that the reports were drawn up by the British intelligence service was supported by the fact that the copies of the reports were translations and that London was mentioned as the first addressee, and furthermore, that the author of the reports was some ST.28 from Helsinki.

⁴ As mentioned in the report, Rykatkin was invited to the meeting to brief on its content Isidor Gukovsky (1871–1921), Soviet Russia's trade representative in Estonia; Rykatkin also acted as a mediator in Soviet Russia's financial support to the Kromel organization (Mejre 2002, 269).

countries began visiting Riga. Among them was Clara Zetkin (1857–1933), a leader of the German communists and a member of the Reichstag, who arrived in Riga on 7 June. Immediately after her arrival at the Riga railway station, she was detained and taken to Political Guarding; after several hours of conversation in the office of the Chief of Political Guarding, she was released on the same day with an apology. Latvian leftist press did not hide the indignation at these events. At that moment, Zetkin's detention looked at least as the evidence of unprofessionalism on behalf of the Latvia's security authorities. This incident is regarded from another perspective in the memoirs of the former Chief of Political Guarding Alps, where he reveals the situation behind the scenes concerning this event (Alps 1956). According to him, the legation of Germany had shown interest in the contents of Zetkin's luggage, and Alps had received an unofficial direction from the Latvian Ministry of Foreign Affairs to help in this case. That is why this temporary detention of Zetkin had taken place, which had enabled satisfying the interest of the Germany's legation.

In January of 1923, the attention of Political Guarding was focused on events that gave reason to talk about the military cooperation between Soviet Russia and Germany. The specific reason for such attention was the fact that on 12 January 1923, a German "Junkers" type passenger plane, which was the property of the joint-stock company "Junkers", had made a forced landing near the Krāslava railway station (Nokritis... 1923). The plane, which had left Königsberg at 8:50 and whose destination was Moscow, was forced to land at Krāslava due to snowfall and fog, damaging the wheel chassis and propeller during the landing. Airplane pilot Kurt Bauerdein and fitter Alfred Kestner indicated the purpose of the flight as the Ukrainian exhibition in Moscow, during which they had to maintain air traffic between Moscow and Kiev. According to the aircraft fitter Kestner, the "Junkers" management had ordered him to stay in Moscow for one or two months and then return to Germany by train or another plane, which would travel from Moscow to Königsberg for repair. At the same time, according to the pilot of the plane, he had already previously flown from Königsberg to Moscow and returned to Germany by train, because the plane in Moscow had broken down and remained there. The coincidence that German-piloted aircrafts remained in Moscow but pilots returned to Germany by rail was noted by the new Chief of Political Guarding Pēteris Martinsons (1886–?). It prompted him to express an assumption in a report to the Minister of the Interior on 19 January 1923 that these could be

a means whereby Germany supplied Soviet Russia with planes that could be used in case of war (Martinsons 1923).

On the same day, Martinsons sent another report to the Minister of the Interior, informing him of the general indications about the military cooperation between Soviet Russia and Germany. One of the most important aspects noted in the report was the fact that at the time there were more than 600 German officers in Soviet Russia, about 50 of whom were generals, while the possibility of joint military action by Soviet Russia and Germany was being actively discussed in the local German community in Latvia. This joint military action, as mentioned in the report, was being prepared so that, if necessary, the Russian Army could launch a military campaign through Lithuania and Poland to Germany.

CONCLUSIONS

Having won the country's independence in the struggle against the troops of the Red Army and the efforts of the German-Russian monarchists, Latvia from the very beginning of its existence was clearly aware of the importance of internal political security and the need to cooperate with other countries in the field of political security. However, for various reasons, Latvia's relations in the field of political security with other Western democracies evolved in different ways.

Of the three Western democracies examined in this study, United Kingdom was the only country with which Latvia established mutual cooperation and partnership in the early 1920s. It would be an exaggeration to think that this cooperation was based on the special sympathy of the British for the Latvian state. Britain's position was based on pragmatic political interests: rivalry for influence in the Baltic region and attempts to limit the spread of the Communist movement, which presented a threat to Britain.⁵ This pragmatic position of UK was also confirmed by the waiver of any foreign policy guarantees in the event of a possible military threat to Latvia. At the same time, the British position on political security made it

---

⁵ Andersons, a historian of Latvian origin from the United States, is quite severe in his judgments about Britain's position in relations with Latvia in the early 1920s, believing that valuation of British support and assistance to the Baltic states in these countries was exaggerated, since British support was actually selfish in its nature (Andersons 1982, 309).

clear that they saw political security as a common problem of different countries that transcended national borders, and that a common security system was needed to safeguard against common security threats. The clearest evidence of this British view was the fact that the reports prepared by British secret service agents operating in Europe, which affected Latvia's security interests, were addressed to Latvia at the same time as London. True, it is difficult to judge from Latvia's experience how comprehensive the British view of the common security system was. Against the background of Latvian-British relations, Latvia's relations with the United States in the field of political security in the early 1920s were reserved. In that relationship, it was not possible to speak of cooperation between the special services, but only of their contacts, and in addition those contacts were mediated, i.e., through diplomatic or military channels. The main limitation for the cooperation was that the interests of the US special services were limited to security threats directed at the US. Interestingly, there was some contradiction in this US position, suggested by the fact that in the early 1920s the US conducted an extensive humanitarian aid mission (mediated by the American Relief Administration) in Eastern Europe, including Latvia. It is difficult for the author of this study to propose the reason for such a derogation in approach by the US: was it caused by different goals or different decision makers? However, the most restrained relationship in the field of political security Latvia had with Germany. There was no cooperation of both countries and no contacts between the Latvian and German special services. Even more – the Latvian security authorities saw German activities as a threat to Latvia's internal security, and these threats were exacerbated by Germany's unofficial contacts and military cooperation with Soviet Russia.

Returning to the hypothesis of this study that in the early 1920s United Kingdom became a power that, earlier than others, tried to form a political security system, we can argue that the documents of the Political Guarding generally confirm this.

ACKNOWLEDGMENT

The article was carried out within the framework of the research project “Interaction between the individual, the society and the state in process of the history of Latvia: Conflicting values and formation of shared values during historical turning points” (VPP-IZM-2018/1-0018).

BIBLIOGRAPHY / BIBLIOGRĀFIJA

Primary sources / Avoti

- Alps' overview of the work of the Riga Branch, 1922. *LVVA*, 3235-1/2-895, p. 189.
- Army Headquarters letter to the Minister of the Interior, 28.03.1922. *LVVA*, 3235-1/2-896, p. 114.
- Biriņš report, 12.12.1922. *LVVA*, 3235-1/2-894, p. 2.
- Britain diplomatic mission report, 04.1921. *LVVA*, 3235-1/6-69, pp. 303-304.
- Deputy of the Chief of Army Internal Intelligence report on the political situation, 09.1920. *LVVA*, 3235-1/2-895, p. 121.
- German Policy in Latvia, 1922. *LVVA*, 3235-1/2-896, p. 266.
- Kromel's organization, 17.01.1921. *LVVA*, 3235-1/6-78, p. 18.
- Martinsons' report to the Minister of the Interior, 19.01.1923. *LVVA*, 3235-1/2-894, p. 26.
- Ministry of Foreign Affairs letter to the Minister of the Interior, 26.04.1922. *LVVA*, 3235-1/2-896, pp. 134-135.
- Police officer report, 02.1921. *LVVA*, 3235-1/6-69, p. 404.
- Prefect explanatory memorandum to the Minister of the Interior, 08.04.1922. *LVVA*, 3235-1/2-896, p. 115.
- Thomson's letter to Biriņš, 07.05.1921. *LVVA*, 3235-1/6-69, p. 217.
- Trilikauskas' letter to his son, 15.10.1920. *LVVA*, 3235-1/8-26, pp. 79-84.
- US Intelligence Division in Riga report to the Chief of Staff of the Latvian Army, 25.08.1920. *LVVA*, 3235-1/13-93, p. 242.
- Zālītis' letter to Marga, 27.11.1920. *LVVA*, 3235-1/6-68, pp. 134-135, 142.

Secondary sources / Literatūra

- Alps, Voldemārs (1956). Briljanti papēdī, instrukcijas Amerikas komunistiem somas dubultsiēnā [Diamonds in the heel, instructions for the American Communists in bag's double wall]. *Laiks*, 04.08., p. 6.
- Andersons, Edgars (1982). *Latvijas vēsture 1920-1940: Ārpolitika, I* [History of Latvia 1920-1940: Foreign Policy, I]. Stockholm: Daugava.
- Biedra Holcmaņa runa Satversmes Sapulcē ķilnieku nogalināšanas lietā [Speech by Comrade Holcmanis at the Constitutional Assembly on the Case of Shooting Hostages] (1920). *Strādnieku Avīze*, 06.06., p. 2.
- Bušs, Dzintars (2012). Eduards Biriņš – viens no pirmajiem Latvijas diplomātiem [Eduards Biriņš – one of the first Latvian diplomats]. *Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls*, 3, pp. 124-150.
- Dumin, Stanislav, Chikovani, Yuri (1998). *Dvoryanskie rody Rossijskoj Imperii. Tom 4: Knyaz'ya Carstva Gruzinskogo* [Noble families of the Russian Empire. Vol. 4: Princes of the Kingdom of Georgia]. Moscow: Likominvest, pp. 112-113.

- Elmgren, Ainur (2015). The Socialist Soviet Republic of Scandinavia. *Ajalooline Ajakiri*, 3, pp. 287–326.
- Hidden, John (1988). From War to Peace: Britain, Germany and the Baltic states 1918–1921. *Journal of Baltic Studies*, Vol. 19, 4, pp. 371–382.
- Hovi, Olavi (1980). *The Baltic Area in British Policy, 1918–1921*. Helsinki: The Finnish Historical Society.
- Valdības darbs. Iekšlietu ministrijas aizrādījums [Remark by the Ministry of the Interior] (1920). *Latvijas Sargs*, 22.12., p. 2.
- Mejmre, Aurika (2002). Za veru, carya i Otechestvo: Epizod iz deyatel'nosti russkih monarhistov v Estonii [For Faith, Tsar and Fatherland: An Episode from the Activities of Russian Monarchists in Estonia]. In: Oleg Korostelev (ed.). *Diaspora: Novye materialy*. Vyp. 3. Saint Petersburg: Phoenix, pp. 267–292.
- Mende, Jānis (1967). Vai nezināms V. I. Ļeņina dokuments? [Is it a V. I. Lenin's unknown document?]. *Cīņa*, 26.04., p. 2.
- Nokritis Vācijas aeroplāns [A German airplane has fallen] (1923). *Jaunākās Ziņas*, 13.01., p. 5.
- Zālite, Elga (2014). Exploring the Library of Latvian socialists in San Francisco, California: Activities of the Early Latvian Political Emigration, 1905–1917. *Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls*, 2, pp. 9–62.

LATVIJA KĀ PARTNERE RIETUMU DEMOKRĀTIJU POLITISKĀS DROŠĪBAS SISTĒMĀ 20. GADSIMTA 20. GADU SĀKUMĀ: LATVIJAS ATTIECĪBAS AR APVIENOTO KARALISTI, ASV UN VĀCIJU

† *Uldis Krēsliņš*

Jaunajām valstīm, kas bija parādījušās kā Pirmā pasaules kara rezultāts, iekšējā politiskā drošība bija valsts pastāvēšanas primārs priekšnoteikums. Latvijas gadījumā potenciālos drošības draudus pastiprināja valsts ģeopolitiskais stāvoklis – tiešā robeža ar Padomju Krieviju –, kas Latviju padarīja par Rietumu demokrātiju priekšposteni pret komunisma izplatību. Pētījuma mērķis ir raksturot Latvijas lomu Rietumu demokrātiju politiskās drošības sistēmā 20. gadsimta 20. gadu sākumā, balstoties uz Latvijas politiskās drošības dienesta materiāliem un fokusējot uzmanību uz trim Rietumu demokrātijām – Apvienoto Karalisti, ASV un Vāciju.

Atslēgas vārdi: politiskā drošība, Latvijas politiskā apsardzība, britu kreisie, Skotlendjards, ASV izlūkošanas nodaļa Rīgā.

Kopsavilkums

Izcīnījušai valsts neatkarību Brīvības kara cīņās pret Sarkanās armijas un vācu-krievu monarhistu centieniem, Latvijā jau no valsts pastāvēšanas pirmajām dienām pašsaprotama bija iekšējās politiskās drošības nozīme un nepieciešamība sadarboties ar citām valstīm politiskās drošības jomā. Tomēr dažādu iemeslu dēļ Latvijas attiecības ar citām Rietumu demokrātijām politiskās drošības jomā veidojās un attīstījās atšķirīgi. Par to liecināja arī Latvijas attiecības ar Apvienoto Karalisti, ASV un Vāciju, kas ir analizētas šajā pētījumā.

Visciešākā sadarbība politiskās drošības jomā Latvijai izveidojās ar Apvienoto Karalisti. Būtu pārspilējums skaidrot to ar kādām īpašām Apvienotās Karalistes simpātijām pret Latviju: tā motīvi bija britu pragmatiskas politiskas intereses nostiprināt savu ietekmi Baltijas reģionā un ierobežot komunistisko kustību. Tomēr tieši Apvienotā Karaliste savās attiecībās ar Latviju apliecināja, ka tā skatās uz politiskās drošības apdraudējumiem kā uz pārnacionālu problēmu, kas šo draudu ierobežošanai prasa kopēju drošības sistēmu. Britu piesūtītā informācija – sākotnēji ar savas diplomātiskās misijas Latvijā starpniecību, vēlāk no Lielbritānijas Skotlendjarda – laika gaitā paplašinājās, un ziņojumus par britu kreisi noskaņoto personu pārvietošanos papildināja informācija par viltotās Latvijas naudas izplatīšanu un latviešu komunistu darbību Apvienotajā Karalistē. Taču spilgtākā liecība šai Apvienotās Karalistes nostājai bija fakts, ka britu aģentu sagatavotos ziņojumos, kas skāra Latvijas drošības intereses, briti piesūtīja arī Latvijas drošības iestādēm. Tieši Latvijas un Apvienotā Karalistes drošības dienestu attiecībās mēs varam runāt par sadarbību un abpusēju partnerību. Uz Latvijas un Apvienotās Karalistes attiecību fona Latvijas attiecības ar ASV politiskās drošības jomā 20. gadsimta 20. gadu sākumā bija vairāk distancētas. Šajās attiecībās bija atzīmējamās atsevišķas specdienestu kontaktu epizodes, taču šie kontakti bija pastarpināti, t. i., izmantojot diplomātiskos vai kara resoru kanālus. Būtiskākais sadarbības ierobežojums bija tas, ka ASV specdienestu interese aprobežojās tikai ar apdraudējumiem ASV drošībai. Šajā ziņā, vismaz no Latvijas skatupunkta, ir pamats apgalvot, ka ASV nostāja politiskās drošības jautājumos bija turpinājums ASV izolacionisma kursam ārpolitikā. Interesanti, ka šī ASV nostāja drošības jautājumos bija zināmā pretrunā ar ASV izvērsto humanitāro palīdzību Austrumeiropas valstīm. No minētajām trim Rietumu demokrātijām visrezervētākās attiecības politiskās drošības jomā Latvijai bija ar Vāciju. Šajās attiecībās mēs nevaram runāt ne par sadarbību, ne par jebkādiem kontaktiem starp abu valstu drošības dienestiem. Taču Latvijas nostājas raksturojumam zīmīgs bija fakts, ka, atbildot uz Vācijas ārlietu resora lūgumu palīdzēt, Latvijas Politiskā apsardzība neatteicās palīdzēt.

Apkopojot minēto, var izcelt divus secinājumus. Pirmkārt, vairākas norādes liecināja, ka Latvija pagājušā gadsimta 20. gadu sākumā centās būt uzticams

sabiedrotais Eiropas un ASV politiskās drošības sistēmā un bija gatava sadarbībai ar Rietumu demokrātijām. Otrkārt, Latvijas Politiskās apsardzības dokumenti ļauj apgalvot, ka Apvienotā Karaliste agrāk nekā citas Rietumu demokrātijas jau 20. gadu sākumā attiecībās ar Latviju izrādīja centienus radīt kopēju politiskās drošības sistēmu.

Saņemts / Submitted 09.01.2022.

© 2022 Uldis Krēsliņš. Latvijas Universitāte

Raksts publicēts brīvpieejā saskaņā ar Creative Commons Attiecinājuma-Nekomerciāls 4.0 Starptautisko licenci (CC BY-NC 4.0).

This is an open access article licensed under the Creative Commons Attribution 4.0 International License (CC BY-NC 4.0)

(<https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/>).

THE VISION OF FOREIGN INTERVENTION IN THE USSR AS PLANNED BY RUSSIAN MILITARY ÉMIGRÉS AT THE END OF 1920S: THE BALTIC CONTEXT

Igor Kopõtin

PhD, Head of Department of Strategy and Innovation, Estonian Military Academy, Tartu, Estonia

Andrejs Gusačenko

Mg. hist., PhD candidate, Faculty of History and Philosophy, University of Latvia; research assistant, Institute of Latvian History, University of Latvia

As the result of the Civil War in Russia, extensive numbers of émigrés fled abroad. One of the largest groups of the refugees consisted of the soldiers of anti-Bolshevik forces, who were eager to continue the struggle against the Soviet regime. To prevent dissolution of the army and for the sake of future mobilization, a significant part of Russian military émigrés were consolidated into the Russian All-Military Union (*Russkij Obshevoinskij Soyuz*, ROVS), which had branches also in the Baltic states. At the end of the decade, the key figures of ROVS developed a detailed plan of intervention through the so-called “limitrophe” states, including the Baltic countries. The plan itself was recently discovered in the Bakhmeteff Archive (New York). Description of this plan in conjunction with the recent researches upon the thesis, followed by the corresponding analytical work, could raise certain interest in the context of the interwar history in the Baltics.

Key words: military history, Baltic studies, history of Russian emigration, ROVS, Russian Army in exile.

As a consequence of Civil War in Russia, an unprecedented number of émigrés fled abroad, and settled all around the world. However, the greatest concentration of Russian émigrés was in Europe. Since the exile was caused by the outcome of the Civil War and the defeat of the anti-Bolshevik forces, the Russian emigration had its own common peculiarities, such as an

irreconcilable attitude towards the Bolshevism, which manifested itself in rather different ways, from preserving and developing Russian culture abroad as an alternative to Soviet Russia, to the arrangement of terroristic attacks and military intervention. In order to prevent the dissolution, and for the sake of consolidation of Russian military émigrés, as well as to implement the plans of further struggle, in 1924 the Russian All-Military Union (ROVS) was established. It united all the largest Russian military organizations in exile and, in fact, represented an army without a state. As the ROVS interventional strategy was based on the support of their former allies – the Entente, which international policy was far from starting a military conflict with the USSR. However, in 1927 relationship between the USSR and several Western European countries significantly deteriorated. This situation was perceived by the Soviet side as a visible threat of a military conflict, while the ROVS saw it as the right moment to start acting. The plans of an intervention, which were composed by ROVS generals, are reflected in recently discovered documents at Bakhmeteff Archive of Russian and East European History and Culture at Columbia University in New York. According to these documents, certain offensive directions were planned to pass through the Baltic countries – Estonia and Latvia.

Despite the fact that the history of Russian emigration in its cultural, social and political hypostasis is quite well reflected in monographs (Rayev 1992; Huntington 1938) and compilations (Stanford Slavic Studies), while the history of Russian military emigration is revealed in the collections of documents (Basik 1998–2017; Kiselev 1999), lexicons (Okorokov 2003) and monographs (Robinson 2002; Schlögel 1995; Shkarenkov 1986; Tsurganov 2001; Goldin 2007; Semenov 2019; Goncharenko 2012) the problematic has been researched only in general terms. Moreover, the activities of the ROVS in the Baltic states have almost entirely escaped any scientific attention, thus, the role of the region in the plans of ROVS definitely merits research. The aim of the article is to reflect the role of Estonia and Latvia in the military planning of ROVS intervention in the USSR in the late 1920s. The article is based on recently discovered ROVS documents.

CIVIL WAR IN RUSSIA

Having started simultaneously with the *coup d'état* in the November of 1917, the Civil War in Russia spread across the huge territory of the former

Russian empire and involved a large variety of nations. In comparison with the similar conflicts in other countries, the Civil War in Russia had its own peculiarities, such as an unprecedented number of participants – 10–16 million in total. The lives and destinies of those people were affected by the war (Jēkabsons 2021, 37). Besides, the opposing sides manifested extreme violence towards their opponents. The systematically implemented Red Terror, which was based on the “class struggle” policy, in conjunction with the aforementioned peculiarities, became the main reason of the extensive waves of emigration. The apogee of Russian emigration took place in the November of 1920, when more than 146 thousand people, led by the Commander-in-Chief of Russian Army, Lieutenant General Pyotr Wrangel, left Crimea and fled abroad (Goldin 2007, 5).

THE PHENOMENON OF “RUSSIA ABROAD”

Despite the success of the Red Army and the establishment of the Soviet authority on the conquered territories, the Civil War in Russia continued until 1923, but some researchers claimed that the Civil War continued in Central Asia until the second half of the 1920s, or even until the beginning of the 1930s, though in different forms. It caused other streams of Russian emigration, which continued throughout the 1920s and declined only at the end of the decade, due to the “iron curtain” policy of the Soviet government. The total emigration reached the amount of at least 1.5 million refugees, who had settled in more than 40 countries (Robinson 2002, 15; Rayev 1992, 38). The emigration had its own peculiarities, such as the large number of highly educated persons and a much greater number of people, who had obtained secondary and primary education. The total number was significantly higher than in Russian Empire and in Soviet Russia (after 30.12.1922 – the USSR). During the following decade, a number of educational courses, schools and even universities, as well as a wide range of libraries, archives and institutes, had been established. Due to their high intellectual potential, the émigrés were able to create an alternative Russia, “Russia Abroad” (at least in its cultural hypostasis). It was achieved by preserving Russian national identity, traditions, spirit, culture, literature, history and other components, which were drastically changed, falsified or eliminated by the Bolsheviks back in Russia itself. “Russia Abroad” became a global cultural phenomenon, which spread almost in all countries, where

Russian émigrés had settled. Despite the wide variety of manifestations, “Russia Abroad” had its own, anti-Bolshevik mission – to preserve and to develop Russian culture abroad, in order to transfer it back to the motherland in the future, after the fall of Bolshevik dictatorship (Huntington 1933, 198–224).

RUSSIAN MILITARY EMIGRATION, RUSSIAN ALL-MILITARY UNION

At the same time, one of the main groups of Russian exile – soldiers and officers of the former anti-Bolshevik forces were the adepts of resistance against the Bolshevism in the form of military invasion or terror. After the evacuation from Crimea, this segment was significantly extended by the soldiers and officers of Russian Army. In comparison to other groups of military émigrés who went abroad as the result of defeats of other anti-Bolshevik forces, Russian Army under the command of P. Wrangel did not dissolve, retained its order, discipline and even weapons as a military potential of the “spring raid”, which was expected to take place in the beginning of 1921 (Robinson 2002, 31–34). Throughout the following years, the expectations of the intervention had gradually become illusory, however, due to political and economic circumstances the vast majority of soldiers upheld their irreconcilable attitude towards the Bolshevism and had been establishing military organizations in order to preserve the unity, ideological consolidation and implementation of their plans in the future.¹

Besides a number of issues, such as financial matters, dispersing of former soldiers, as well as the recognition of the USSR by former allies in 1924, another problem occurred. In the August of 1924, Grand Duke Cyril Vladimirovich proclaimed himself as the imperator of Russia. It led to a dissent in Russian emigration, where the vast majority supported another candidate, Grand Duke Nikolai Nikolaevich (the former Commander-in-Chief of Russian Imperial Army), who was rather popular especially amongst Russian military émigrés. In his turn, the leader of Russian military émigrés P. Wrangel realized that the only way to consolidate,

---

¹ Wrangel to A. S. Lukomsky, 12.08.1925., BAR, ROVS, Box 4, ROVS correspondence 1925, Central Office, general files (I).

prevent from the further dissent, as well as to preserve the forces for the sake of intervention or other anti-Bolshevik activities, was to create the central organization, which could unite all the military organizations in exile (Semyonov 2019, 49).

Thus, on 1 September 1924 the Russian All-Military Union (*Russkij Obshevoinskij Soyuz*, ROVS) was founded. In fact, the ROVS was a dispersed regular army that carried over the collapsed Russian statehood. This army could be mobilized on the certain signal into combat units again, in order to liberate Russia from the Bolsheviks (Robinson, op. cit., 112; Shkarenkov 1986, 36). The union was led by General P. Wrangel under the supervision of Grand Duke Nikolai Nikolaevich, and in 1925 it consisted of more than 35 thousand soldiers. During the following years, the number of its members declined by almost 50% (Robinson 2002, 99–125).

The headquarters of the ROVS were located in Paris. The ROVS was administratively divided into five departments according to geographical principle. The Baltic states belonged to the 3rd department, and starting from 1930 – to the 2nd department (Tsurganov 2001, 12; Semyonov 2019, 145, 147). The headquarters of the department were located in Berlin and it was led by Lieutenant General Alexei von Lampe. As a matter of fact, the ROVS consisted of many autonomous organizations of military émigrés in different countries (Semyonov 2019, 49).

Despite its declared aims, the ROVS faced difficulties in many spheres of operation. Besides financial and administrative issues, it was constantly shaken by various disagreements, quarrels and scandals. Against all odds, the ROVS tried to continue its anti-Bolshevik mission, including activities in the USSR. Among its outputs were terroristic operations organized by General of Infantry Alexander Kutepov, one of the leaders of the ROVS. The Soviet secret services took security threats by the ROVS seriously, and invested considerable efforts in order to oppose it, especially in the form of special operations (Shkarenkov 1986, 145, 148–150). The huge, well organized and lavishly financed Soviet security and secret police structure (*Objedinennoe gosudarstvennoe politicheskoe upravlenie*, OGPU) had a large variety of opportunities to block ROVS activities. In many cases, it paralyzed activities of the Union, discredited its leaders, and created distrust among the émigrés (Pryanishnikov 1979, 52–91). Despite that, the ROVS retained the course of irreconcilability and the idea of struggle against the Bolshevism, which became highly topical at the end of 1920s.

THE END OF 1920S – THE LONG-AWAITED OPPORTUNITY FOR THE ROVS

The last three years of 1920s was the period of extremely tough challenges confronting the USSR. In 1927, the Soviet diplomacy faced the collapse in China, later an espionage scandal occurred in Great Britain, which resulted in severing the diplomatic ties between the two countries. In the summer of the same year, Soviet diplomatic representative in Poland Pyotr Voykov was killed by a Russian émigré, and a number of terroristic acts, implemented by ROVS combatants were conducted in Moscow, Leningrad and Minsk, while several other groups were arrested on the border. At the end of the year, the New Economic Policy (*Novaya ekonomicheskaya politika*, NEP) was dissolved, and the new course of “5-Year Plans” commenced. It was manifested in the Collectivization and the state’s total control over peasantry, while the supreme power was seized by Joseph Stalin after a protracted inner-party struggle (Zubov 2016, 43–45, 137). The implemented measures of repressions, expropriations and collectivization during the following years caused an enormous resistance of the peasantry. For example, only in 1930 more than 13 thousand uprisings took place in the USSR (Gracioso 2010, 46–54). Certain uprisings were led by former officers and participants of peasant movement, who fought against the Red Army during the Civil War, and thus an intervention, conducted by experienced former officers of anti-Bolshevik forces, in conjunction with the rebellions, could present significant threats for the Soviet authority. Russian military émigrés carefully followed the situation, which became much more suitable for the implementation of their plans at the end of 1920s, at least as perceived by the ROVS (Pryanishnikov 1979, 135).

The international tensions between the USSR and Western Europe raised hopes, if not for the outbreak of a military conflict, then at least for the support of the anti-Soviet activities of the émigrés by the foreign countries (Shkarenkov 1986, 153; Goncharenko, op. cit., 193). In the March of 1927, the assistant of chief of the ROVS Grand Duke Nikolai Nikolaevich, Prince Nikolai Obolensky and Lieutenant General Alexei Lukomsky approached the headquarters of the ROVS with a proposal to develop the plan of an intervention into the USSR with the aim to overthrow Soviet power there. The intervention should have been conducted in two significant directions – against Leningrad and Soviet Far East. To achieve this aim, the ROVS should have conducted an inner mobilization

and assemble its forces in the so-called “limitrophe” states near the Soviet border, where the Baltic states also played certain roles.²

RUSSIAN ANTI-BOLSHEVIK MOVEMENT IN LATVIA AND ESTONIA

Due to their geographical context and historical ties with Russia, Latvia and Estonia were the countries of the cultural area of “Russia Abroad”, however, in relation to the anti-Bolshevik movement, the Baltic states had their own political peculiarities, which rather differed from the situation in Western Europe. In accordance with the peace treaties with Soviet Russia, any anti-Bolshevik organizations and their activities were forbidden and branded as organizations hostile towards the USSR. Therefore, the ROVS and other anti-Bolshevik organizations acted illegally, or under the disguise of legal organizations. During the interwar period, the most important anti-Bolshevik organizations in Estonia and Latvia were the Union of Faithful (*Soyuz Vernikh*), the National Union for Protection of Motherland and Freedom (*Narodniy sojuz zashity rodiny i svobody*), the Brotherhood of Russian Truth (*Bratstvo Russkoj Pravdy*), the National Labour Union of the New Generation (*Nacional'no-Trudovoj Sojuz Novogo Pokolenija*) and the ROVS (Gusachenko 2020, 958–959). Due to the aforementioned restrictions, in Latvia these organizations acted under the cover of a legal Former Russian Military Mutual Aid Organization (*Obshestvo vzaimopomoshi byvshih russkikh voennosluzhashih v Latvii*) and some of them were led by Prince Anatol Lieven – a well-known figure of Russian Civil War in the North-Western region of the country, a significant personality in the context of military émigrés of “Russia Abroad”, also a writer and publisher.³

Despite the dissent in Russian emigration, it generally did not affect the community of Russian émigrés in Latvia. The local supporters of Great Duke Cyril Vladimirovich were nominally led by brothers Fyodor and Alexander Fehner, who were directly linked with the headquarters in Coburg (Germany).⁴

---

² From a letter from Prince N. Obolensky to A. S. Lukomsky, 29.03.1927. (Kiselev 1999, 36).

³ Latvian State Historical Archive (Latvijas Valsts vēstures arhīvs, LVVA). Information provided by the agents of Latvian Political Police 28.02.1928. LVVA, 3235–1/22–369, 304. lp.

⁴ Activities of Fehner brothers in Latvia. LVVA, 3235–1/22–687/1, 12. lp.

“Kirilovtsy” were quite active in the middle of 1920s. They were arranging transfer of illegal literature into the USSR, border crossings and collection of necessary strategic information for the needs of anti-Bolshevik struggle. The supporters of Great Duke Nikolai were led by Prince A. Lieven; some of them were members of the ROVS and the Brotherhood of Russian Truth (*Bratstvo Russkoy Pravdi*), and the League of Ober (*Lyga Obera*), which were also managed by A. Lieven (Bazanov 2013, 146–160). In some cases, “Kirillovtsy” and “Nikolayevtsy” cooperated in anti-Bolshevik activities, for instance, in 1927, when an illegal armed group from Latvia crossed the Soviet border and was captured by the OGPU. At least two participants of this event – Alfred Aderkass and Vasily Samoylov were linked with the organization of the Fehner brothers, however, the leader of the group, Nikolay Stroyevoy was a member of the ROVS, while the entire border crossing activity was implemented as a ROVS task. Just like in Estonia, the activities of Russian anti-Bolsheviks in Latvia were well known to Latvian Political Police (*Politiskās Policijas pārvalde*) and other secret services which, in some cases, cooperated with illegal organizations (Gusačenko 2019, 168–170). In 1927, the Fehners were exiled from Latvia, and thus further activities of “Kirillovtsy” significantly declined. In their turn, the activities of organizations, which were led by Colonel A. Lieven, had been taking place until the beginning of the 1930s, and afterwards were directed by other persons who were also linked with the ROVS (Bazanov 2013, 146–160). In some cases, activities of Russian anti-Bolsheviks in Latvia were linked with the branches of their organizations in Estonia.

The leaders of Russian émigrés in Estonia – Lieutenant General Alexei Baiov and Lieutenant General Oleg Vasilkovsky, formed their own reconnaissance and sabotage squads, which operated in close cooperation with the Estonian political police (PolPol), on the other side of the Soviet-Estonian border. Just like in Latvia, in Estonia the activities of the ROVS were illegal and prohibited. As the Soviet Union itself did not abide by the Tartu Peace Treaty and continued to favour the activities of Estonian communists in Russia, PolPol secretly cooperated with White émigrés (Rosenthal 2010, 302–304). At the same time, PolPol expressed its interest in the internal organization of the ROVS on a much wider scale than only in the territory of Estonia.⁵

---

⁵ Baiov – N. N. Stogov, 18.07.1930., BAR, ROVS, Box 5, ROVS correspondence 1930, Central Office – I Otdel (I).

Fig. 1. Chairman of Latvian ROVS Col prince Anatol Lieven. Personal Collection

1. att. Latvijas Krievu vispārējās militārās savienības priekšsēdētājs, pulkvedis kņazs Anatols Līvens. Privātkolekcija

According to the headquarters of the ROVS, Russian military émigrés in Estonia were poorly organized. Unlike those in Latvia, émigrés in Estonia did not have a competent and recognized leader. The activities of military émigrés in Estonia were paralyzed by a quarrel between two leaders, Baiov and Vasilkovsky. In any case, from the point of view of the headquarters of the ROVS, it was important for all of the associations of Russian military émigrés in Estonia to unite under the general leadership. As the conflict with O. Vasilkovsky intensified, a group of representatives of the ROVS headquarters was sent to him in 1926 or 1927 in order to persuade the general to submit to A. Baiov (Abisogomian 2008, 62, 66). This attempt to unite Russian military émigrés in Estonia was made by General of Cavalry Pavel Shatilov, the commander of ROVS 1st Department, and a former associate of O. Vasilkovsky from the times they had served in Russian Imperial Guard (Andreev 2018, 80). P. Shatilov issued an order to those former soldiers and officers of the North-Western Army, who in 1930 resided in Estonia. The aim of the order was to unite the necessary personnel, so that it would be available for the planned intervention. Based on P. Shatilov's order, O. Vasilkovsky formed a new organization under his own leadership – the Union for Assistance to Members of the North-Western

Fig. 2. The leader of Russian émigrés in Estonia – Lieutenant General Alexei Baiov. Eesti Riigiarhiv, ERA.495.6.582

2. att. Krievu emigrācijas vadītājs Igaunijā – ģenerālleitnants Aleksejs Bajovs. Eesti Riigiarhiv, ERA.495.6.582

Army and Russian Émigrés (*Soyuz vzaimopomoshi chinov byvwej Severo-Zapadnoj armii i russkih emigrantov v Estonii*). Although P. Shatilov and A. von Lampe were admitted as honorary members of the Union, O. Vasilkovsky's organization had never been part of the ROVS.⁶

However, it can be assumed that ROVS leaders never had a full confidence in A. Baiov, either. His constant intrigues against O. Vasilkovsky did not pass unnoticed. A. Baiov was also remembered by many Russian officers first and foremost as a talentless lecturer from the times of

⁶ It is interesting to note, that in 1934, a rather unexpected turn of events took place, when Major-General Nikolai Skoblin, one of the leaders of the ROVS and NKVD spy, visited Vasilkovsky's organization in Narva. After Skoblin's visit, Vasilkovsky took a pro-Soviet stance and started to demand that ROVS leaders would stop quarreling and recognize the Soviet Union (Abisogomian 2007, 88, 90, 93). Vasilkovsky's activities were generally condemned by the headquarters of the ROVS. Appeal of the Union for Assistance to Members of Northwestern Army and Russian Émigrés to the chairman of the ROVS General Yevgeny Miller, 27.01.1935., BAR, ROVS, Box 5, ROVS correspondence 1935, Central Office – I Otdel (7). Letter to the deputy chairman of the Union for Assistance to Members of Northwestern Army and Russian Émigrés, 18.02.1935., BAR, Box 63, ROVS correspondence 1935, II Otdel to Central Office.

the Nikolai General Staff Academy, but by no means as a capable military leader⁷ (Kopõtin 2019, 89). After A. Baiov's death, Colonel Boris Engelhardt became the head of the Estonian branch of the ROVS. It is difficult to say, why the board did not have a full confidence in B. Engelhardt at that time. Perhaps this was due to the fact that B. Engelhardt simultaneously worked for several foreign intelligence services (Rosenthal 2010, 537).

Despite the inner issues in 1927, an increase in the activities of émigrés in Estonia were also noticed by the headquarters of the ROVS. Its representatives visited Estonia, where they met with the leaders of the local branches of the ROVS – A. Baiov and B. Engelhardt, and allegedly even the Minister of the Foreign Affairs. The reason of the visit was the idea to use the territory of Estonia as a *tête de pont* for the intervention into the Soviet Union (Abisogomian 2008, 71). This information, as well as other plans of the intervention, where the Baltic states played a certain role, were reflected in the documents of the ROVS that were recently discovered in the Bakhmeteff Archive.

WAR PLANNING BY THE ROVS IN THE LATE 1920S

In view of the developments described above, the intervention plan was submitted to the then leader of the ROVS, A. Kutepov, in the September of 1929, along with the supplement containing mobilization plan, which is of special interest.⁸ Conditionally, these documents can be marked as “A. Valuyev's plan”, named after their author. Presumably, these documents had been composed by Lieutenant General Arcady Valuyev and directed to A. Kutepov in 1929. A. Valuyev was a former head of the military administration of Stavropol Government by the Lieutenant General Anton Denikin's army, and after the Civil War resided in Yugoslavia.

P. Wrangel, who was infected (presumably by GPU) with tuberculosis, unexpectedly passed away in 1928, and A. Kutepov became the chairman of the ROVS. Before taking the office, A. Kutepov assessed the situation among the Russian military emigration and evaluated it as difficult. Due

---

⁷ A. A. von Lampe to P. A. Kusonsky, 17.06.1937., BAR, Box 63, ROVS correspondence 1937, II Otdel to Central Office.

⁸ Mobilization plan with the scheme of deployment, 21.09.1929., BAR, ROVS, Box 11, ROVS correspondence, V. to Kutepov A. P.

to the scarce resources, which denied any hope of achieving result, he decided to step away from any active work. On the other hand, having acknowledged the deep crisis in the ROVS, the general considered it necessary to thoroughly reorganize it.⁹ Consequently, in 1928–1929 the new chairman of the ROVS could consider a possibility of an alternative action against the USSR, which could be the intervention, so desired by many émigrés. In addition, as A. Valuyev wrote in his memo to A. Kutepov, the time factor played a considerable role against the ROVS. According to A. Valuyev's documents, the intervention could no longer be delayed, since the combat capability of the emigrants had steadily decreased over the years. In any case, A. Valuyev's documents reflected the dreams of many military emigrants to perform a "spring raid" into the Soviet Union (Tsurganov 2001, 27). Soon after the composition of A. Valuyev's document, which was drafted in January 1930, A. Kutepov was abducted from Paris by the Soviet special services.

A. VALUYEV'S PLAN

The detailed plan consists of about 10 pages of idea descriptions and graphic applications. According to the plan, the intent of military planners was to conduct the military intervention into the USSR with ROVS military units being supported by foreign allies. Prior to the operation, the white émigrés in Europe should have been mobilized into combat units. Thus, the rally point must have been in the "limitrophe" states, including the Baltic countries, bordering with the USSR. The moving of ROVS combat units to the Soviet border had to begin in the spring of 1930, and by the autumn of the same year (at the latest), the European part of Russia had to be liberated from the communists.¹⁰

A. Valuyev's plan had to be conducted in two phases. During the first phase, ROVS combat units had to cross the Soviet border in 9 different points and advance into Soviet territory in order to seize Moscow – the capital city of the USSR, from different directions. Intervention by the ROVS

⁹ Alexander Kutepov and Boris Shteifon's correspondence, 1926–1929 (Gagkuev 2009, 460–469).

¹⁰ Valuyev's Plan, mobilization plan with the scheme of deployment, 21.09.1929., BAR, ROVS, Box 11, ROVS correspondence, V to Kutepov A. P.

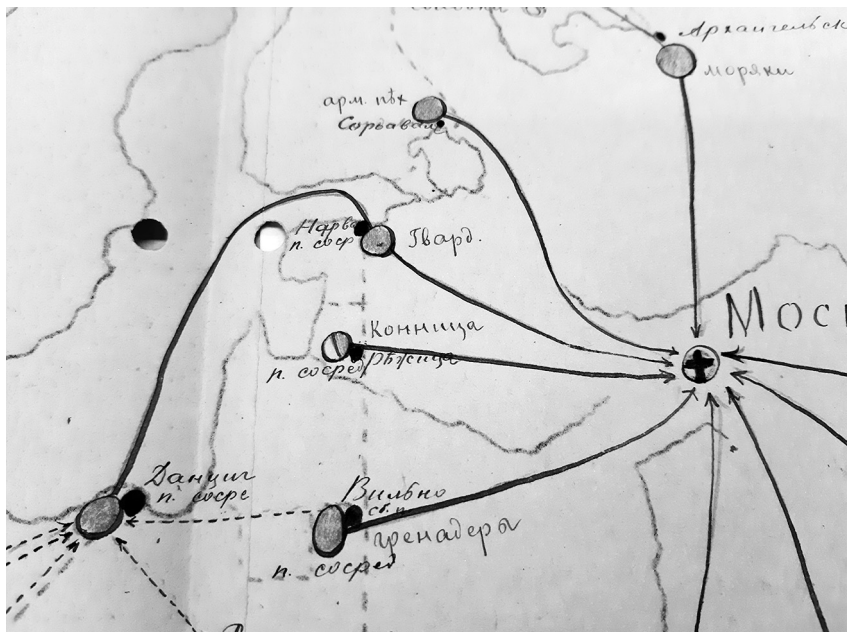

Fig. 3. Scheme of Maneuver from Valuyevs Plan. Bakhmeteff Archive of Russian & East European Culture, BAR, ROVS, Box 11, ROVS correspondence, V to Kutepov A. 21.09.1929.

3. att. Manevra shēma Valujeva plānā. Bahmetjeva krievu un Austrumeiropas kultūras un vēstures arhīvs, BAR, ROVS, 11. logs, ROVS sarakste, no V. A. Kutepovam, 21.09.1929.

should have caused a mass uprising of Soviet people. The insurgents were supposed to unite with the units of the ROVS and thus increase their capabilities. During the second phase of the operation, significantly increased anti-Bolshevik forces had to attack Moscow. A. Valuyev's concept was named an "encirclement intervention" or a "hay-burning" strategy – by analogy with a stack of hay, the sides of which are set on fire.¹¹ The fire quickly reaches the top. Tactically, its implementation was based on the theory and practice of guerrilla warfare in a sense of the rich military history of Russia. In terms of mobilization, all members of the ROVS (or the partisans), were obliged to join the "liberation troops". Each member had to

¹¹ Valuyev's Plan, mobilization plan with the scheme of deployment, 21.09.1929., BAR, ROVS, Box 11, ROVS correspondence, V to Kutepov A. P., pp. 2, 8–9.

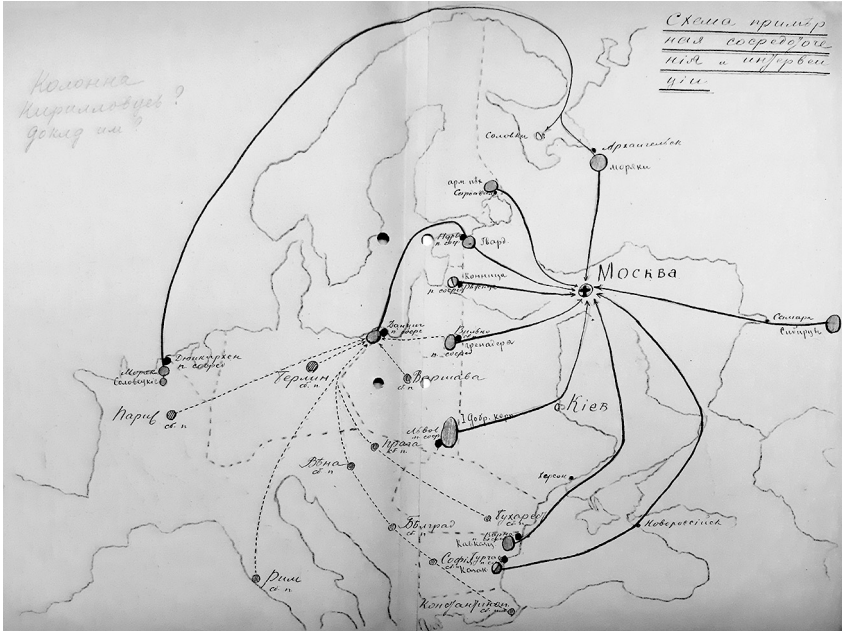

Fig. 4. Scheme of Maneuver in Baltic States from Valuyevs Plan. Bakhmeteff Archive of Russian & East European Culture, BAR, ROVS, Box 11, ROVS correspondence, V to Kutepov A. 21.09.1929.

4. att. Manevra shēma Baltijas valstīs Valujeva plānā. Bahmetjeva krievu un Austrumeiropas kultūras un vēstures arhīvs, BAR, ROVS, 11. logs, ROVS sarakste, no V. A. Kutepovam, 21.09.1929.

be provided with the necessary travel and military means. The members, who received a mobilization order, had to arrive at the primary assembly place within three days.¹²

The mobilization was to be initiated by a command, which was formed at the basis of the headquarters of the ROVS. The specially created mobilization department had to inform the local ROVS departments by telegrams, and to provide guidance on issuing collective entry visas to the border states. In order to gather émigrés on the border of the Soviet Union, the assembly areas of ROVS departments were planned. According to that plan, the groups of émigrés had to move to their assembly areas,

¹² Valuyev's Plan, mobilization plan with the scheme of deployment, 21.09.1929., BAR, ROVS, Box 11, ROVS correspondence, V to Kutepov A. P., pp. 3–4.

which were usually located in the capitals of certain countries. Afterwards, the partisans had to be transported to a bigger concentration point – usually to a large port, such as Danzig (nowadays – Gdansk), and from there had to be further transferred to the Baltics, closer to the Soviet border.

Upon arrival in the countries, which had a common border with the USSR, the final formation of the units (or the offensive columns) had to take place in accordance with the members' previous affiliation with the regimental organizations. Before the operation, the partisans were required to pray to God and receive the Holy Communion according to the old Russian military traditions.

Each unit was to receive a guide for crossing the border, an ideological guidance (how to deal with communists, locals, non-Russians, or the so-called *inorodtsy* (non-Russians), political slogans, etc.), a short tactical textbook, based on "The Science of Victory", which was composed by Generalissimo Alexander Suvorov in 1795, and a brief summary of the reasons for the failure of the White Movement before 1920.¹³ Despite all that, any political activities were prohibited in accordance with the general principle of the ROVS. This principle had been referred to as the political inconsistency (political indecision about the future of Russia), that had always been emphasized at the headquarters of the ROVS.¹⁴ In case of the planned military intervention by the ROVS against the Soviet Union, that meant the absence of a political program and thus an inescapable failure of the planned operation. It seems that after 10 years of fighting against the Bolsheviks, Russian émigrés had not learned the lessons and did not understand the nature of the Civil War. Grand Duke Nikolai Nikolaevich expressed the ROVS goals as the following: "We must liberate Russia, then give salute and step aside". Over the years, the lack of a political program had also created different misunderstandings among the members of this organization.¹⁵

It seems that A. Valuyev's assessment of the enemy was not realistic or was based on the faulty information. For example, he considered the OGPU

---

¹³ Valuyev's Plan, mobilization plan with the scheme of deployment, 21.09.1929., BAR, ROVS, Box 11, ROVS correspondence, V to Kutepov A. P., p. 9.

¹⁴ P. K. Kondzerovsky to A. A. von Lampe, 31.12.1928., BAR, ROVS, Box 4, ROVS correspondence 1928, Central Office, general files (I).

¹⁵ Captain of the 1st rank Podgorny to Shatilov, 04.10.1933., BAR, ROVS, Box 5, ROVS correspondence 1933, Central Office – I Otdel (5).

and foreign units like Red Latvians or Chinese to be the main threats to the White partisans in Russia. Most likely, he was not aware of the actual situation and the structure of the contemporary Red Army. Its forces, which consisted of mobilized peasants, were not considered as dangerous, probably due to the assumption that their fighting morale may have been low due to the Collectivization, which had begun in the Soviet Union. By analogy with P. Wrangel's army practice, the units could be replenished with the surrendered Red Army soldiers (Gagkuev 2012, 532–538).

The lack of supply facilities and medical evacuation for the anti-Bolshevik partisans were seen as a major challenge by the author of the document. A. Valuyev, just like many other leaders of the ROVS, considered foreign support of the intervention as of highest importance. With the help of the allies, he was hoping to strengthen the rear of the ROVS, as well as to assault landings in the Baltic and Black Seas, and to establish supply bases in the bordering countries. At the same time, a certain concept existed in the ROVS and was also shared by A. Valuyev, that the leading role in the liberation of Russia had to be performed by Russian émigrés themselves, and not by foreign countries. In any case, the émigrés had to persuade foreign authorities and governments that the USSR would not stop its destructive propaganda and influence in Europe, and that Russia had to rebuild its national state in order to pay off Russia's old debts.

ROVS ACTIVITIES IN CONNECTION WITH ESTONIA AND LATVIA

Despite the importance of the territory of Estonia and Latvia, the main role for conducting A. Valuyev's plan in the Baltics should have been assigned to the ROVS units, which were formed in Western and Central Europe. The ROVS assault columns in Estonia should have been manned by the members of old Russian guard regiments, and in Latvia – by the members of old Russian cavalry regiments. Assembly points for White partisans from Europe were designated in Narva and Rēzekne, near the Soviet border. A. Valuyev's plan had not envisaged any assembly points in Lithuania, because of the lack of common border with Soviet Union. It is not clear, why the Narva and Rēzekne columns had to consist of the former guardsmen or cavalrymen, respectively, and whether it was related to the proximity of St. Petersburg. At least 36 former guardsmen resided in Estonia and were

concentrated in regimental organizations. This made up only about 4 % of all local military émigrés.¹⁶ Concerning Latvia, the active members of anti-Bolshevik organizations were mainly the former officers and soldiers, or young men, who had never served in cavalry or the guard, or even in the army. Therefore, we can assume, that the main force in these assault columns was to be formed from the former guardsmen and cavalrymen, who resided in other European countries, outside the Baltics. Probably it was possible for the local ROVS members to join a squad as ordinary members or specialists. In any case, it can be inferred that A. Valuyev did not envisage the leading role for the local leaders or representatives in his intervention plan.

CONCLUSIONS

A. Valuyev's plan reflected the hopes of many Russian military émigrés to achieve revenge in the Civil War. Moreover, the plan was partially implemented during the German invasion into the Soviet Union in 1941, in which some Russian émigrés also took part. In reality, at that time the émigrés were not able to influence political events or the course of the war campaign (Drobiazko 2004, 99, 196). However, Valuyev's plan contained the ideas, that could later be partially used in some anti-Soviet military formations during the World War II (Zhukov & Kovtun 2012, 65–85; Drobiazko & Karashchuk 1998, 38). In the intervention planning, the Baltics were considered as the bordering region with the Soviet Union. At the same time, both sides treated the Baltics as a *tête de pont* for military actions against the USSR. It is commonly known that this fact was used as an argument in the Molotov – Selter negotiations against Estonia in the September of 1939.¹⁷ Due to the fact that the activities of Russian émigrés against the Soviet Union had always been the focus of attention of the Soviet special services, considerable resources were spent on opposing them, which also led to certain effects. In the view of this, it can be

---

¹⁶ Russianestonia <http://russianestonia.eu/index.php?search=гвардии&title=Служебная%3АПоиск&go=Перейти> [visited 28.04.2020.].

¹⁷ Negotiations between V. Molotov, Chairman of the Council of People's Commissars of the USSR, and K. Selter, Minister of Foreign Affairs of Estonia, in Moscow, 24.–25.09.1939. (Arumäe 1989, 126).

assumed that the Soviet special services were aware of A. Valuyev's plan from the moment it was presented to A. Kutepov. At the same time, those White émigrés, who resided in Estonia and Latvia, were considered by the headquarters of the ROVS as a marginal force, due to their fragmentation and small number, and therefore they were planned to be used only as an adjunct to the White émigré organizations, which operated in Western, Central and Southern European countries. By the beginning of the World War II, the White émigrés lost their military capabilities, so that by the end of the 1930s there could be only a handful of émigrés in the border countries, who were able to take part in hostilities (Aleksandrov 2003, 14, 22–23).

ACKNOWLEDGEMENT

The research was carried out within the framework of the research project S-001 (KVA-0.7-1.1/21/5619) "Estonian military thought from 1920 to 1940 (03/01/2021–09/30/2024)" and the research project "Interaction between the individual, the society and the state in process of the history of Latvia: Conflicting values and formation of shared values during historical turning points" (VPP-IZM-2018/1-0018).

BIBLIOGRAPHY / BIBLIOGRĀFIJA

Monograph or collective work

- Abisogomian, Roman (2007). *Rol' russkih voennyh deiatelei v obshchestvennoi i kulturnoi zhizni Estonskoi Respubliki 1920–1930-h gg. I ih literaturnoe nasledie*. MA. Tartu: University of Tartu.
- Aleksandrov, Kirill (2003). *Protiv Stalina. Sbornik statei i materialov*. Peterburg: Novyi Chasovoi.
- Bazanov, Pyotr (2013). *Bratstvo Russkoj Pravdy – samaja zagadochnaja organizacija Russkogo Zarubezhja*. Moskva: Posev.
- Drobjazko, Sergej (2004). *Pod znamenami vraga. Antisovetskie formirovaniia v sostave germanskih vooruzhennyh sil 1941–1945*. Moskva: Eksmo.
- Drobjazko, Sergej, Karashchuk, Andrej (1998). *Russkaia Osvoboditelnaia Armiia*. Moskva: Ast.
- Gagkuev, Ruslan (2012). *Beloe dvizhenie na iuge Rossii. Voennoe stroitelstvo, istochniki komplektovaniia, sotsialnyi sostav 1917–1920 gg*. Moskva: Posev.
- Goldin, Vladislav (2007). *Voennyj mir Russkogo voennogo zarubezhja*. Arhangelsk: Solti.
- Goncharenko, Oleg (2012). *Izgnannaia armia. Polveka voennoi emigratsii 1920–1970*. Moskva: Veche.

- Graciozi, Andrea (2010). *Velikaja krestjanskaja vojna v SSSR. Bolsheviki i krestjane. 1917–1933*. 2-e izd. Moskva: ROSSPEN.
- Huntington, William Chapin (1933). *The homesick million, Russia-out-of-Russia*. Boston: The Stratford Company.
- Okorokov, Aleksandr (2003). *Russkaia emigratsia 1920–1990. Politicheskie, voenno-politicheskie i voinskie organizatsii 1920–1990 gg.* Moskva: Institut politicheskogo i voennogo analiza, Tsentr po izucheniiu russkogo zarubezhja.
- Pryanishnikov, Boris (1979). *Nezrimaya pautina*. New York: Boris Pryanishnikov.
- Rayev, Mark (1994). *Rossija za rubezhom. Istorija kulturi ruskoj emigracii 1919–1939*. Moskva: Progress-Akademija.
- Robinson, Paul (2002). *The White Russian Army in Exile 1920–1941*. Oxford University Press.
- Rosenthal, Reigo, Tamming, Marko (2010). *Sõda pärast rahu: Eesti eriteenistuste vastasseis Nõukogude luure ja põrandaaluste kommunistidega 1920–1924*. Tallinn: SE & JS.
- Schlögel, Karl (1995). *Russische Emigration in Deutschland 1918 bis 1941: Leben im europäischen Bürgerkrieg*. Berlin: Akademie Verlag.
- Semyonov, Konstantin (2019). *Russkaia armija na chuzhbine. Drama voennoj emigracii. 1920–1945 gg.* Moskva: Veche.
- Shkarenkov, Leonid (1986). *Agonia beloi emigracii*. Moskva: Mysl.
- Tsurganov, Jurij (2001). *Neudavshiisia revansh. Belaia Emigracia vo Vtoroj mirovoj vojne*. Moskva: Intrada.
- Zhukov, Dmitry, Kovtun, Ivan (2012). *RNNA. Vrag v sovetskoj forme*. Moskva: Veche.
- Zubov, Andrey (2016). *Istorija Rossii XX vek. Kak Rossija shla k XX veku. Ot nachala carstvovaniija Nikolaja II do konca Grazhdanskoj vojni (1894–1922)*. Moskva: Eksmo.

Collections of documents

- Russkaja voennaja emigracija*. Dokumenti i materiali. Tom 1–6. Ivan Basik, Valery Avdeyev (eds.). Moskva: Geya 1998–2013.

Scientific journals

- Journal Stanford Slavic Studies*. Lazar Fleishman (ed.). Stanford: Department of Slavic Languages and Literatures, Stanford University.

Articles in journals or other periodicals

- Andreev, Roman (2018). “Ia – u vlasti, no ia – bez vlasti...” Zhizn’ I sud’ba generala Olega Vasilkovskogo. *Starii Tseihgauz*, 80, s. 102–112.
- Gusačenko, Andrejs (2019). Pretboļševiku izpausmes Latvijā 1927. g.: Vitālija Aderkasa gadījums. *Latvijas arhīvi*, 2019, 1./2., 168.–170. lpp.
- Gusachenko, Andrejs (2020). The Activities of “Russian Monarchists” in the Documentation of the Latvian Political Police Department (1920–1940): Specific Characteristics of the Source. *Modern History of Russia*. 2020, 1, pp. 958–959.
- Kopõtin, Igor (2019). A Generational Shift: The military history crisis in the Estonian military education 1919–1940. *Estonian Yearbook of Military History*, 9, pp. 66–113.

Article in collections

- Abisogomian, Roman (2008). Russkie voennye v Estonii v 1920–1930-h gg. In: Irina Belobrovtsseva (ed.). *Russkie vne Rossii. Istorija puti*. Tallinn: Russkii Dom, s. 34–79.
- Jēkabsons, Ēriks (2021). Latvijas iedzīvotāju skaita un sastāva izmaiņas militāro un politisko procesu iespaidā 1914.–1920. gadā – priekšstati un realitāte. In: Ēriks Jēkabsons (ed.). *Karš un sabiedrība Latvijā 1914.–1921. gadā*. Rīga: Latvijas vēstures institūts, 37. lpp.

Unpublished sources: separate documents or sets of documents

- A. A. von Lampe to P. A. Kusonsky [in Russian], 17.06.1937., *BAR*, Box 63, ROVS correspondence 1937, II Otdel to Central Office.
- Activities of Fehner brothers in Latvia. *LVVA*, 3235–1/22–687/1, 12. lp.
- Appeal of the Union for Assistance to Members of Northwestern Army and Russian Émigrés to the chairman of the ROVS General Yevgeny Miller [in Russian], 27.01.1935., *Bakhmeteff Archive of Russian and East European History and Culture* (New York, hereinafter *BAR*), ROVS, Box 5, ROVS correspondence 1935, Central Office – I Otdel (7).
- Baiov to N. N. Stogov [in Russian], 18.07.1930., *BAR*, ROVS, Box 5, ROVS correspondence 1930, Central Office – I Otdel (I).
- Captain of the 1st rank Podgorny to Shatilov [in Russian], 04.10.1933., *BAR*, ROVS, Box 5, ROVS correspondence 1933, Central Office – I Otdel (5).
- Information provided by the agents of Latvian Political Police 28.02.1928. *Latvian State Historical Archive (Latvijas Valsts vēstures arhīvs, LVVA)*. *LVVA*. 3235–1/22–369, 304. lp.
- Letter to the deputy chairman of the Union for Assistance to Members of Northwestern Army and Russian Émigrés [in Russian], 18.02.1935., *BAR*, Box 63, ROVS correspondence 1935, II Otdel to Central Office.
- Mobilization plan with scheme of deployment [in Russian], 21.09.1929., *BAR*, ROVS, Box 11, ROVS correspondence, V to Kutepov A. P.
- P. K. Kondzerovsky to A. A. von Lampe [in Russian], 31.12.1928., *BAR*, ROVS, Box 4, ROVS correspondence 1928, Central Office, general files (I).
- Valuyev's Plan, mobilization plan with scheme of deployment [in Russian], 21.09.1929., *BAR*, ROVS, Box 11, ROVS correspondence, V to Kutepov A. P.
- Wrangel to A. S. Lukomsky [in Russian], 12.08.1925., *BAR*, ROVS, Box 4, ROVS correspondence 1925, Central Office, general files (I).

Published sources

- Alexander Kutepov and Boris Shteifon's correspondence, 1926–1929. In: Ruslan Gagkuev (ed.). *General Kutepov*. Moskva: Posev, 2009, pp. 460–469.
- Basik, I. I. (ed.). *Russkaia voennaia emigratsiia 20-h – 40-h godov: dokumenty I materialy*. Vol. 1–10. Moskva: Geia, Institut voennoi istorii Ministerstva oborony RF, 1998–2017.
- Letter from Prince N. Obolensky to A. S. Lukomsky, 29.03.1927. In: A. F. Kiselev (ed.). *Politicheskaia istoriia russkoi emigratsii. 1920–1940 gg. Dokumenty I materialy*. Moskva: Gumanitarnyi izdatel'skii tsentr Vlados, 1999, p. 36.

Negotiations between V. Molotov, Chairman of the Council of People's Commissars of the USSR, and K. Selter, Minister of Foreign Affairs of Estonia, in Moscow [in Estonian], 24.–25.09.1939. Heino Arumäe (ed.). *Molotovi–Ribbentropi paktist baaside lepinguni. Dokumente ja materjale*. Tallinn: Perioodika, 1989, p. 126.

Internet materials

Database of Russian Emigration in Estonia 1918–1940 Russian Estonia, Narva Museum. <http://russianestonia.eu/> [visited 28.04.2020.].

KRIEVU MILITĀRĀS EMIGRĀCIJAS BRUŅOTAS INTERVENCES VĪZIJAS PSRS 20. GS. 20. GADU NOGALĒ: BALTIJAS KONTEKSTS

Igors Kopitins

PhD, Igaunijas Aizsardzības ministrijas Militārās akadēmijas Stratēģijas un inovācijas katedras vadītājs

Andrejs Gusačenko

Mg. hist., Dr. hist. grāda pretendents, Latvijas Universitātes Vēstures un filozofijas fakultāte; zinātniskais asistents, Latvijas Universitātes Latvijas vēstures institūts

Pilsoņu kara rezultātā Krievijā liels skaits emigrantu devās bēgļu gaitās uz ārzemēm. Vienu no lielākajām bēgļu grupām veidoja antiboļševistisko spēku karavīri, kuri vēlējās turpināt cīņu pret padomju režīmu. Lai novērstu armijas sabrukšanu un turpmākās mobilizācijas labad, ievērojama daļa Krievijas militāro emigrantu tika apvienoti Krievu vispārējā militārajā savienībā (*Russkij obshevoinskij soyuz*, ROVS), kurai bija filiāles arī Baltijas valstīs. Desmitgades beigās ROVS galvenie pārstāvji izstrādāja detalizētu intervences plānu caur tā sauktajām “limitrofu” jeb pierobežas valstīm, tostarp Baltijas valstīm. Šis plāns nesēn tika atrasts Bahmetjeva arhīva fondos Ņujorkā. Šī plāna apraksts kopā ar jaunākajiem pētījumiem promocijas darbā un pēc tam veiktā analīze varētu radīt interesi starpkaru vēstures kontekstā Baltijā.

Atslēgas vārdi: militārā vēsture, baltistika, krievu emigrācijas vēsture, ROVS, Krievijas armija trimdā.

Kopsavilkums

Igaunijas Aizsardzības ministrijas Militārās akadēmijas Stratēģijas un inovācijas katedras vadītāja Dr. hist. Igora Kopitina un Latvijas vēstures institūta zinātniskā asistenta vēstures doktora grāda pretendenta Andreja Gusačenko rakstā tiek aplūkota krievu emigrācijas militārā spektra problemātika 20. gs.

20. gados, fokusējot uzmanību uz tās intervences plāniem PSRS. Krievijas Pilsoņu kara rezultātā trimdā nonāca vairāk nekā 1,5 miljoni cilvēku. Trimdinieku vidū bija pārstāvēts visnotaļ plašs sociālais spektrs, dominējot cilvēkiem, kuru dzīve Padomju Krievijā bija apdraudēta boļševiku īstenotās “šķiru cīņas” un sarkanā terora politikas dēļ. Lai gan krievu emigrācija bija visai daudzveidīga, tai bija raksturīgas kopējās iezīmes – nesamierināma attieksme pret boļševismu, alkstot tā sagrāvi, kas nozīmētu arī viņu atgriešanos dzimtenē. Savukārt pretošanās boļševismam kā tāda ievērojami atšķīrās – sākot ar krievu kultūras, vēstures, literatūras, identitātes, tradīciju saglabāšanu un attīstīšanu trimdā, izveidojot alternatīvu Padomju Krievijai, līdz bruņotās intervences plāniem. Likumsakarīgu iemeslu dēļ trimdā plaši pārstāvētu emigrantu vidē lielāko piekrišanu guva revanša ieceres – intervence un pretboļševiku terors. Lai gan izklaidēti pasaulē, šai emigrantu grupai izdevās nosacīti saglabāt armijas organizāciju un struktūru, apvienojoties Krievu vispārējā militārajā savienībā (*Russkij obshevoinskij soyuz*, ROVS), kuras filiāles darbojās visā krievu emigrācijas un minoritātes apdzīvotajā areālā, arī Igaunijā un Latvijā. Ņemot vērā strauju PSRS un Rietumeiropas attiecību pasliktināšanos 1927.–1929. gadā un aktualizējoties potenciāliem kara draudiem, situāciju vēlējās izmantot arī emigrācijas pretboļševistiskie spēki, aktīvi iesaistoties dažāda veida pret PSRS vērstajā darbībā. Igora Kopitina ASV Kolumbijas Universitātes Bahmetjeva krievu un Austrumeiropas vēstures un kultūras arhīva fondos nesen atklātie dokumenti atspoguļo ROVS stratēģiskos plānus iebrukumam PSRS, ko izstrādāja virsnieku grupa bijušā Ģenerālštāba ģenerālleitnanta Arkādija Valujeva vadībā ROVS globālā priekšsēdētāja infantērijas ģenerāļa Aleksandra Kutepova uzdevumā. Vairākos uzbrukumus virzienos figurēja arī Baltijas direktīvas – bija plānotas ofensīvas caur Igaunijas un Latvijas teritoriju. Bahmetjeva arhīva dokumenti, ko papildina Latvijas un Igaunijas arhīvos glabātie materiāli un nesen veikti pētījumi Baltijas historiogrāfijas kontekstā, dod iespēju aplūkot līdz šim mazizpētītus militārās un politiskās vēstures procesus par šo tēmu, kas spēs sniegt pienesumu Latvijas un Igaunijas starpkaru vēstures pētniecībā.

Saņemts / Submitted 10.01.2022.

© 2022 Igor Kopõtin, Andrejs Gusačenko. Latvijas Universitāte Raksts publicēts brīvpieejā saskaņā ar Creative Commons Attiecīguma-Nekomerciāls 4.0 Starptautisko licenci (CC BY-NC 4.0). This is an open access article licensed under the Creative Commons Attribution 4.0 International License (CC BY-NC 4.0) (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/>).

ESTONIAN AND LATVIAN NAVAL COLLABORATION DURING THE INTERWAR PERIOD OF 1920–1940

Arto Oll

PhD, researcher, Estonian Maritime Museum, Tallinn, Estonia

After signing of the peace treaties with Soviet Russia in 1920, both Estonia and Latvia had to start developing their peacetime defense structures. Owing to both countries' geographical positions with long coastlines, augmenting of naval forces was crucial for their maritime security. Forming a highly technical branch of the armed forces proved to be an arduous process for both nations. In recourse of the retrenchment of their defense budgets, neither country could acquire, maintain nor even complement a strong surface fleet. This inevitably created some unique naval concepts. This article examines the principles, based on which the Estonian (*Eesti Merejõud*) – and Latvian (*Latvijas Kara flote*) navies were developed, whether they concentrated on defensive or offensive naval warfare and why did a close collaboration begin between them. The naval cooperation lasted well into the early 1930s and it is interesting to observe, why this was abruptly discontinued. Although the naval alliance seemed logical on a political level, an inescapable question arises – namely, what, if any, were the actual benefits for the fleets and naval commanders themselves.

This article only provides the general framework on the subject at hand along with an overview of the collaboration itself. For a better understanding of this exclusive naval collaboration, it is justifiably vital to conduct extensive research in both Estonian – and Latvian archives.

Key words: Estonian Navy, Latvian Navy, warships, naval defense, naval history.

INTRODUCTION

The outcome of World War I saw the shifting of balance between great powers in the Baltic Sea Region. Since the former dominant naval powers such as German and Russian navies were in ruins after 1918, a significant power vacuum occurred in this region. In the period of 1918–1920, both Estonia and Latvia had to protect their independence against the military

invasion of the Red Army along with numerous German and White Russian forces. The overall war experience varied between the two Baltic countries mainly because of naval aspects. Estonia had to organize her naval defenses as early as 21 November 1918 and managed to conduct extensive naval operations in home – and enemy waters throughout the 1919 campaigns (Oll 2018, 35, 348). The first Latvian naval units were officially formed as late as 10 August 1919, consisting of small civilian vessels converted for military purposes (Priedītis 2004, 13). These rudimentary small river craft flotillas mostly conducted transport operations for the armed forces and occasionally bombarded enemy positions at river banks. It is citable that during the Estonian Navy's River Daugava operation against the *Landeswehr* forces the very first naval cooperation between Estonians and Latvians actually occurred. Namely, on 2 July 1919 the Latvian ship *Sekunda* supported the Estonian landings under Bolderāja with her artillery fire (Gajduk, Lapšin 2009, 135). Although the landings proved to be of temporary success, this endeavour also demonstrated good relations between both parties, since the Latvian ship came to aid the Estonians voluntarily.¹

After the Independence Wars, the higher military command of both countries acknowledged the need to develop a sustainable maritime defense policy. Owing to their geographical positioning, it was crucial to guarantee safe passage for merchant shipping lines, as well as to protect the coastal waters and harbours. Estonian and Latvian military commanders realized that for obvious reasons the small states could not acquire a large surface fleet, hence the maritime defense had to be mustered on a much tighter budget. Furthermore, the dire financial situation of both Baltic countries had to be taken into account, because forming and maintaining even a small navy was considered an expensive endeavour. Understandably, the naval aspect in this regard proved to be a difficult task, since there were no textbooks or perceptions on the subject of creating a small navy at that time. Even the contemporary literature on the subject of naval strategic thought focused solely on offensive and global naval powers. This was especially emphasized by the most notable naval thinker of the 20th century, American Rear Admiral Alfred Mahan, who viewed navies of a defensive nature as unsatisfactory (Mahan 1915, 277). On the other hand, while specialising on specific areas of naval warfare, a small navy

---

¹ Estonian Navy staff liaison officer's report concerning the Daugava operation, 16.07.1919. RA (The National Archives of Estonia), ERA.527.1.26, 33.

with a calculated concept of operations along with a balanced fleet of warships can still achieve high levels of performance (Till 2014, 29). This is what the Estonian and Latvian navies tried to execute with their limited resources. Justifiably, their main efforts were concentrated on coastal waters and adjacent sea areas of strategic importance. The key ingredients for these naval concepts were smaller warship types that in cooperation with coastal forces had to repulse the enemy attacks from the sea. To understand how the two Baltic countries began to cooperate on a military-strategical level, it is necessary to examine them side by side in the midst of the 1920s political situation.

ESTABLISHING MARITIME SECURITY IN THE EARLY 1920S

The overall Estonian-Latvian defense collaboration on a political and military level has been well established and written about both in Estonian and Latvian books, whereas the naval side has received little attention. The politicians played a key role in the ratifications of their countries' respective defense strategies, but generally played no significant part in naval concepts or the modernization of the fleets.

The first order of business in establishing a maritime defense was to clear all the minefields that were laid in Estonian and Latvian territorial waters during the period of 1914–1919. The first signs of peacetime collaboration between the Estonians and Latvians in the maritime sphere can be attributed to the work of the International Mine Clearance Committee, that was responsible for clearing the World War I era minefields in the Baltic Sea. Since the Estonian Navy was tasked with trawling the minefields in their home waters along with the surrounding areas of Ainaži (Sammalsoo 2002, 28–29), the Latvian officer in charge of maritime affairs, Captain Archibald Keyserling approached the Estonian Naval staff on 21 August 1920 to work out the overall assessments in this regard.² The reason for the Estonian aid was simple, the Latvian Minesweeper Division had only

---

² A. Keyserling's proposal plans regarding minesweeping operations in the Latvian waters, 21.08.1920. RA, ERA.527.1.1467, 345.

8 civilian boats³ converted into minesweepers with limited capabilities. Just a few weeks later, on 4 September 1920, Keyserling followed up with another proposal – Finland, Estonia, Latvia and Poland should all permit their warships to sail freely in each other's territorial waters and gain access to the ports.⁴ This was, of course, in conjunction with the minesweeping operations, but in retrospective it can be seen as an indication towards a deeper naval collaboration in the near future. Keyserling's proposals were warmly welcomed by the Estonian Navy's Chief of Staff, Captain Hermann Salza. Shortly afterwards, the two officers started a productive exchange of letters, sharing their ideas as to how and specifically with what forces the minefields should be disposed of.⁵ It appears that from September 1920 onwards Keyserling and Salza formed a professional relationship and remained in close contact for the rest of the decade. These two officers played a key role in the future Estonian-Latvian naval collaboration. It is also interesting to point out that both men were of Baltic German nobility and had served as senior officers in the Imperial Russian Navy.

The International Mine Clearance Committee conducted its work on 1 May 1923. The Estonian Navy trawled out 432 mines in their home waters and destroyed approximately 600 more in the process. It is estimated that German flotillas trawled more than 1000 mines out of the Latvian waters (Gajduk 2020, 148). The Estonian minesweepers also operated in the Gulf of Riga on many occasions in 1921–1923 and managed to destroy dozens of sea mines. Despite operating in their neighbouring countries' territorial waters, no actual cooperation between Estonian and Latvian minesweepers occurred. Nonetheless, these activities demonstrated the mutual consent and willingness to start cooperating on a political level more closely. Perhaps more importantly, close ties were made on a personal level between the naval commanders.

---

³ The Minesweeping flotilla consisted of the following tugboats converted into minesweepers: *Baltija*, *Wolemus*, *Kodimo*, *Lielupe*, *Oskars*, *Sekunda*, *Hamburg* and *Nadežda* along with motorboats *Frankonia* and *Gutenberg*.

⁴ Keyserling's proposal for Finnish, Estonian, Latvian and Polish warships to be allowed to sail freely in each other's territorial waters, 6.09.1920. RA, ERA.957.11.383, 10.

⁵ Keyserling's proposals regarding mine clearance operations, 6.09.1920. RA, ERA.527.1.1467, 346–347. / Salza's proposals regarding mine clearance operations, 24.09.1920. RA, ERA.527.1.50, 250–251.

THE NAVAL CAPABILITIES

While analysing the naval situation of Estonia and Latvia in the early 1920s, there were both significant differences and striking similarities. The backbone of the Estonian Navy consisted of two modern ex-Russian destroyers of the Novik-type, which were captured by the Royal Navy's Baltic squadron in 1918 and handed over to the Estonians (Bennett 2003, 42–46). The *Lennuk* and *Wambola* were the most powerful warships in service of the Baltic states navies well into the early 1930's. These destroyers were equipped with 102 mm guns, sea mines (80 each) and three centreline torpedo batteries with triple tubes. Each of these ships could launch a dense salvo of 9 torpedoes (457 mm) against an enemy warship, making them one of the world's most powerful destroyer classes at that time (Friedman 2011, 348).

The rest of the fleet's main forces consisted of an armoured gunboat *Lembit*, two smaller gunboats, a patrol ship, along with the Minesweeper flotilla (18 vessels), Lake Peipus flotilla (5 converted gunboats) and the auxiliary fleet. Submitted under the navy were also the coastal artillery batteries located on the islands of Naissaar and Aegna (120–305 mm guns) along with batteries stationed at Suurupi Peninsula (234 mm guns).

On the contrary, Latvians had not succeeded to obtain any warships from the remnants of the Imperial Russian Navy. In the period of 1919–1921, the Latvian fleet units consisted of private merchant ships, steamers, tugs and cutters. Therefore, in 1920 the Latvian Government asked the Allies for former German warships, in Paris petitioned for elements of General Anton Denikin's Black Sea fleet and even tried to purchase warships from the US (Stoker 2012, 29–30). Unfortunately, these undertakings yielded no results. All the Latvian naval units were submitted under the Maritime Administration, which was formed under the Chief of Staff on 14 July 14 1920 (Priedītis 2004, 23), consisting of Minesweeper and Coast Guard divisions. The vast majority of these ships were rightfully demobilized shortly after the war, since they held little value in terms of naval matters.

One of the main similarities between the Baltic countries was that in 1920–1921 discussions were held on the subject of decommissioning the fleets both in Estonia and Latvia. Despite various opinions, the government bodies finally decided in 1921 that Estonia definitely needed to maintain a war fleet (Pajur 1999, 90). At the same time, Latvian naval situation deteriorated with disbanding of the Naval Administration on

Fig. 1. Estonian destroyers *Lennuk* and *Wambola* at Port Pernau in the late 1920s (A. Oll's private collection)

1. att. Igaunu eskadras mīnu kuģi "Lennuk" un "Wambola" Pērnavas ostā 20. gadu beigās (A. Olla privātkolekcija)

1 May 1921 (Priedītis 2004, 32). Subsequently, only a handful of ships was temporarily submitted under the War Ministry's Technical Department, and Keyserling remained the only special officer for Maritime Affairs.⁶ This basically meant that Latvia had no navy in the first years of the country's independence, and thus the minesweeping operations were also entrusted to the German, and to a smaller extent – to the Estonian Navy. Amongst these events, the Estonians saw the need to strengthen their relations with potential allies even further. The gunboat *Lembit* made the first official naval visit to Latvia in the summer of 1921, visiting Riga on 2–9 August, and Liepāja on 10–14 August (Oll 2012, 123–125). Onboard the *Lembit* were also the Estonian naval cadets, who took part in the 1919 Daugava operations against the *Landeswehr*. They reminisced in their memoirs:

⁶ The ships in question were the converted patrol boats *P*, *R* and *T* (the future auxiliary ship *Artilerists*), of which only the latter was equipped with a small 37 mm gun and 4 small motor boats. The only actual warship that Latvians possessed was the ex-German minesweeper *M* (the future flagship *Virsaitis*) that was being repaired and overhauled in Bolderāja.

“the *Lembit* 21-gun salute in honour of the independent Republic of Latvia was symbolic, since the very same artillery guns helped Latvians to fight off the German menace just two years ago”.⁷ Afterwards, the commander of the Naval Cadet School, Lieutenant Commander Johan Masik, was the first Estonian officer to write an evaluation report about Latvian naval forces.⁸ Although Masik thought highly of Captain Keyserling, he enunciated that Latvia had basically no naval capabilities. According to the report, Masik also underlined that the morale and discipline of the motorboat crews at Riga and the patrol boat *T* in Liepāja was unsatisfactory at best. It was clear to the Estonian naval command that the naval situation was not perfect by any means, since the Estonian Navy started to repair its fleet only in late 1921, and Latvia did not possess a meaningful war fleet of any sort. Therefore, the naval defense of the Baltic states at the beginning of the 1920s was inadequate.

In Latvia, there were even preliminary discussions on the matter of either forming a navy or concentrating solely on coastal artillery. As an alternative, the military leadership proposed that Estonia and Latvia could fortify the coasts of the Irbe Strait (forming a so-called “Small Gibraltar”) with artillery positions, thereby blocking the entrance to the Gulf of Riga. The Estonians renounced these plans in earnest.⁹ From the Estonian perspective, the main naval threat was considered to come from the East, hence, the coastal batteries were needed to protect the capital Tallinn in the Gulf of Finland. The Estonians could not do both. The Latvians, on the other hand, saw a potential threat from both Germany and the Soviet Union. Here, the threat assessments of both countries diverged. Concerning maritime aspects, both nations understandably concentrated on protecting their capital cities against attacks from the sea, but with limited resources no cooperation could be achieved in this regard. Eventually in 1923–1924 Latvia also abandoned these ideas on the grounds that investing in a squadron of warships was estimated to be 4–5 times cheaper (Bērziņš, Bambals 1991, 61).

---

⁷ Diary of naval cadet August Vares 1920/21, entry 2.08.1921. MM 4111 D.

⁸ Johan Masik’s report on Latvian and Polish naval forces during the gunboat *Lembit* voyage of 30 July – 23 August 1921. 29.08.1921. RA, ERA.649.1.18, 66.

⁹ Admiral Salza’s report to Estonian General Staff, 14.04.1928. RA, ERA.527.1.1488, 211.

OBTAINING WARSHIPS AND FORMING THE FLEETS

In the period of 1921–1924, both Estonia and Latvia wanted to acquire a new fleet of warships. The perplexing situation was the following: Estonia possessed a navy that was sizeable for a small country, but it primarily wanted to replace its entire fleet, and the navyless Latvia had to develop their own fleet programme. In contrast, Estonia inherited its warships quite randomly from the Russian Empire, while Latvians were presented with the unique opportunity to form a completely new navy as they saw fit. Although the origins of the Baltic states' navies differed significantly, the nucleus for their maritime defense thinking remained similar. On a political level, the Republic of Latvia was also in a much more favourable position to achieve these goals. Stipulating the fact that Latvia possessed no navy, in October 1920 the League of Nations initially allowed the country to maintain a fleet no larger than 4 destroyers, 4 submarines, 1500 sea mines and a number of seaplanes (Stoker 2012, 56).

To proceed with the assessment, it should be considered, what types of navies were the Baltic states planning to build. In this regard, it is interesting to view Estonian and Latvian warship programmes side by side, since they proved to be similar, yet were elaborated independently. As early as November–December 1920, the Estonian Navy proposed the following fleet concept: 2 destroyers (replacing the Russian ships with smaller British destroyers), 2–4 submarines with minelaying capabilities, 3–4 minelayers and 4–12 coastal motor torpedo boats in addition to the already existing auxiliary fleet and Lake Peipus flotilla.¹⁰ In 1923, the Latvian War Ministry proposed to acquire 4 destroyers, 4 submarines, 1 patrol ship, 2 minelayers, 12 seaplanes and 1500 sea mines (Priedītis 2004, 35). In view of these programmes, both countries clearly concentrated on defensive activities. The fleet concepts were realistically compatible with Estonian and Latvian general defense strategies. Naval personnel of Estonia and Latvia therefore had to mentally prepare themselves for a war against a numerically superior opponent and fight against overwhelming odds at sea. Therefore, it was crucial for small states to develop well-balanced fleets in conjunction with

---

¹⁰ Report of the Commander-in-Chief of Estonian Naval Forces to the Defence Minister about the condition of the navy, 11.11.1920. RA, ERA.527.1.1465, 170–171. / Report of the Commander-in-Chief of Estonian Naval Forces to the Defence Minister about the future warfleet programme, 3.12.1920. RA, ERA.527.1.1460, 24–25.

careful specialization on defensive naval warfare. Since their operational activities were primarily limited to littoral areas of strategic importance, the fleets had to be sufficiently strong to impose limited manoeuvrability upon invading enemy forces. Both countries focused on mine and underwater warfare. The idea of this concept heavily relied on laying extensive minefields on strategic sealines and protecting them with submarines. It was also abundantly clear that small navies could not win wars by themselves. With such coastal forces, initiative was only possible on a tactical or, at the very best, operational level (Børresen 2004, 253). In high site, the naval forces had to inflict enough damage to slow down the invading enemy or force it to abandon its primary objectives. In other words, the small navies had to stall for time for a more powerful ally to arrive. At least on paper the combined naval forces of Estonia and Latvia, under a central command in case of war, would have been a force to be reckoned with. But did they manage to acquire these fleets?

Theoretically, the time was right for both countries to start purchasing new warships. During the early 1920s there was a myriad of surplus warships available to choose from, specifically from the captured fleets of the Central Powers (mostly German and Austro-Hungarian warships).¹¹ These ships were superfluous for the Allied Powers, and could be easily sold to the Baltic states for a reasonable price. Estonian and Latvian foreign office representatives reached out to many European countries receiving surprisingly severe opposition from Great Britain, US and France. After many years of lobbying, it became evident that the Royal Navy initially was adamantly against these requests. The British were only willing to sell older or obsolete warships and naval weaponry of questionable quality (Kirsis 2019, 36).

In the background, the naval talks were ongoing between Salza and Keyserling. In March 1924, Salza visited his colleague in Riga, where a discussion was held concerning the creation of the Latvian Navy, as well as mutual assistance.¹² The main topic in question was how Estonia and Latvia should organize a joint coastal defense system. Quite possibly, in the wake

---

¹¹ For further reading: Dodson, Aidan; Cant, Serena. *Spoils of War: The Fate of Enemy Fleets after the Two World Wars*. Yorkshire: Seaforth Publishing 2020.

¹² Eesti-Läti ühine rannakaitse. Eesti merewäe staabiülem kapten Salza seletus Läti ajakirjandusele. Päevaleht, 1.04.1924, p. 3. / Hermann Salza välispäss 1924. RA, ERA.957.16.896, 20–21.

of creating the Latvian Navy these negotiations laid the foundation for the actual naval collaboration itself. Soon after, warships started to visit each other's ports on regular basis. In this regard, the Latvian warship *Virsaitis* officially visited Tallinn for the first time in 1–6 October 1924, where Keyserling discussed the naval questions with Estonian higher military command.¹³ These types of naval visits served the purpose of strengthening relations between potential allies even further. Shortly afterwards, on 25 October 1924, the Latvian Parliament *Saeima* announced the revised war fleet programme— Latvia would initially purchase two submarines and two minesweepers from French shipyards (Priedītis 2004, 36). This idea was the middle ground or the so-called “small programme”, which was drawn up to justify the expenditure to the opposing political, as well as military parties in Latvia.

The period of 1924–1929 can be characterised as the preparatory work phase, which would eventually lead up to joint exercises of the fleets. In 1925, Latvians bought a sample of the Russian sea mine M08 from Estonia and on the basis of this specimen, 500 mines were produced by Liepāja harbour workshop (Gajduk, Dmitriev 2016, 41). It is plausible to conclude that both navies wanted to use the same types of sea mines, so there would be no shortage of ammunition. In the following years, both navies started to exchange officers to serve onboard their respective warships. These appointments served the purpose of acquainting the officers with their colleagues. Also, in 1927 a special torpedo course was conducted for the Latvian naval officers in Tallinn.¹⁴ Perhaps more importantly, the secret operational communication codes were developed, which were intended for use amongst the fleets, as well as naval surveillance posts. The initial draft was put together by Latvians, after which it was delivered to Estonian naval headquarters for review. Estonians made several additions, after which an officer was sent to Riga in 1927 to complete the signals book with Latvian colleagues.¹⁵ Notably, the code language was in Russian, while the secret messages were transmitted in Latin letter combinations.¹⁶

¹³ Lāti sōjalaew Tallinnas. *Pāevaleht*, 3.10.1924, p. 3.

¹⁴ Estonian Navy's annual report for the 1926–1927 season, 1927. RA, ERA.527.1.1522, 10.

¹⁵ Report from the Commander-in-Chief of Estonian Naval Forces to Defense Minister, 5.02.1927. RA, ERA.527.1.1558, 98.

¹⁶ Secret signal codes of Estonian and Latvian navies, 30.05.1930. RA, ERA.527.1.1518, 27–44.

Fig. 2. Latvian squadron in Tallinn 1927 (A. Oll's private collection)
 2. att. Latvijas eskadra Tallinā 1927. gadā (A. Olla privātkolekcija)

To continue, in what condition were the Estonian and Latvian navies in 1927 and how much did they manage to fulfil their fleet programmes? After Latvia received her warships from French shipyards in 1926–1927, they had partially realized their shipbuilding programme, whilst the Estonian Navy received no brand-new ships over the entire decade. As of 1927, the nascent Latvian fleet consisted of patrol ship *Virsaitis*, submarines *Ronis* and *Spīdola*, minesweepers *Imanta* and *Viesturs* (30 mines each), submarine tender *Varonis*, auxiliary ship *Artilerists* along with motor boats.

The Estonian main fleet consisted of destroyers *Lennuk* and *Wambola*, torpedo boat *Sulev*, gunboat *Mardus*, patrol ship *Laine*, minelayers *Ristna* and *Suuroop*, minesweepers *Kalev* and *Olev* along with auxiliaries. Obviously, the original fleet propositions were not realized and the fleets were underpowered, thus lacking the capabilities to take initiative on an operational level. There was just a sufficient number of warships to fulfil the primary needs of maritime protection.

By early 1930s, Estonia and Latvia could muster a combined fleet of 2 destroyers, 2 submarines, 2 patrol ships, a torpedo boat, 2 minelayers and 4 minesweepers. Understandably, these fleets could have theoretically been able to cooperate on limited terms. Minefields could have only been laid near their capitals, where the fleets' home bases were located. Further

Fig. 3. Latvian submarines with the submarine tender *Varonis* in Riga 1928
(A. Oll's private collection)

3. att. Latvijas zemūdenes un zemūdeņu palīgkuģis "Varonis" Rīgā 1928. gadā
(A. Olla privātkolekcija)

operations on open seas or even coastal areas were risky due to the lack of torpedo boats. The coastal artillery was providing the main protection for the warships operating in coastal waters but could not support them in adjacent sea areas. More destroyers, torpedo boats and submarines were definitely needed, if these navies were to stand a chance against a more powerful fleet. In 1927–1929, the Latvian Navy wanted to order additional two submarines and a minelayer of 4000 tons from the British shipyards but shortly backed down due to financial reasons (Stoker 2012, 125–126). Commander-in-chief of Estonian naval forces also revived the fleet programme, and in 1930 vehemently stressed the need to purchase at least three submarines and four coastal motor torpedo boats.¹⁷ Both admirals, Keyserling and Salza, recognized the shortcomings of their respective fleets. Therefore, it was decided in 1929 to take naval collaboration to the next level, namely, the fleets had to start conducting joint naval exercises.

¹⁷ Admiral Salza's report to the Chief of the General Staff, 28.11.1930. RA, ERA.527.1.1557, 9–10.

THE RELATIONS OF ESTONIAN AND
LATVIAN NAVIES, 1930–1940

A preliminary understanding on how these two fleets would have worked together is acquired, while examining their joint naval exercises of the early 1930s. The fleets definitely complemented each other. Estonians operated with destroyers which were the main threat for submarines. Therefore, Latvian submariners needed practical experience in operating against this type of warships. The Estonians, on the other hand, were keenly interested in the capabilities of the Latvian submarines, and the joint exercises provided the destroyer crews opportunities to practice manoeuvres against submerged threats. The first exercises took place in Estonian waters near Kuivastu roadstead along with adjacent sea areas from 25 June to 4 July 1930.¹⁸

In addition to the aforementioned submarine-destroyer training, emphasis was also placed on communications, joint minelaying and trawling exercises, as well as operating against seaplanes. The following year, more extensive but similar exercises were conducted in the same area between 4–13 August.¹⁹ The effect of these exercises was to obtain knowledge of each other's warships' capabilities. For instance, Estonian officers had an opportunity to complete diving exercises onboard Latvian submarines²⁰ and Latvian officers were stationed onboard the destroyers and torpedo boat. To strengthen the bond between the two navies even further, Keyserling allowed two Estonian officers to serve aboard the submarines for several months,²¹ and in return three Latvian officers served on destroyers (Prieditis 2004, 110). Interestingly, the working language used between naval personnel of the two countries was Russian. In conclusion, the main purpose for these exercises was to familiarise the personnel

¹⁸ Estonian Navy's annual report for the 1930–1931 season, 1931. RA, ERA.527.1.1563, 75.

¹⁹ Estonian Navy's annual report for the 1931–1932 season, 1931. RA, ERA.527.1.1570, 66.

²⁰ The schedule for Estonian and Latvian naval manoeuvres, 23.07.1931. RA, ERA.638.1.132, 21.

²¹ Lieutenant Alfred Pontak served onboard *Ronis* in 17 May–3 September 1930. He also accompanied the Latvian squadron in their visit to Stockholm in 12–28 August 1930. RA, ERA.527.1.210, 94–103. Lieutenant Villem Kirotar served in the Latvian fleet in 15 June–16 October 1931. RA, ERA.527.1.548, 12.

Fig. 4. Admirals H. Salza (left) and A. Keyserling (right) during the naval maneuvers at Kuivastu 1930 (Estonian Maritime Museum, MMF 4916)

4. att. Admirāļi H. Salza (no kreisās) un A. Keizerlings flotes manevru laikā Kuivastu 1930. gadā (Igaunijas Jūras muzejs, MMF 4916)

with warship types and weaponry that either side possessed in attack and defence scenarios.²²

Although the joint naval manoeuvres were beneficial for both sides, they were abruptly discontinued. To a smaller or greater effect, this came down to individuals, as well as economical capabilities. Firstly, the Baltic states' governments never fulfilled the fleet programmes recommended by their navies. Therefore, the fleets remained small, underpowered and allocated in different locations. The most prominent leaders that vehemently supported the naval cooperation were admirals Keyserling and Salza, who retired in 1931 and 1932 respectively, and afterwards the cooperation between the fleets also dispersed. Although good relations were retained throughout the 1930s, collaboration only continued in the field of exchanging military information and naval visits. There were also additional factors in play. After selling the destroyers to Peru in 1933, Estonian fleet became significantly

²² Secret report of the Commander of the Warship Division to the Chief of Staff, 19.11.1934. RA, ERA.527.1.1590, 152.

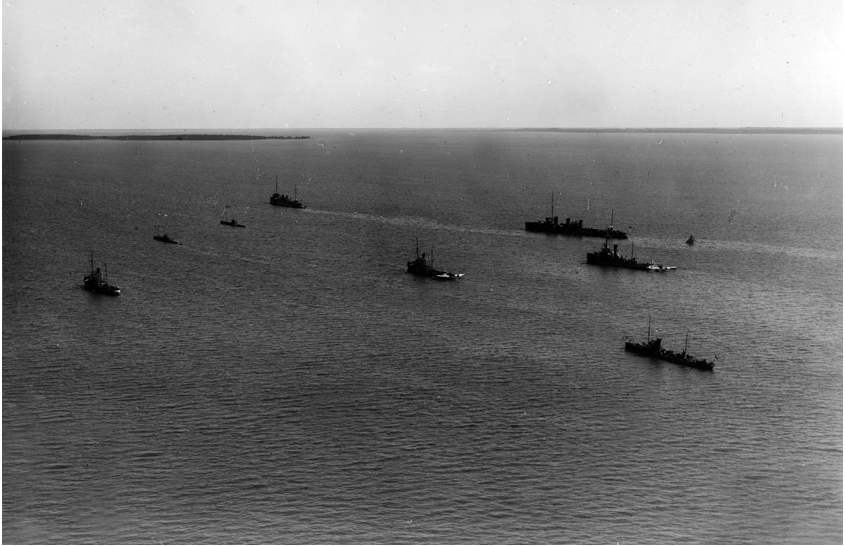

Fig. 5. Estonian and Latvian warships during the naval maneuvers in 1930
(Estonian Maritime Museum, MMF 1919/95)

5. att. Igaunijas un Latvijas karakuģi flotes manevru laikā 1930. gadā
(Igaunijas Jūras muzejs, MMF 1919/95)

weaker and confined to littoral waters. The capabilities were improved only at the end of the decade with several events— in 1937 the commissioning of brand-new submarines *Kalev* and *Lembit*, in 1939 the Estonians built the patrol ship *Pikker*, and in 1940 construction began in Tallinn of two open sea minelayers. Latvia did not acquire any warships during the 1930s because of financial difficulties. Also, by the end of the decade the technical condition of the Latvian submarines had severely deteriorated (Gajduk, Dmitriev 2016, 66–67). Only as late as 1940 the Commander-in-Chief of Estonian naval forces Johannes Santpank visited his colleague, Admiral Teodors Spāde, in Riga, and it was agreed to conduct joint naval exercises for the submarines in July 1940.²³ These efforts were already too late, since Estonia and Latvia were soon to be occupied by the Soviet Union.

²³ The joint exercise schedule between Estonian and Latvian submarines, 11.04.1940. RA, ERA.638.1.165, 13–16.

CONCLUSIONS

Speaking in maritime terms, the Baltic states of the 1920s and 1930s can be designated as coastal powers with coastal navies. These types of navies do not operate with large surface fleets and usually concentrate on defensive warfare with smaller warships in littoral waters. The naval collaboration itself can be summed up in three phases: 1. 1920–1923 an initial cooperation began due to the mine-clearing activities, 2. 1924–1931 saw the attempts to create mutual coastal defense and joint exercises of the fleets, the highlight of the collaboration, and 3. 1931–1940 were modest years of reticence. The key ingredients in these developments were the personal contacts between admirals A. Keyserling and H. Salza, who were the glue that held the navies together since 1920. According to their understanding, it was advisable for small countries with limited resources to band together and learn best practices from each other. This proved to be fruitful, since both navies concentrated in developing separate capabilities. For example, Estonians were accustomed to surface fleet tactics and manoeuvres, in which they had acquired a significant war experience, while Latvians shared their knowledge on the peculiarities of submarine warfare. The collaboration peaked in 1930–1931, when joint naval exercises were held in the Gulf of Riga, albeit shortly afterwards it became dormant. A question remains – why did this unique and promising collaboration end so abruptly? The main problem, besides the unfinished naval programmes and financial difficulties, was that both fleets were destined to protect their respective capitals. Estonians concentrated on operations in the Gulf of Finland, while Latvians – in the Gulf of Riga. Unfortunately, the fleets were too small, hence, their allocation did not allow for effective joint activities. The only way both navies would have actually banded together was against one potential scenario, the German invasion into Latvia. But this was considered highly unlikely by Estonians due to their close ties with German military intelligence. Nonetheless, this naval collaboration showed that the overall understanding of small countries' naval leaders in that time was innovative.

BIBLIOGRAPHY / BIBLIOGRĀFIJA

Monograph or collective work

- Bennett, Geoffrey (2003). *Balti mere vabastamine*. Tallinn: Olion.
 Bērziņš, V., Bambals, A. (1991). *Latvijas armija*. Rīga: Zinātne.

- Gajduk, Aleksej, Lapšin, Roman (2009). *Voенно-морские силы прибалтийских государств 1918–1940* gg. Sankt-Peterburg: Galeja Print.
- Gajduk, Aleksej, Dmitriev, Dmitrij (2016). *Podvodnye lodki “Ronis” i “Spidola”*. Midel’špangout № 47/2016. Sankt-Peterburg: Gangut.
- Mahan, Alfred Thayer (1915). *Naval strategy compared and contrasted with the principles and practice of military operations on land: Lectures delivered at the U.S. Naval War College, Newport between the Years 1887–1911*. Boston: Little, Brown and Company
- Oll, Arto (2018). *Eesti merevägi Vabadussõjas 1918–1920*. Doktoritöö, Tallinna Ülikool, Humanitaarteaduste instituut. Tallinn: Tallinna Ülikooli Kirjastus.
- Pajur, Ago (1999). *Eesti riigikaitsepoliitika aastail 1918–1934*. Tartu: Eesti Ajalooarhiiv.
- Prieditis, Ērihs Ēriks (2004). *Latvijas Kara flote 1919–1940*. Rīga: Militārās literatūras apgādes fonds.
- Stoker, Donald (2012). *Britain, France and the Naval Arms Trade in the Baltic 1919–1939: Grand Strategy and Failure*. Oxfordshire: Routledge.

Article in a journal or other periodical

- Gajduk, Aleksej (2020). *Minnaja opasnost’u poberež’ja Latvii v 1919–1934 godah*. Sankt-Peterburg: Gangut No 19.
- Oll, Arto (2012). *Mereväe Kadettide Kooli rivijaoskonna esimene lend ning nende õppesõit Läti ja Poola sadamatesse*. Eesti Meremuuseumi Toimetised 6. Tallinn: Eesti Meremuuseum.
- Sammalsoo, Peedu (2002). *Mereasjanduse peavalitsuse traalerite osakond*. Meremees No 1 2002.

An article in a collective work

- Børresen, Jacob (2004). *Coastal Power: The Sea Power of the Coastal State and the Management of Maritime Resources*. In: Rolf Hobson and Tom Kristiansen (eds.). *Navies in Northern Waters 1721–2000*. London: Frank Cass.
- Ķirsis, Austris (2019). *Zemūdenes “Ronis” pēdējais brauciens*. In: Anita Freiberg (ed.). *Latvijas Kara flotei – 100*.
- Till, Geoffrey (2014). *Are Small Navies Different?* In: Michael Mulqueen, Deborah Sanders and Ian Speller (Ed.). *Small Navies. Strategy and Policy for Small Navies in War and Peace*. Farnham: Ashgate Publishing Company.

Article in a journal or other periodical

- A. Keysrling proposal plans in regard of minesweeping operations in the Latvian waters (In Estonian), 21.08.1920. RA, ERA.527.1.1467, Estonian Navy headquarters correspondence.
- Admiral H. Salza’s passport (In Estonian), 1927. RA, ERA.957.16.896, Estonian Foreign Ministry’s Passport department.
- Admiral Salza’s report to the chief of the General Staff (In Estonian), 28.11.1930. RA, ERA.527.1.1557, Estonian Navy headquarters correspondence.
- Admiral Salza’s report to the Estonian General Staff (In Estonian), 14.04.1928. RA, ERA.527.1.1488, Estonian Navy headquarters correspondence.

- Eesti-Läti ühine rannakaitse. Eesti merewäe staabiülem kapten Salza seletus Läti ajakirjandusele (In Estonian). Päevaleht, 01.04.1924.
- Estonian Navy's annual report for the 1926–1927 season (In Estonian), 1927. RA, ERA.527.1.1522, Estonian Navy headquarters correspondence.
- Estonian Navy's annual report for the 1930–1931 season (In Estonian), 1931. RA, ERA.527.1.1563, Estonian Navy headquarters correspondence.
- Estonian Navy's annual report for the 1931–1932 season (In Estonian), 1931. RA, ERA.527.1.1570, Estonian Navy headquarters correspondence.
- Estonian Navy's staff liaison officer's report concerning the Daugava operation (In Estonian), 16.07.1919. RA (The National Archives of Estonia, Eesti Rahvusarhiiv, Tallinn hereinafter RA, ERA), ERA.527.1.26, Estonian Navy headquarters correspondence.
- Exchange of letters regarding lieutenant Alfred Pontak's appointment to serve onboard the Latvian submarines and he's report about the Latvian squadron's visit to Stockholm (In Estonian), 1930. RA, ERA.527.1.210, Estonian Navy headquarters correspondence.
- Exchange of letters regarding lieutenant Villem Kirotar's appointment to serve onboard the Latvian submarines (In Estonian), 1931. RA, ERA.527.1.548, Estonian Navy headquarters correspondence.
- Johan Masik's report on Latvian and Polish naval forces during the gunboat Lembit voyage of 30 July – 23 August 1921 (In Estonian). 29.08.1921. RA, ERA.649.1.18, Naval Cadet School's correspondence.
- Keyserling's proposal for Finnish, Estonian, Latvian and Polish warships should be allowed to sail freely in each others territorial waters (In Estonian), 06.09.1920. RA, ERA.957.11.383, Estonian Foreign Ministry's correspondence.
- Keyserling's proposals regarding mine clearance operations (In Estonian), 06.09.1920. RA, ERA.527.1.1467, Estonian Navy headquarters correspondence.
- Läti sõjalaew Tallinnas (In Estonian). Päevaleht, 03.10.1924.
- Naval cadet August Vares's personal diary (In Estonian) 1920/21. MM (Estonian Maritime Museum's Collections) 4111 D.
- Report from the Commander-in-chief of Estonian naval forces to Defense minister (In Estonian), 05.02.1927. RA, ERA.527.1.1558, Estonian Navy headquarters correspondence.
- Report from the Commander-in-chief of Estonian Naval forces to the Defence minister about the condition of the navy (In Estonian), 11.11.1920. RA, ERA.527.1.1465, Estonian Navy headquarters correspondence.
- Report from the Commander-in-chief of Estonian Naval forces to the Defence minister about future warfleet programme (In Estonian), 03.12.1920. RA, ERA.527.1.1460, Estonian Navy headquarters correspondence.
- Salza's proposals regarding mineclearance operations, 24.09.1920. RA, ERA.527.1.50, Estonian Navy headquarters correspondence.
- Secret report of the Commander of the Warship division to the Chief of Staff (In Estonian), 19.11.1934. RA, ERA.527.1.1590, Estonian Navy headquarters correspondence.

Secret signal codes of Estonian and Latvian navies (In Estonian), 30.05.1930. RA, ERA. 527.1.1518, Estonian Navy headquarters correspondence.

The joint exercise schedule between Estonian and Latvian submarines (In Estonian), 11.04.1940. RA ERA.638.1.165, Estonian Warfleet Division's correspondence.

The schedule for Estonian and Latvian naval manoeuvres (In Estonian), 23.07.1931. RA, ERA.638.1.132, Estonian Warfleet Division's correspondence.

Unpublished sources: a separate document or set of documents

IGAUNIJAS UN LATVIJAS JŪRAS SPĒKU SADARBĪBA STARPKARU LAIKĀ NO 1920. GADA LĪDZ 1940. GADAM

Arto Olls

PhD, pētnieks, Igaunijas Jūras muzejs, Tallina, Igaunija

Pēc miera līgumu parakstīšanas ar Padomju Krieviju 1920. gadā gan Igaunijai, gan Latvijai bija jāsāk attīstīt miera laika drošības un aizsardzības struktūras. Ņemot vērā abu valstu ģeogrāfisko stāvokli – garās krasta līnijas, jūras spēku papildināšana bija ārkārtīgi svarīga piekrastes drošībai. Augsti tehniski attīstīta bruņoto spēku atzara izveidošana abās valstīs bija sarežģīts process. Abu valstu aizsardzības budžeta samazināšanas apstākļos neviena no abām valstīm nevarēja iegādāties, uzturēt vai pat papildināt spēcīgu floti karadarbībai uz ūdens. Tādējādi radās daži unikāli risinājumi. Šajā rakstā aplūkoti principi, pēc kuriem tika veidotas Igaunijas (*Eesti Merejõud*) un Latvijas (Latvijas Kara flote) flotes, vērtēts, vai tās koncentrējas uz jūras karadarbību aizsardzībā vai uzbrukumā, un analizēts, kāpēc starp tām sākās cieša sadarbība. Jūras spēku sadarbība turpinājās vēl 20. gs. 30. gadu sākumā, un ir interesanti novērot, kāpēc tā pēkšņi tika pārtraukta. Lai arī jūras spēku alianse politiskā līmenī šķita loģiska, tomēr rodas neizbēgams jautājums – kādi bija faktiskie ieguvumi pašām flotēm un jūras spēku komandieriem. Šis raksts sniedz tikai vispārīgu strukturālu apskatu par šo tēmu, kā arī ieskatu šajā starpvalstu sadarbībā. Lai labāk izprastu šo īpašo jūras spēku sadarbību, nepieciešami plaši pētījumi gan Igaunijas, gan Latvijas arhīvos.

Atslēgas vārdi: Igaunijas flote, Latvijas flote, karakuģi, jūras aizsardzība, jūrniecības vēsture.

Kopsavilkums

Runājot jūrniecības terminoloģijā, 20. gadsimta 20. un 30. gados Baltijas valstīm var piemērot piekrastes spēku apzīmējumu, un šo valstu drošību aizsargāja to piekrastes flotes. Tās nav lielas virszemes flotes un parasti koncentrējas uz aizsardzības karadarbību, izmantojot mazākus karakuģus piekrastes ūdeņos.

Jūras spēku sadarbību var apkopot trīs posmos: 1) 1920.–1923. gadā uzsākta sākotnējā sadarbība atmiņēšanas jomā; 2) 1924.–1931. gadā notika mēģinājumi izveidot savstarpēju krasta aizsardzību un flotu kopīgas mācības – tas bija sadarbības spilgtākais punkts un 3) 1931.–1940. gadā sadarbībā valdīja peticība un atturība.

Šis norises galvenokārt noteica personiskie kontakti starp admirāļiem A. Keizerlingu un H. Salzu, – tieši viņi vienoja abu valstu flotes jau kopš 1920. gada. Viņi nelokāmi uzskatīja, ka mazām valstīm ar ierobežotiem resursiem ieteicams apvienoties un mācīties vienai no otras. Šāds princips nesa auglus, jo katra flote koncentrējās uz citu spēju attīstīšanu. Piemēram, igauņi bija pieraduši pie virszemes flotes taktikas un manevriem, kuros viņi bija guvuši ievērojamu kara pieredzi, savukārt latvieši dalījās zināšanās par zemūdens kara īpatnībām. Sadarbības augstākais punkts tika sasniegts 1930.–1931. gadā, kad Rīgas jūras līcī notika kopīgas jūras kara flotes mācības, taču neilgi pēc tam šī sadarbība ieslīga letarģijā. Līdz šim nav atbildēts jautājums – kāpēc šī unikālā un daudzsoļošā sadarbība tik pēkšņi beidzās? Galvenā problēma līdztekus nepabeigtajām flotes programmām un finansiālajām grūtībām bija tā, ka abām flotēm izvirzītais pamatuzdevums bija aizsargāt katrai savu galvaspilsētu. Igaunī koncentrējās operācijām Somu līcī, savukārt latvieši – Rīgas jūras līcī. Diemžēl flotes bija pārāk mazas, tāpēc to sadalījums neļāva efektīvi īstenot kopīgas darbības. Vienīgā situācija, kurā abas flotes būtu apvienojušās, bija Vācijas iebrukums Latvijā, bet igauņi to uzskatīja par mazticamu, jo viņiem bija cieši sakari ar Vācijas militāro izlūkdienestu. Tomēr šī jūras spēku sadarbība parādīja, ka mazo valstu jūras spēku virspavēlnieku vispārējā izpratne par sadarbību tajā laikā bija novatoriska.

Saņemts / Submitted 10.01.2022.

© 2022 Arto Oll. Latvijas Universitāte

Raksts publicēts brīvpieejā saskaņā ar Creative Commons Attiecinājuma-Nekomerciāls 4.0 Starptautisko licenci (CC BY-NC 4.0).

This is an open access article licensed under the Creative Commons Attribution 4.0 International License (CC BY-NC 4.0)

(<https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/>).

SPANISH CIVIL WAR PARTICIPANTS IN THE INTERNMENT CAMPS IN FRANCE: LATVIAN CASE (1939–1941)

Ginta Ieva Bikše

Mg. hist., PhD Candidate, research assistant, Institute of Latvian History, University of Latvia

In early 1939, after retreat from Catalonia, more than 50 Latvians, former participants of the Spanish Civil War, crossed Spanish–French border and ended up in internment camps in France. The aim of the current article is to give an overview and analyse the experience of Latvian men in internment camps. The article focuses on social activities and mutual relations, living conditions and their differences in internment camps in Saint-Cyprien, Argelès-sur-Mer, Gurs, Le Vernet etc., considering the beginning of the Second World War and the establishment of Vichy regime. Furthermore, the attitude of Latvian authorities towards Latvian citizens and possibilities for Latvian men to depart from the internment camps in France have been considered.

Key words: Spanish Civil War, internment camps in France, communism, Latvian internees in France.

In the middle of February 1939, several dozens of Latvians found themselves among thousands of former Spanish Civil War participants and Spanish refugees in improvised internment camps in France. Uncertain about their future, they had their memories of participating in the Spanish Civil War. Most of these Latvians were part of about 35 000 volunteers (Casanova 2010, 233–235) that joined the International Brigades. After 21 September 1938, when the Prime Minister of the Spanish Republic Juan Negrín had announced the withdrawal of foreign volunteers, many former members of the International Brigades left Spain to return to their country of origin, however, others faced the reality that they were not welcomed back (Gildea et al. 2020, 24–25). Latvians were amongst those foreigners whose departure from Spain was problematic, thus, many of

them were entrapped in a waiting phase in Catalonia and reapplied to support the last Republican retreating defensive actions. Latvia was participating in the Non-Intervention Committee, therefore since 23 February 1937, Latvians were prohibited from taking part in the conflict (Bikše 2021, 83–85). Since 15 May 1934, Latvia was governed by an authoritarian dictator Kārlis Ulmanis. His regime was relatively mild, based on nationalism and did not support any radicalism, however, anarchism, communism and socialism were considered as notably distant ideas (Butulis et al. 2017, 9; Stranga 2013, 354; Ščerbinskis et al. 2012, 9). Many Latvians who participated in the conflict were members of Communist parties or its satellites (Bikše 2021, 91), hence – undesirable for Kārlis Ulmanis regime.

In early 1939, almost 500 000 people, including refugees and fighters, crossed the Spanish–French border. Several thousand more left Central Spain during the last month of the conflict (Peschanski 2000, 40). France was not prepared for such a considerable influx of refugees from Spain, and was not willing to permit the former Republican soldiers and fighters to walk free on its soil. Consequently, French politicians decided to open internment camps for “undesirables”. At the beginning of March 1939, there were about 226 000 internees in France. At the time, out of five opened camps the largest were Saint-Cyprien with 90 000 people and Argelès (Argelès-sur-Mer) with 77 000 internees (Grynberg 2013, Chapter 2). Historians have pointed out that internment was not only inhumane, but also an inappropriate solution to deal with the fear of communism. These grim, confined spaces increased the resentment of many internees towards Western politics and strengthened their solidarity and beliefs, as well as gave time and platform for exchange of transnational experiences (Gildea et al. 2020, 49–50). Some of Latvian internees came from the USSR and were defenders of the Soviet policy, furthermore, a lot of interned Latvian citizens later were fervent supporters of communist rule in Latvian territory and Latvian SSR – the administrative territory of USSR that was created after the occupation of Latvia on 17 June 1940 –, some of them were useful figures in communist propaganda. Due to the scope of the article, the question of citizenship of each individual has not been detailed (also due to different reasons and periods when some of them lost their Latvian citizenship), instead describing all of them as they mostly felt – as Latvians (people related to Latvia), – and pointing out those who came from the USSR and their role within the Latvian group in the internment

camps. Not only Latvian participation in the Spanish Civil War¹, but also the focus of this article – Latvian internment in camps in France – have not yet been thoroughly investigated. One of the most relevant publications that contains memoirs of Latvian internment in camps after the Spanish Civil War “Latvijas cīnītāji Spānijā: 1936–1939: atmiņas un dokumenti” (“Latvian Fighters in Spain: 1936–1939: Memories and Documents”) (Ziemeļis 1966) was published in Latvian SSR as a communist propaganda material that needed to have “educational nature”, thus omitting the less-flattering facts to Soviet history (LNA-LVA, PA-200–7–38, 15–18). In a recent publication, Latvian official attitude towards the interned Latvian citizens and former Spanish Civil War participants, as well as their conditions in France have been analysed through the perspective of one collection of documents (Bikše 2020, 149–171), however, it is not conclusive regarding Latvian internment.

The aim of the article is to give an overview and analyse the experience of Latvian men in internment camps in France, by focusing on Latvians’ social activities and mutual relations, the attitude of Latvian authorities towards Latvian citizens, living conditions and their differences in diverse camps and periods, considering the beginning of the Second World War,

---

¹ Some published materials on the Latvian participation include, f. e. the memoirs “Latvijas cīnītāji Spānijā: 1936–1939: atmiņas un dokumenti”; more recently, there has been an attempt to investigate the participation of Latvian volunteers by Ignacio de la Torre, however, the lack of Latvian language proficiency and disregard of many sources in Latvian has led to numerous factual errors and the overestimation of Latvian participation, Ignacio de la Torre (2016). Latvian Volunteers in the Spanish Civil War. In: *Humanities and Social Sciences Latvia* 24, 2016, No. 1, pp. 51–77. Some publications have focused on specific Latvians that participated in the Spanish Civil War, f. e. Bikše, Ginta Ieva (2021). Latvijas iedzīvotājs – Spānijas pilsoņu kara (1936–1939) dalībnieks: rakstnieka Žaņa Grīvas (Folmaņa) piemērs. *Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls*, Nr. 1 (113), 71.–92. lpp.; Gorchakov, Ovidii (2004). Ian Berzin – komandarm GRU. St. Petersburg; The author of this article has given a brief overview of Latvian participation in the article Bērziņa, Ginta Ieva (2016). Latvijas un Spānijas attiecības (1936–1940): Spānijas pilsoņu kara konteksts. *Latvijas Universitātes Žurnāls. Vēsture*, Nr. 2 (97), 68.–88. lpp.; of late, a more detailed overview of Latvian participation in the medical aid to the Spanish Republic: Bikše, Ginta Ieva (2021). Participation of Latvian Volunteers in Medical Aid to the Spanish Republic during the Spanish Civil War (1936–1939). *Latvijas Universitātes Žurnāls. Vēsture*, Nr. 11/12, 76.–88. lpp., and is investigating and planning to publish a more thorough investigation on the overall Latvian participation in the Spanish Civil War upon finishing the doctoral thesis.

the surrender of France, and the establishment of Vichy regime, as well as by considering the length of stay and departure from camps. The author emphasizes that this article does not aim to directly analyse Latvian participation in the Spanish Civil War, of which further investigations are needed. The article also does not cover the internment of a couple of Latvian women who faced much lighter conditions. The main sources consist of manuscript from the fund of Institute of Social Policy Research of the Central Committee of the Latvian Communist Party – Branch of the Institute of Marxism-Leninism of the Central Committee of the CPSU (PA-200) at LNA LVA; lists of internees, wall newspaper “Jaunā Cīņa” (“New Fight”) and other materials from the fund of the International Brigades of the Spanish Republican Army (No. 545) at RGASPI; correspondence and memoirs from the collections of LKM, as well as materials from the personal files in the funds of the Latvian Diplomatic and Consular Representations Abroad (No. 2575) at LNA LVVA, and memoirs from a personal archive of one internee’s relative. Relevant literature, published memoirs and correspondence have been used to illustrate and analyse the data provided by archival materials.

FIRST INTERNMENT CAMPS

“A new stage in our lives began with a bitter disappointment”, wrote J. P. (probably communist Jānis Palkavnieks) on internment on 25 February 1939 (J. P. 1939, 2). The most convincing numbers given by several Latvian internees in their first letters to “Strādnieku Cīņa” (“Workers’ Fight”), Latvian communistic newspaper printed in Boston, state that there were 43 Latvians in Saint-Cyprien and 16 in Argelès internment camp in February and early March 1939 (J. P. 1939, 2.; J. K. 1939, 2; Benjamiņš 1939, 3). Separated from other men was doctor Leiviks Gutkins who had treated patients from Spanish units in Central Spain, and he was withdrawn much later than others. L. Gutkins left Alicante, Spain on a ship on 27 March 1939, and initially was placed in Morand camp in Boghari (French Department in Algeria) (LNA-LVA, PA-200-6-76, 97-103; LNA-LVVA, 2575-6-1725, 36).

The first internment camps quickly became overpopulated and lacked resources to meet the primary needs of internees (Grynberg 2013, Chapter 2). Even the men who were used to life in the trenches found the conditions to be very harsh. At first, at Saint-Cyprien Latvians dug pits with their

bare hands to hide from the wind. Already feeling humiliated, some faced the brutality of the camp guards and confiscation of personal belongings. Their feet were hurting and covered with blisters after the retreat and the long walk from the border. Short of clothes, hygiene products, sufficient medical care, food, and water they depended upon external help. Shortly after the arrival, four Latvians were taken to a hospital (Benjamiņš 1939, 3). Several Latvians found humour useful to cope with these primitive conditions: “Nevertheless, we are in France, on the shores of the Mediterranean, to relax. All the bourgeois from our homeland can envy us” (Lācis 1957, 133). One of the first improvements was the setup of a footbridge for a lavatory in the sea. The pathway to the lavatory was soon colloquially named “avenue Daladier”, mocking the politics of the French Prime Minister Edouard Daladier (Lācis 1957, 133–134). According to memoirs, the conditions in Argelès internment camp for the smaller group of Latvians were very similar (LNA-LVA, PA-200–6–74, 247; Lācis 1957, 133). One Latvian was taken to a hospital shortly after arrival in the camp (LNA-LVA, PA-200–6–74, 247).

Meanwhile, the French conservative newspapers saw internees as undesirable elements and criminals, others, especially left-wing newspapers, emphasized the unbearable conditions in the camps (Grynberg 2013, Chapter 2). Due to public pressure, living conditions and food supply improved a little. Both Latvian groups in Saint-Cyprien and Argelès received some materials to construct better shelters (Benjamiņš 1939, 3; J. K. 1939, 2; LNA-LVA, PA-200–6–74, 247). In Saint-Cyprien, Latvian group constructed their barrack and furnished it with some tables and chairs made from wood planks, while some members of the group managed to obtain old car seats for sleeping. They connected to electrical grid illegally, thus improving everyday lives even more. Rūdolfs Lācis stated that other internees came to see their barrack as a good example for settling in (Lācis 1957, 134). However, even the improved conditions did not permit to avoid fleas and lice. At first, Voldemārs Kupcis, former pharmacist of the 35th Division and chief of pharmaceutical services for the V and XV Corps, helped Latvian group at Saint-Cyprien to fight insects with different powders, but they soon ran out and the group received instructions on washing their clothes properly (LNA-LVVA, 2575–6–1733, 22; Lācis 1957, 135). Insects also accompanied Latvian group in Argelès internment camp during their 24 daily hours of spare time (LNA-LVA, PA-200–6–75, 110).

Even if interned, Latvian groups were not isolated from the outside world. They wrote to families, friends and received food packages,

newspapers, books, some clothes and medicine from different organisations and Latvians in France, Sweden, and the USA (Lācis 1957, 140; LNA-LVA, PA-200-6-74, 247-249; LNA-LVA, PA-200-6-75, 140, 175). Some of them managed to sneak out from the camps to gather more resources for the group (LNA-LVA, PA-200-6-75, 110). Latvians at Saint-Cyprien even had a radio which they hid and listened to in great secrecy (Lācis 1957, 134). In the internment camps, political activities were prohibited (Grynberg 2013, Chapter 2), however, both Latvian groups illegally continued political work. The larger group in Saint-Cyprien together with Lithuanians, Estonians, some Swedes, and Norwegians were organised in a Baltic group. The majority were Latvians, therefore, the group chose as its leader R. Lācis. Augusts Ratnieks was elected as the group's political commissar. Both men had arrived in Spain from the USSR (LNA-LVA, PA-200-6-76, 72-74; Lācis 1957, 134-141).

Latvian men in Saint-Cyprien had created their daily routine that involved waking up at the same time, physical training and learning activities, including language groups and mathematics. One of the group members Benjamins Kūrs listened to the radio and briefed others about international news. If any of the members specialised in economic or historical issues, their knowledge was used by asking to prepare reports on specific questions (Lācis 1957, 134-135). Latvians even split into smaller groups and competed against each other to find out which group knew more about various aspects of Spanish history, geography, culture, economics, and politics. The quiz included 55 questions, such as typical Spanish products, traditional role of the Catholic church, impact of October Revolution on Spain, most important battles of the Spanish Civil War, Reconquista, Workers' Party of Marxist Unification (POUM) "Trotskyists", non-intervention, Popular Front etc. The last question was more personal "What have you gained from participating in battles in Spain?" (RGASPI, 545-4-21, 22-25). The choice of many questions and their wording also gave evidence of the group's communistic beliefs. The complete set of questions were included in the Latvian group's wall newspaper "Jaunā Cīņa". According to R. Lācis, a new issue of the wall newspaper was prepared once in two weeks (Lācis 1957, 135). The second and the third issues have been preserved and archived. They allowed to find out that the group prepared articles, drawings and occupied themselves with such questions as the remembrance of the Paris Commune, German occupation of Czechoslovakia, summary of the 18th Congress of the All-Union Communist

Party, the evaluation of activities performed by Latvian group (signed by R. V., most probably – the leader of the group R. Lācis, alias Rūdolfs Vilks), the conditions in the internment camp, as well as derogatory texts on other international developments, politics and events in Latvia (RGASPI, 545-4-21, 1-58).

Everyday life for Latvian group in Argelès internment camp seemed to be less hectic than in Saint-Cyprien. The leader of the group was Arons Lipkins who had joined the Communist Party of Spain. His beliefs in communism were formed much earlier, already before he left Latvia in 1935 to avoid punishment (LNA-LVA, PA-200-6-74, 242; LNA-LVA, PA-200-6-77, 211; LNA-LVVA, 2575-6-1736, 20-21). In a letter to J. Palkavnieks, interned in the camp in Saint-Cyprien, on 28 February 1939, A. Lipkins wrote that the group in Argelès was very united and did not perform any cultural or political activities. A. Lipkins mentioned that specific activities were not needed, as they spent a lot of time in conversations, even if they did not always show “high level of culture” (LNA-LVA, PA-200-6-74, 247-248; Ziemelis 1966, 192). Before leaving Argelès, the members of the Latvian group spent a lot of time reading and they studied materials from the 18th Congress of the All-Union Communist Party, as well as history of the Communist Party (LNA-LVA, PA-200-6-74, 242-249).

Mutual relations between the internees might not have been as perfect as later described in heavily redacted, published volume “Latvijas cīnītāji Spānijā: 1936-1939: atmiņas un dokumenti”. R. Lācis in his memoirs stated that some men needed to be convinced of the necessity of strong discipline and activities throughout the day. He described his measures as necessary to keep good morale (Lācis 1957, 135). Latvian communists had a different treatment of those who did not meet their criteria perfectly. Compared to other members of the Latvian group, Voldemārs Kupcis, a son of a professor at the University of Latvia, former student, and a member of student corporation, was an untypical volunteer in the Spanish Civil War (LNA-LVVA, 2575-6-1733, 22, 26). “He lacked stamina”, wrote R. Lācis. However, V. Kupcis left good impression on R. Lācis and A. Ratnieks, who were both concerned about his capabilities to endure the conditions in camp (Ratnieks, 71-71; Lācis 1957, 139-140). R. Lācis noted that he had to pay special attention to V. Kupcis, who tried to keep up with the group (Lācis, 84-85). Furthermore, some collisions arose between most of the Latvian communists and Kārlis Rozenbergs (Kūlijs), also a communist, who was a leading figure – the Secretary of the Central Committee – in

the underground communist organisation Latvian Labour Youth Union in Latvia (Lācis 1970, 5) and was involved in communist slander in Latvia regarding his beliefs and actions. R. Lācis found the accusations untrue and thought that K. Rozenbergs supported “correct communist opinions”, however, K. Rozenbergs was not considered as a member of Latvian communist collective in Saint-Cyprien (Lācis 1957, 141–142).

Willing to return home, many Latvians who had not lost their citizenship, started writing to Latvian legation in Paris to request valid documents for return to Latvia. In their applications, most Latvians avoided to indicate their political beliefs and motivation for participating in the Spanish Civil War, furthermore, the content in some of the letters seemed to be coordinated among the authors (Bikše 2020, 149–166). Latvian authorities investigated each application separately, and looked with suspicion at the internees, therefore only a couple of them were later released from the internment camp in Gurs and could return to Latvia with valid documents, while others received a rejection to issue documents or were deprived of their citizenship due to varied reasons, including the failure to adhere to military conscription (Bikše 2020, 163–166).

The first to separate from Latvian groups and to leave the internment camps were those who had arrived in Spain from the USSR. On 20 March 1939, Latvian group in Saint-Cyprien received the news that some of them could return home. R. Lācis and Aleksandrs Berezins had to stay a few days longer, as they had used their aliases in Spain – R. Vilks and Klaudiuss Čispa (Claudius Chispa) – and needed documents for these names (Lācis 1957, 141–142) Around the end of March and early April 1939, Žanis Artmanis (alias Rūdolfs Tellers), Aleksands Berezins, R. Lācis, A. Ratnieks, Emīls Šteingolds, Voldemārs Vecgailis, Ilja Velkovs embarked upon their route to USSR (Lācis 1957, 141; RGASPI, 545–6–56, 72–73, 95). Both those who were leaving, as well as those who stayed in the internment camps were agitated that the USSR was not providing asylum for Latvians and former members of the International Brigades, and some of them were concerned about the Great Purge in the USSR (Lācis 1957, 141; Pekainis 1965, 47; Volkovs, 34–35; LKM, 8134-nd, 133). According to the data preserved in Russian State Archive of Socio-Political History on 29 March 1939, there were 35 Latvians in Saint-Cyprien and 18 in Argelès (RGASPI, 545–6–59a, 3).

Around the same time when the first men left the Latvian group in internment camps, L. Gutkins started his voyage to Algeria. Morand

internment camp in Boghari had similar issues as other camps, L. Gutkins described unsanitary conditions, lack of sufficient food supply, diseases (LNA-LVA, PA-200-6-76, 100). Even if separated from his nationals, L. Gutkins was not forgotten and received a lot of books and other materials from Latvian emigrants in Paris. Until the beginning of the Second World War, communists in the camp organised different study groups and L. Gutkins taught Russian, however, the conditions worsened after the Molotov-Ribbentrop Pact, and communists were often denounced to the camp administration (LNA-LVA, PA-200-6-76, 100).

GURS INTERNMENT CAMP

Internment camp in Gurs was built from 15 March 1939 to 25 April 1939, when most of the works were finished. The camp was meant for 18 000 men and in the short construction period 428 barracks were erected, of which 382 were for internees (Grynberg 2013, Chapter 2). However, even if living conditions were intended to be significantly improved, the camp was constructed as a temporary solution for summer weather, furthermore, it soon became overpopulated (Grynberg 2013, Chapter 2). Latvian groups from Saint-Cyprien and Argeles were transferred to Gurs around the end of April and May 1939, and were placed in compartment (*ilot*) “G” in barracks that were too small for them (LNA-LVA, PA-200-6-74, 116-117, 135, 141; LKM, 8134-nd, 138; LNA-LVVA, 2575-6-1710, 21-22). “Today it is raining, it is swampy and cold here, when there is no sun”, on the conditions of the camp wrote A. Lipkins (LNA-LVA, PA-200-6-74, 249). The group’s members were worried about staying in the camp for winter (LKM, 8134-nd, 145). The food rations remained low and insufficient, the use of water was limited and too scarce to ensure proper hygiene (Grynberg 2013, Chapter 2). “Not even every morning you can wash your face, because there are 20 wooden troughs for 1500 people and they only give water for 2 hours, that is, if everyone wants to wash during this time, it should be done in less than one and a half minute”, anonymously wrote one of the internees to “Strādnieku Cīņa” (X 1939, 3). On 25 June 1939, K. Rozenbergs noted that they had no electricity in the barracks, however, they received punishment and could not get coffee for five days as another group had illegally connected to electricity (LKM, 1945/ 9403 (12)-VII). “During

the entire period I was in Spain, I became sick only once and had a fever for few days. Here, I am sick for the second time”, wrote K. Rozenbergs (LKM, 1945/ 9403 (12)-VII).

Just like other nationalities, Latvian group organised many social activities and participated in such undertakings. On 15 May 1939, Eduards Upesleja described the group’s daily routine: spare time until 9 am (for chess, volleyball etc.), from 9 am to 10 am studies, from 10 am to 12 pm different reports, from 2 pm to 5 pm studies, mostly languages, at 7 pm a summary of day’s events worldwide, as well as information and observations on previous day (LKM 4287/ 10318-VII). Continuing to receive support from Latvians in France, Sweden and USA, the group worked on a wall newspaper and a manuscript that contained information about Latvians in Spain, they also had around 300 books to read and motivation to study the history of the Communist Party of the Soviet Union (LKM, 4287/ 10318-VII; LNA-LVA, PA-200–6–74, 117). Many activities in the camp became transnational – K. Rozenbergs described a chess tournament in which 12 nationalities participated. Latvian group won the second place (LKM, 8134-nd, 146). The group’s celebration of 1 May 1939 gathered Lithuanians, Estonians, and Portuguese. The main event included an overview of the international situation, speeches by the members of the Baltic groups, and different Latvian, Lithuanian, Estonian, Russian, Spanish, Portuguese songs, and the Internationale (LKM, 8134-nd, 136–139). Very typical Latvian festival – Midsummer solstice celebrations or *Jāņi* brought together not only Latvians but also Paraguayans, Uruguayans and other South Americans who lived in the same barracks. Each of the festival participants had a bottle of beer and could enjoy the typical rainy day of *Jāņi* together (LKM, 8134-nd, 143).

If the activities in the camp seemed to portray an idyllic community, in reality Latvian group was not completely united. During summer 1939 V. Kupcis and Kārlis Embriķis both separated from the Latvian group in Gurs and moved to compartment “F”. In letters to Latvian legation in Paris both men highlighted the communistic character of Latvian group in Gurs compartment “G” (Bikše 2020, 156–166).

After the beginning of the Second World War, political and cultural activities of the group ceased. One of the leading figures of Latvian group, A. Lipkins mostly blamed group’s unconditional submission to the wishes of Communist Party leadership and the inability to find new work methods. The group avoided organising meetings and destroyed literature on

politics. However, after the proposal of Avins Zundulis in January 1940 Latvian communists resumed some activities regarding economics and culture (LNA-LVA, PA-200-6-74, 243-244).

Even before the beginning of the Second World War the internees were urged to enlist in the French Foreign Legion. For a long time, the group resisted, continued their mostly unsuccessful pleading with Latvian authorities and public figures, and dreamed about opportunities to travel to Mexico, Sweden, even Australia or New Zealand (LNA-LVA, PA-200-6-74, 117; LKM, 8134-nd, 145; LKM, 4287/ 10318-VII; Bikše 2020, 163-166). Only a handful of Latvian internees managed to leave the camp legally with valid documents permitting them to travel or live abroad (LNA-LVA, PA-200-6-75, 187). When the Second World War started, food supply in the camp deteriorated even further, and the internees felt an increased pressure to enlist in the French Foreign Legion. Finally, around May 1940, Jānis Trokša and Vladislavs Dukaļskis volunteered and left the internment camp (LNA-LVA, PA-200-6-75, 111). Others, especially in early 1940, felt the need to escape. First ones to try escape routes were the former sailor Antons Pekainis and Rudins Šmuels, who knew French. Their group members helped them and hoped that they could be especially useful in aiding others to flee. However, A. Pekainis and R. Šmuels were caught on the road and, after receiving punishment in a prison, were transferred back to the internment camp (Pekainis 1965, 45-51). Meanwhile, the rest of Latvian group members planned and gathered resources for other breakouts. After an unsuccessful and foolish capture of a larger group of runaways, it was decided to focus on individual escapes (LNA-LVA, PA-200-6-75, 143-145). Successful in escaping were Leons Čerņins, Ruvins Fels, Leons Kleinmanis, Benjamins Kūrs, J. Palkavnieks, Rūdolfs Šmits, Aleksandrs Timme, Jānis Cinis and some others (LNA-LVA, PA-200-6-75, 7, 112). Of course, not everyone was lucky, Fricis Pūce got caught twice (LNA-LVA, PA-200-6-74, 117). In their memoirs, the Latvian group members stated that they were moved to solitary confinement several times due to their attempts to escape and the high percentage of Latvian escapees² (LNA-LVA, PA-200-6-75, 143-145; Lācis 1957, 65).

---

² Part of the escapees also later became citizens of the USSR.

INTERNMENT CAMPS AFTER GERMAN INVASION IN FRANCE

After the beginning of the Battle of France, the remaining Latvian internees hoped that their fate would not be decided by Nazi Germany (Pekainis 1965, 51). In spring and early June of 1940, Latvian group was split. Georgs Broziņš, Maksis Hurēvičs, A. Lipkins, Juris Klimkāns and a couple of other active communists were transferred to Le Vernet internment camp (LNA-LVA, PA-200-6-74, 85, 92, 112, 117, 181) The group members in Le Vernet used their spare time to study languages, mathematics and read international news, however, their activities were limited due to lack of resources (LNA-LVA, PA-200-6-74, 85, 112). The rest of the group was placed in internment camp in Argelès, where they continued Russian studies and learned the USSR history (LNA-LVA, PA-200-6-74, 117). “Here real famine and suffering began”, wrote Žanis Folmanis (Grīva) on his experience in Argelès (Lācis 1957, 66). The group had to endure violence of the camp guards and had very scarce resources, which they tried to supplement with local donations.

In October 1940, after Soviet request, most of Latvians were transferred to a camp in Carpiagne and later – to Les Milles transfer camp (LNA-LVA, PA-200-6-74, 85, 98, 117, 245). In Les Milles, the everyday-life conditions had not improved. Eager to be Soviet citizens, Latvian group intensively studied USSR Constitution and history of the Communist Party of the Soviet Union (LNA-LVA, PA-200-6-74, 112, 118). If the majority of Latvians were freed from the camps after more than two years of internment, Semjons Levinsons, who did not get into the first group of people leaving for USSR and was transferred to Algeria, and L. Gutkins, who had already been in Algeria since 1939, continued enduring harsh conditions and were released from internment camps only in 1943 following the requests by Soviet representative (LNA-LVA, PA-200-6-76, 96, 102).

CONCLUSIONS

Protracted hours on the Mediterranean beaches in the first internment camps for Latvians, former participants of the Spanish Civil War, were not a long-awaited vacation but a new endurance test that for many of the internees continued for two years. In Saint-Cyprien and Argelès, improvements in Latvian groups' living conditions were mostly achieved

by receiving donations from Latvian emigrants and different organisations. Gurs internment camp was intended as a temporary and improved shelter, however, good intentions did not match the amount of real-life necessities. After the beginning of the Second World War, the living conditions only worsened.

For many Latvians, life in camps gave time for multitude of things, including transnational experiences, language studies, reading, reflecting on their experience in Spain, as well as discussions on various subjects. In Saint-Cyprien, Latvians from USSR had a great influence over the whole group. As the group's leader, R. Lācis played an important role both in upholding the discipline among Latvian group and promoting communism. In comparison, the smaller Latvian group in Argelès internment camp was not too eager to organise social activities or to create or read communist propaganda. This first experience in Saint-Cyprien gave an example and set the tone for later activities in the particularly intense period in Gurs during summer 1939, that was stopped by the beginning of the Second World War, and for separate activities in other camps later on.

The internment camps were not only confined spaces with harsh living conditions for the “undesired” men, but also places where violence was a daily companion. The internees were abused by the guards, and everyday life itself could be hard amongst the interned men. The article provided examples to show that not every member was easily manipulated and satisfied with the communistic character of Latvian group, and that some pressure might have been applied, especially by Latvians from the USSR, for everyone to comply with communist leadership and their plans. Disappointed in Western politics and having received a refusal of Latvian authorities to issue valid documents for return, many of the internees, who had not left the camps legally and did not escape during 1940, in 1941 and a couple – in 1943 saw the USSR as their saviour from internment and abandonment, finding it insignificant that in 1939 the doors of the USSR were closed even for the most ardent foreign communists from the former International Brigades.

ACKNOWLEDGEMENT

The article was prepared within the framework of the project No. VPP-IZM-2018/1-0018 “Interaction between the individual, the society and

the state in process of the history of Latvia: Conflicting values and formation of shared values during historical turning points”.

ABBREVIATIONS

- LKK – Latvian War Museum (*Latvijas Kara muzejs*)
 Latvian SSR – Latvian Soviet Socialist Republic
 LNA-LVA – Latvian National Archive, State Archives of Latvia (*Latvijas Nacionālais arhīvs, Latvijas Valsts arhīvs*)
 LNA-LVVA – Latvian National Archive, Latvian State Historical Archives (*Latvijas Nacionālais arhīvs, Latvijas Valsts vēstures arhīvs*)
 RGASPI – Russian State Archive of Socio-Political History (*Rossijskij gosudarstvennyj arhiv social'no-politicheskoj istorii*)
 USA – United States of America
 USSR – Union of Soviet Socialist Republics

SOURCES

- Antons Pekainis (1965). Cīņas spars nekad neapsīka. Personal archive of Rita Ruduša.
 Arons Lipkins (1939). Lūgums. LNA-LVVA, 2575–6–1736, 20.–21. lp.
 Augusts Ratnieks. Sapieru dienestā Spānijā. Personal archive of Rita Ruduša.
 Benjamiņš. Latvju dēli Francijā. *Strādnieku Cīņa*, 15.04.1939., 3. lpp.
 Etat des camps au 29 Mars 1939. RGASPI, 545–6–59a, p. 3.
 Jaunā Cīņa Nr. 2, Nr. 3 (1939). RGASPI, 545–4–21.
 Jānis Beniķis (1939). Lūgums. LNA-LVVA, 2575–6–1710, 21.–22. lp.
 Jānis Volkovs. Brīvprātīgie bruņutanku karaspēka daļās Spānijā. Personal archive of Rita Ruduša.
 J. K. Latvju dēli Francijā. *Strādnieku Cīņa*, 27.05.1939., 2. lpp.
 J. P. Latvju dēli Francijā. *Strādnieku Cīņa*, 01.04.1939., 2. lpp.
 Kārļa Rozenberga vēstule Olgai no Francijas. 1939. gada 25. jūnijs. LKM, 1945/ 9403 (12)-VII.
 Latvijas cīnītāji Spānijā 1936–1939, salikuma eksemplārs (1966). LNA-LVA, PA-200–6–74.
 Latvijas cīnītāji Spānijā 1936–1939, I turpinājums (1966). LNA-LVA, PA-200–6–75.
 Latvijas cīnītāji Spānijā 1936–1939, II turpinājums (1966). LNA-LVA, PA-200–6–76.
 Latvijas cīnītāji Spānijā 1936–1939, III turpinājums (1966). LNA-LVA, PA-200–6–77.
 Leiviks Gutkins (1939). Lettre. LNA-LVVA, 2575–6–1725, 36. lp.
 Lettons. RGASPI, 545–6–56, P. 95.
 Liste des camarades partis definitivement (1939). RGASPI, 545–6–56, P. 72–73.
 Partijas vēstures sektora sēdes protokols (1965). LNA-LVA, PA-200–7–38, 15.–18. lp.

- Rūdolfis Lācis (1970). Kārlis Rozenbergs-Kūlijs: 1911–1941: dzīve un darbs. Rīga: Liesma, 1970.
- Rūdolfis Lācis (sast.) (1957). *Viva republica!* Rīga: LVI.
- Rūdolfa Lāča atmiņu manuskripts par Kārli Rozenbergu. 1969. gads. LKM 8134-nd.
- Sigurds Ziemelis (atb. red.) (1966). *Latvijas cīnītāji Spānijā: 1936–1939: atmiņas un dokumenti*. Rīga: Liesma.
- Spānijas cīņu dalībnieka E. Upeslejas vēstule. 1939. gads. LKM 4287/ 10318-VII.
- Voldemārs Kupcis (1939). Aptaujas liste. LNA-LVVA, 2575–6–1733, 22. lp.
- Voldemārs Kupcis (1939). Lūgums. LNA-LVVA, 2575–6–1733, 26. lp.
- X. Latvju dēli Francijā. *Strādnieku Cīņa*, 17.06.1939., 3. lpp.

SECONDARY SOURCES / LITERATURE

- Bikše, Ginta Ieva (2020). Latvijas brīvprātīgie Spānijas pilsoņu karā (1936.–1939. g.): personu lietu dokumenti Latvijas Valsts vēstures arhīva Latvijas diplomātisko un konsulāro pārstāvniecību ārzemēs fondā. No: Valda Pētersone (galv. red.) *Dokumentārā mantojuma bagātības Latvijas arhīvos*. Rīga: Latvijas Nacionālais arhīvs, 149.–171. lpp.
- Bikše, Ginta Ieva (2021). Neiejaukšanās politika starpkaru krīzes situācijā. Spānijas pilsoņu karš un Latvija. No: Andris Sprūds, Valters Ščerbinskis, Mārtiņš Vargulis (zin. red.). *Latvijas ārlietu simtgade: daudzpusējā diplomātija un starptautiskās organizācijas*. Rīga: Latvijas Ārpolitikas Institūts, 75.–97. lpp.
- Butulis, Ilgvars, Feldmanis, Inesis, Jēkabsons, Ēriks, Lipša, Ineta, Stranga, Aivars, Taurēns, Jānis, Zunda, Antonijs (2017). *15. maija Latvija*. Rīga: Latvijas Mediji.
- Casanova, Julián (2010). *The Spanish Republic and Civil War*. New York: Cambridge University Press.
- Eglīte, Sindija, Zālite, Indulis (2002). 1941. gada 14. jūnija deportācijas struktūranalīze. No: Māra Brencē, Dzintars Ērglis, (sast.) *1941. gada 14. jūnija deportācija – noziegums pret cilvēci: starptautiskās konferences materiāli, Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti, 6. sēj.* Rīga, 2001, 40.–50. lpp.
- Gildea, Robert, Tames, Ismee (eds.) (2020). *Fighters across frontiers: Transnational resistance in Europe, 1936–48*. Manchester: Manchester University Press, 2020.
- Grynberg, Anne (2013). *Les camps de la honte: Les internés juifs des camps français (1939–1944)* [Online]. Paris: La Découverte. Available from: <https://books.google.lv/books?id=ofQSZ3FJp7AC&hl=lv>
- Peschanski, Denis (2000). *Les camps français d'internement (1938–1946) – Doctorat d'Etat. Histoire*. Paris: Université Panthéon-Sorbonne.
- Ščerbinskis, Valters, Jēkabsons, Ēriks (sast.) (2012). *Apvērsums: 1934. gada 15. maija notikumi avotos un pētījumos*. Rīga: Latvijas Nacionālais arhīvs.
- Stranga, Aivars (2013). K. Ulmaņa autoritārais režīms (1934–1940): politika, ideoloģija, saimniecība. No: Jānis Stradiņš (galv. red.). *Latvieši un Latvija: akadēmiskie raksti. Valstiskums Latvijā un Latvijas valsts – izcīnītā un zaudētā*. II sējums. Rīga: Latvijas Zinātņu akadēmija, 341.–365. lpp.

LATVIJAS IZCELSMES SPĀNIJAS PILSOŅU KARA DALĪBNIEKI INTERNĒTO NOMETNĒS FRANCIJĀ (1939–1941)

Ginta Ieva Bikše

Mg. hist., Dr. hist. grāda pretendente, Latvijas Universitātes Vēstures un filozofijas fakultāte; zinātniskā asistente, Latvijas Universitātes Latvijas vēstures institūts

1939. gada sākumā, atkāpjoties no Katalonijas, vairāk nekā 50 ar Latviju saistītas personas, bijušie Spānijas pilsoņu kara dalībnieki, šķērsoja Spānijas un Francijas robežu, pēc tam nonākot internēto nometnēs Francijā. Raksta mērķis ir sniegt pārskatu un analizēt Latvijas izcelsmes bijušo Spānijas pilsoņu kara dalībnieku – vīriešu – pieredzi internēto nometnēs. Rakstā pievērsta uzmanība internēto sociālajām aktivitātēm un savstarpējām attiecībām, sadzīves apstākļiem un to atšķirībām Sensiprijēnas, Aržalē, Girsas, Vernē u. c. nometnēs, ņemot vērā Otrā pasaules kara sākumu un Viši režīma izveidi. Tāpat atzīmēta Latvijas varas iestāžu attieksme pret internētajiem Latvijas pilsoņiem, kā arī aplūkotas Latvijas izcelsmes bijušo Spānijas pilsoņu kara dalībnieku iespējas izkļūt no internēto nometnēm Francijā.

Atslēgas vārdi: Spānijas pilsoņu karš, internēto nometnes Francijā, komunisms, Latvijas izcelsmes internētie Francijā.

Kopsavilkums

Ar Latviju saistītas personas, kas 1939. gada sākumā nonāca internēto nometnēs Francijā, lielākoties bija pārtraukušas aktīvi piedalīties Spānijas pilsoņu karā pēc Huana Negrīna 1938. gada (*Juan Negrín*) paziņojuma par ārzemnieku atsaukšanu. Tāpat kā vairāku citu autoritāru un totalitāru valstu pilsoņi, kuri nevarēja atgriezties dzimtenē, vēl 1939. gada sākumā daudzi Latvijas izcelsmes bijušie Spānijas pilsoņu kara dalībnieki uzturējās Katalonijā, kuru strauji ieņēma frankisti. Pievienojoties pēdējām atkāpšanās kaujām un 1939. gada februāra sākumā dodoties Francijas virzienā, pēc robežas šķērsošanas kopumā nedaudz vairāk nekā 50 ar Latviju saistītu personu tika ievietotas divās internēto nometnēs – Sensiprijēnas (*Saint-Cyprien*) un Aržalē (*Argelès-sur-Mer*) – antisanitāros un necilvēcīgos apstākļos bez pienācīgas medicīniskās aprūpes un pajumtes, pārtikas vai dzeramā ūdens. Centrālo Spāniju atstājot vien 1939. gada marta beigās, atsevišķā nometnē Alžīrijā nonāca Leiviks Gutkins. Liela daļa internēto Latvijas izcelsmes bijušo Spānijas pilsoņu kara dalībnieku bija saistīti ar komunistiskajām organizācijām. Rakstā apzināti lielākoties izmantots jēdziens “Latvian”, kas saskaņā ar angļu valodas skaidrojošo vārdnīcu nozīmē personu, kas nākusi no Latvijas, pieder vai ir saistīta ar Latviju, tās valodu vai cilvēkiem,³

³ Cambridge Dictionary, “Latvians”: <https://dictionary.cambridge.org/dictionary/english/latvian>

raksta ierobežotā apjoma dēļ specifiski neizdalot sarežģīto katras internētās personas pilsonības jautājumu un ņemot vērā šo personu kopējo izjusto saikni ar Latviju. Tajā pašā laikā neignorējot un uzsverot PSRS īstenotās politikas lomu, norādīti Latvijas izcelsmes internētie no PSRS, kas cieši saistāmi ar šīs valsts īstenoto politiku. Kopumā Latvijas izcelsmes internēto grupa plašākā Latvijas vēstures kontekstā lielākoties ir interesanta tās vairākumā Latvijas neatkarībai naidīgo uzskatu dēļ, kā arī latviešu no PSRS lomā šīs grupas komunistisko uzskatu stiprināšanā. Vēlāk daļa bijušo internēto Spānijas pilsoņu kara dalībnieku entuziastiski atbalstīja padomju okupācijas varu – šo personu vidū var minēt, piemēram, agrākos Latvijas Republikas pilsoņus – rakstnieku Žani Folmani (Grīvu) un no nometnes izbēgušo Jāni Cini, vēlāko Latvijas Padomju Sociālistiskās Republikas iekšlietu tautas komisāra vietnieku, kurš ar savu parakstu apstiprināja vairākus tūkstošus lēmumu par Latvijas iedzīvotāju deportācijām (Zālīte, Eglīte 2002, 41).

Kā galvenos avotus izmantojot Latvijas Nacionālā arhīva, Latvijas Vēstures arhīva Latvijas Komunistiskās partijas Centrālās Komitejas Sociālpolitisko pētījumu institūta – PSKP CK Marksisma-ļeņinisma institūta filiāles (PA-200) fondā saglabāto “Latvijas cīnītāji Spānijā: 1936–1939: atmiņas un dokumenti” manuskriptu, internēto sarakstus, sienas avīzi “Jaunā Cīņa” un citus materiālus no Krievijas Valsts sociālpolitiskās vēstures arhīva Spānijas republikāniskās armijas Internacionālo brigāžu (545) fonda, Latvijas Kara muzeja kolekciju vēstules un atmiņas, personu lietu dokumentus no Latvijas Nacionālā arhīva Latvijas Valsts vēstures arhīva Latvijas diplomātisko un konsulāro pārstāvniecību ārzemēs (2575) fonda, kā arī atmiņas, kas saglabātas internētā radnieka personīgajā arhīvā, publicētās atmiņas un saraksti, rakstā sniegts ieskats un analizēta ar Latvijai saistītu vīriešu pieredze internēto nometnēs. Padziļināta uzmanība pievērsta šo internēto sabiedriskajām aktivitātēm un savstarpējām attiecībām, uzturēšanās ilgumam, Latvijas varas iestāžu attieksmei pret internētajiem Latvijas pilsoņiem, sadzīves apstākļiem un to atšķirībām dažādās nometnēs un laika posmos. Situācijas padziļinātākai raksturošanai izmantota saistoša zinātniskā literatūra. Raksta mērķis nav analizēt Latvijas izcelsmes personu dalību Spānijas pilsoņu karā, tāpēc šis jautājums tiešā veidā nav aplūkots detalizēti. Tāpat rakstā nav apskatīta arī pavisam niecīga skaita Latvijas izcelsmes sieviešu internēšana, kas saistāma ar daudz vieglākiem apstākļiem.

Rakstā secināts, ka dzīve internēto nometnēs pārbaudīja ar Latviju saistīto personu fizisko un morālo izturību. Sensiprijēnas un Aržalē nometnēs sadzīves apstākļus lielākoties izdevās uzlabot, pateicoties Latvijas emigrantu un ārvalstu sabiedrisko organizāciju atbalstam. Savukārt Girsas nometne nesasniedza plānoto uzlabojumu līmeni. Pēc Otrā pasaules kara sākuma situācija nometnēs tikai pasliktinājās. Kopumā daudziem internētajiem nometnes sniedza laiku un iespēju apmainīties ar pieredzi transnacionālā vidē, apgūt valodas, lasīt,

pārdomāt piedzīvoto Spānijā, kā arī diskutēt par dažādām tēmām. Sensiprijēnas nometnē latvieši no PSRS ievērojami ietekmēja grupas noskaņojumu un ikdienas aktivitātes. Nozīmīga loma bija Rūdolfam Lācim kā Baltiešu grupas vadītājam, kurš nodrošināja stingru disciplīnu un veicināja padziļinātu zināšanu apgūšanu, tai skaitā par komunismu. Arī pēc latviešu no PSRS došanās prom nometnē piedzīvotais noskaņojums un paveiktais palikušajiem komunistiem kalpoja kā praksē izmantojams rīcības modelis. Visaktīvāk Latvijas izcelsmes internētie dažādās sabiedriskās aktivitātēs iesaistījās Girsas nometnē, bet vēlāk, apstākļu spiesti, citās nometnēs īstenoja vien atsevišķus pasākumus. Jāņem vērā, ka pieredze internēto nometnē bija saistīta ar vardarbību, kuru īstenoja gan sargi, gan arī paši internētie savā starpā. Rakstā izmantotie piemēri norāda, ka atsevišķos gadījumos komunistiski noskaņotie Latvijas izcelsmes internētie, it īpaši latvieši no PSRS, ietekmēja grupas sastāva noskaņojumu vai rīcību, kā arī ne visi bija viegli manipulējami un apmierināti ar šādu ikdienu. Tās ar Latviju saistītās personas, kas no internēto nometnēm neizkļuva ar derīgiem dokumentiem vai neizbēga, it īpaši 1940. gada pirmajā pusē, lielākoties pēc vairāk nekā diviem gadiem nometnēs pavadītā laika – 1941. gada martā sagaidīja iespēju doties uz PSRS, novērtējot kā nesvarīgu neapmierinātību un neizpratni, ka PSRS 1939. gadā neuzņēma bijušos Internacionālo brigāžu cīnītājus, tai skaitā pārliecinātus komunistus.

PATEICĪBA

Raksts sagatavots LU LVI īstenotā VPP projektā Nr. VPP-IZM-2018/1-0018 “Indivīda, sabiedrības un valsts mijiedarbība kopējā Latvijas vēstures procesā: vērtību konflikti un kopīgu vērtību veidošanās vēsturiskos lūzuma punktos”.

Saņemts / Submitted 18.01.2022.

© 2022 Ginta Ieva Bikše. Latvijas Universitāte

Raksts publicēts brīvpieejā saskaņā ar Creative Commons Attiecinājuma-Nekomerciāls 4.0 Starptautisko licenci (CC BY-NC 4.0).

This is an open access article licensed under the Creative Commons Attribution 4.0 International License (CC BY-NC 4.0)

(<https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/>).

KAULĒŠANĀS PAR PADOMJU RELIĢISKO ORGANIZĀCIJU DALĪBU PASAULES BAZNĪCU PADOMĒ, 1948–1962

Valdis Tēraudkalns

Dr. phil., profesors, Latvijas Universitātes Teoloģijas fakultāte

Pētījumā analizēti pirmie divi posmi padomju reliģisko organizāciju (ieskaitot Latvijas Evaņģēliski luterisko baznīcu (LELB)) attiecībā ar Pasaules baznīcu padomi (PBP) – periods, kad padomju vara dalību PBP uzskatīja par nevēlamu, un posms, kad padomju vara sāka plānot vairāku PSRS kristīgo konfesiju iestāšanos PBP (LELB tika uzņemta PBP 1962. g.). Padomju varas iestādēm tas bija viens no veidiem, kā īstenot praksē Staļina nāvei sekojošās izmaiņas padomju ārpolitikā, kas bija vērstas uz PSRS izvešanu no starptautiskas izolācijas, baznīcām – iespēja veidot, lai arī kontrolētu, tomēr brīvāku saskarsmes telpu ar Rietumiem nekā līdz šim.

Atslēgas vārdi: Aukstais karš, ekumenisms, Latvijas Evaņģēliski luteriskā baznīca, Pasaules baznīcu padome.

IEVADS

Līdz šim Latvijā nav bijuši publicēti pētījumi, kas koncentrētos tikai uz Latvijas baznīcu un PBP attiecībām, lai gan ir pētītas LELB starptautiskās attiecības padomju periodā, ieskaitot ekumeniskus kontaktus ar PBP (sk., piemēram, Tēraudkalns 2020, 103–135; Zikmane 2001, 153–164), kā arī padomju varasiestāžu (ieskaitot Valsts drošības komiteju) stratēģija šo kontaktu izmantošanā saviem mērķiem (Krūmiņa-Koņkova 2016, 83–151). Starptautiskā pētniecības aprītē Rietumu–Austrumu politisko bloku baznīcu attiecības aplūkotas aukstā kara kontekstā (Filo 2012).

Šajā rakstā izmantoti ne tikai Latvijas, bet arī ārzemju – PBP un Pasaules luterāņu federācijas (PLF) – arhīvu materiāli, kas ļauj restaurēt notikumu hronoloģiju, kā arī saprast citādi ne vienmēr publiski paustos iesaistīto personu motīvus, PBP amatpersonu informētības pakāpi, viedokļu maiņu un citus faktoros. Šie materiāli līdz šim zinātniskajā aprītē

Latvijā ir bijuši maz izmantoti. Minēto starptautisko organizāciju arhīvos ir sarakste ar reliģisko organizāciju pārstāvjiem PSRS un tās satelītvalstīs, ziņojumi par Rietumu kristiešu ceļojumiem uz šīm valstīm, diasporas pārstāvju vēstules (bieži protestējot pret Rietumu organizāciju kontaktiem ar baznīcām Austrumu bloka valstīs), par ekspertiem uzskatītu personu atzinumi par situāciju šajās valstīs, darba dokumenti, kuros atspoguļojas viedokļi Rietumu organizāciju iekšienē utt.

PBP aizsākumi sniedzas protestantu un pareizticīgo sadarbības centienos 20. gs. sākumā un periodā starp abiem pasaules kariem. 1937. gadā dažādu konfesiju pārstāvji nolēma veidot vienotu organizāciju – Pasaulē baznīcu padomi, apvienojot kustības “Ticība un kārtība” (*Faith and Order*) un “Dzīve un darbs” (*Life and Work*). Ticības un kārtības kustība koncentrējās uz konfesiju kopīgas teoloģisko uzskatu platformas meklējumiem, Dzīves un darba kustība – uz vienotību praktiskā darbībā.¹ Kara dēļ dibināšanas sanāksmi nācās atlikt, un tā sanāca Amsterdamā 1948. gadā. Mūsdienās PBP ir 349 dalībbaznīcas (*Member Churches*).

Pirms Otrā pasaules kara ekumeniskajā kustībā iesaistījās arī LELB, kurai tā bija iespēja veidot kontaktus ārpus vācu luterānisma telpas. Jaunās paaudzes latviešu teologi (Edgars Rumba u. c.) savos darbos izmantoja ne tikai vācu, bet arī citās valodās rakstītus teologu tekstus. LELB tuvāk iepazīna baznīcas Ziemeļeiropā un Lielbritānijā. Bīskaps Kārlis Irbe 1925. gadā piedalījās kustības “Dzīve un darbs” kongresā Stokholmā, par ko sniedza plašu pārskatu laikrakstā “Svētdienas Rīts”. Viņš pats kristiešu vienotības nepieciešamību primāri pamatoja ar misiju – “kas visvairāk kavē misijas darbus, tā ir nevienprātība, nesaticība, skaudība, nenovēlība, pašu kristīgo starpā” (Irbe 1925, 394). Starp Ticības un kārtības kustības Turpinājuma komisijas (*Continuation Committee*) dokumentiem ir K. Irbes atbildes (1929. g.) uz kustības konferences Lozannā 1927. gadā ziņojumiem atreferējums – lai arī LELB ir ieinteresēta Ticības un kārtības kustībā, tā nesaskata, ka var minētos ziņojumus komentēt, tāpēc uzticas Turpinājuma komitejai (Memoranda, 1929, 28). Izvērstu, tolaik Eiropā valdošā nacionālisma ideoloģijai un ar to saistītam tautas baznīcas konceptam

¹ Ticības un kārtības kustību aizsāka anglikāņi – tās ideja dzima misionāru konferencē Edinburgā 1910. gadā un tai sekojošā ASV Episkopālās baznīcas priekšlikumā sasaukt teologu un baznīcu līderu starptautisku konferenci. Tāda sanāca Lozannā 1927. gadā. Dzīves un darba kustību aizsāka Zviedrijas luterāņu baznīca arhibīskapa Nātana Sēderbloma (*Söderblom*) personā. Viņš vadīja pirmo šīs kustības konferenci Stokholmā 1925. gadā (Gibaut 2013, 15).

atbilstošu atbildi sniedza Latvijas vācu luterāņu bīskaps Pēteris H. Pelhavs (*Poelchau*): “Baznīcai [...] ir pienākums uztvert tautu kā pēc Dieva padoma radītu vēsturisku kopienu, kurai kā veselumam, pateicoties savām asinīm un mātes valodai, kā arī garīgām un rakstura īpašībām, ir jāisteno vēsturisks uzdevums” (*Poelchau* 1937).

Ekumeniskajā kustībā pirms Otrā pasaules kara piedalījās arī Latvijas Pareizticīgā baznīca (LPB), kura, līdzīgi kā LELB, veidoja savu identitāti jaunā sociāli politiskā kontekstā. Vienlaikus, līdzīgi kā citām pareizticīgām baznīcām, tas raisīja jautājumus un dažādus viedokļus par to, kā saglabāt sevi kustībā, kurā dominē protestanti. Pareizticīgo virspriesteris Jānis Jansons, kas 1937. gadā piedalījās ekumeniskajās konferencēs Edinburgā un Oksfordā, bija viens no pareizticīgo dalībnieku paziņojuma parakstītājiem. Tajā izteiktas bažas par tendenci lietot ekumeniskā dialogā abstraktus, pēc iespējas dažādi skaidrojamus jēdzienus (*Hodgson* 1937, 154–158). Tas sakrita ar J. Jansona pārliecību: “Mēs, pareizticīgie, kompromisos iet nevaram” (*Kalniņš* 2020, 83). Vienlaikus tas nekavēja viņu aktīvi iesaistīties ekumenismā, it īpaši kontaktos ar anglikāņu katoliskā novirziena pārstāvjiem. Būtu vienpusīgi skaidrot šīs LPB aktivitātes ar K. Ulmaņa autoritārā režīma ietekmi uz LPB, jo ekumeniskos kontaktus pareizticīgie Latvijas teritorijā veidoja vēl pirms 1934. gada. 1911. gadā Rīgā krievu valodā izdota brošūra par anglikāņu un pareizticīgo baznīcu tuvināšanos (*Po puti sblizhenija*, 2011), kuras pamatā bija Rīgā notikuši priekšlasījumi par šo tēmu. Šie kontakti turpinājās arī 20. gs. divdesmitajos gados – Anglijas baznīcas arhīvā Lambetas pilī (Londonā) ir saglabāties Kenterberijas arhibīskapa Kosmo Langa (*Lang*) vēstules LPB arhibīskapam Jānim Pommeram uzmetums sakarā ar desmito gadadienu kopš viņa atrašanās amatā. Tajā optimistiski (no mūsdienu viedokļa – pārāk rožaini) rakstīts par cerību, ka nākotnē anglikāņu-pareizticīgo sarunas pasaulē noslēgsies ar pilnu interkomūniju (*Letter* 1930, 73). 20. gs. divdesmitajos gados J. Pommeru vairākkārt apmeklēja un dievkalpojums katedrālē Rīgā piedalījās anglikāņu Folemas (*Fulham*) bīskaps Bazils S. Beti (*Batty*).

Pirms PBP pirmās asamblejas jaunās ekumeniskās organizācijas pagaidu komitejas publicētajā PBP dalībbaznīcu sarakstā ir minēta LPB (*The World Council of Churches*, 1946, 189). Vēl 1946. gadā pareizticīgo virspriesteris Jānis Jansons un luterāņu arhibīskaps Teodors Grīnbergs ir minēti Turpinājuma komitejas (*Continuation Committee*) locekļu (*World Conference on Faith and Order*, 1946, 35) sarakstā. Abu minēto personu dzīve gan bija radikāli mainījusies – T. Grīnbergs bija Vācijā,

un arī viņa vadītā baznīca darbojās citos apstākļos nekā pirms kara. J. Jansons bija palicis Latvijā, taču bez iespējām ceļot uz ārzemēm, un pareizticīgā baznīca Latvijā tās pirmskara veidolā vairs neeksistēja. Ārpus Latvijas dzīvojošie latviešu pareizticīgie atšķirībā no Igaunijas Apustuliskās baznīcas, kura padomju varas gados diasporā saglabāja savu sinodi (Rohtmets, Tēraudkalns 2015, 633–665), neveidoja stabilu eklesiālu struktūru un bija fragmentēti jautājumā par savas baznīcas vadību un kanonisko piederību.

PBP NEGATĪVAIS TĒLS PADOMJU IDEOLOĢIJĀ: NO ČETRDESMITO GADU OTRĀS PUSES LĪDZ PIECDESMITO GADU VIDUM

Padomju okupācija uz laiku pārvilka svītru LELB attiecībām ar starptautiskām kristiešu organizācijām. PBP dibināšanas asamblejā 1948. g. baznīcas no PSRS nepiedalījās, lai gan bija vairāku kristīgo konfesiju pārstāvji no Austrumeiropas – Slovākijas un Ungārijas luterāņu un reformātu baznīcu, Polijas luterāņu un Čehijas brāļu baznīcu pārstāvji. Pēdējās minētās baznīcas pārstāvis Jozefs Hromádka (*Hromádka*) kopā ar abu Ungārijas baznīcu pārstāvjiem tika ievēlēts PBP Centrālajā komitejā (Beeson 1974, 327). PBP dibinātāji ļoti vēlējas, lai vismaz Krievu pareizticīgā baznīca (KPB) no PSRS būtu pārstāvēta, jo ar tās dalību saistījās cerības iesaistīt arī citas pareizticīgo baznīcas. Daļa ekumenismā ieinteresētu Rietumos dzīvojošu kristiešu bija pārliecīgi optimistiski šajā jautājumā. Krievu ekumenists Sergejs Boļšakovs (vairāk par viņu pašu sk. Mabin 2012), piemēram, rakstīja, ka situācija reliģijas jomā uzlabojusies – vecās, ticīgo vajāšanas uzsākušās boļševiku paaudzes vietā nākusi jauna paaudze, kurai nav naida pret baznīcu. Taču sākotnēji padomju varas attieksme pret PBP bija krasi noraidoša, uzskatot to par Rietumu lielvalstu atbalstītu, PSRS naidīgu organizāciju. Dibināšanas asamblejā kā oficiālas dalībnieces piedalījās diasporas – Igaunijas luterāņu un Lietuvas reformātu – baznīcas (Hooft 1949, 231–232). Latvijas Evaņģēliski luteriskā baznīca ārpus Latvijas (LELBĀL)² arī vēlējas iestāties, taču tolaik tās pieteikums tika

² LELBĀL mūsdienu nosaukums ir Latvijas Evaņģēliski luteriskā baznīca pasaulē. Rakstā aplūkotajā posmā tā, tāpat kā baznīca Latvijā, lietoja vai nu pirmskara nosaukumu (LELB), vai tika saukta par Latvijas Evaņģēliski luterisko baznīcu trimdā.

noraidīts. Ja vēlāk, sešdesmitajos gados, PBP nostāja bija daļēji saistīta ar vēlmi izvairīties no konfliktiem ar Austrumu bloka valstu baznīcām, tad PBP pastāvēšanas sākumposmā tas nebija izšķirīgi (citādi arī Igaunijas un Lietuvas diasporas baznīcas nebūtu starp dalībniecēm). Formālais iemesls atklājas mācītāja Oskara Sakārņa (viņš piedalījās pirmajā PBP asamblejā kā žurnālists) rakstītajā – LELBĀL atšķirībā no Igaunijas un Lietuvas netika uzaicināta iestāties PBP, jo LELB 1938. g. noraidīja aicinājumu piedalīties PBP dibināšanā (Sakārnis 1948, 4). Igaunijas bīskaps Hugo Bernhards Rahamegi (*Rahamägi*) 1938. g. kā Baltijas valstu luterāņu baznīcu pārstāvis piedalījās konferencē Utrehtā, kurā risināja jautājumus par PBP izveidi. Šīs baznīcas bija vienojušās, ka jaundibinātās organizācijas centrālkomitejā delegēs vienu kopīgu pārstāvi (Baltijas valstu līdzdalība, 1938, 9). PBP bija atturīga diasporas baznīcu uzņemšanā arī tāpēc, ka nebija pārliecināta par to ilgtspējību. PBP Izpildkomitejas 1949. gada jūlija sēdes protokolā minēts, ka saņemts iesniegums no LELBĀL, “kas šobrīd pastāv galvenokārt bēgļu nometnēs un kuras galvenā mītne atrodas Vācijā” (Minutes of the Meeting, 1949; Minutes and Reports, 1949, 50–51). Komitejai bija bažas par to, vai LELBĀL atbilst kritērijam par PBP dalībbaznīcas stabilitāti, jo vairākums LELBĀL locekļu bija bēgļi, kuri uzturas nometnēs un emigrēs uz citām valstīm. LELBĀL uzņēma PBP tikai 1971. gadā.

Aukstais karš neizbēgami skāra arī ekumenisko kustību – piemērs tam ir ASV diplomāta Džona Fostera Dallesa (*Dulles*) un čehu teologa J. Hromadkas uzskatu sadursme Pasaules baznīcu padomes dibināšanas sanāsmē Amsterdamā 1948. gada augustā. F. Dalless iestājās par indivīda brīvību un cilvēktiesībām un brīdināja no komunisma, J. Hromadka apgalvoja, ka kapitālistisko Rietumu mēģinājumi apturēt progresīvas pārmaiņas sabiedrībā veicināja nacionālisma un fašisma uzplaukumu trīsdesmitajos gados un noveda pie pasaules kara. Viņš lika cerību uz jaunajām sociālisma zemēm kā alternatīvu kapitālismam.³ PBP oficiālos dokumentos pauda viedokli par “trešo ceļu” starp Austrumu un Rietumu pretnostatīšanu (Kunter 2019, 32–33). PSRS bažījās, ka F. Dallesa antikomunistiskie uzskati būs noteicošie PBP. Padomju varas iestādes nevēlējās, lai reliģisko organizāciju pārstāvji piedalītos ārzemju forumos, kuros tiek pausta pret PSRS vērsta nostāja bez iespējām padomju delegācijām to ietekmēt. Līdzīgi 1947. gadā

³ Pēc “Prāgas pavasara” sagrāves (1968. g.) Čehoslovākijā J. Hromadka vilās idejā par sociālismu “ar cilvēcisku seju” un protestējot atkāpās no Kristīgās miera konferences izpildu komitejas prezidenta amata.

Vissavienības evaņģēlisko kristiešu-baptistu savienības padome (VEKBSP) atteicās piedalīties Pasaules baptistu savienības kongresā Kopenhāgenā. Oficiālajā VEKBSP prezidija atbildes vēstulē kā atteikuma iemesls tika minēts ne tikai tas, ka kongresā plānots runāt par komunismu kā šķērslī evaņģelizācijai, bet pat tādas kongresa tēmas kā baptistu sociālā atbildība, Apvienoto Nāciju Organizācija, rasu problemātika (*Rukovodjaschemu komitetu*, 1947, 7). Par valsts un baznīcas attiecībām atbildīgo struktūru viedoklis formulēts KPBLP priekšsēdētāja vietnieka Sergeja Beliševa (*Belishev*) 1954. gada marta ziņojumā padomju vadītājiem Ņikitam Hruščovam (*Khrushchev*) un Georgijam Maļenkovam (*Malenkov*), kurā PBP raksturota kā antikomunistiska organizācija, kā arī ieteikts atteikties dalību PBP, jo KPBL nav daudz garīdznieku, kas būtu kvalificēti ekumeniskās sanāsmēs uzstāties un dalība PBP novirzītu uzmanību no KPBL dalības cīņā par mieru (Pis'ma patriarha Aleksija I, 2009, 74).

Padomju propaganda PBP atainoja kā amerikāņu baņķieru finansētu imperiālisma aģenti, kuras galvenais mērķis ir "palīdzēt imperiālistiem audzināt zaldātus karam pret sociālisma un miera noņemti" (Červinskis 1955, 111). Attiecībā uz finansējumu no ASV jāatzīst, ka propagandistiem bija daļēja taisnība. ASV pirmo pēckara gadu prezidents (1945–1953), baptistiem piederošais Harijs Trumens (*Truman*) uzskatīja, ka ASV ir Dieva uzticēta loma aizstāvēt pasaulē brīvību, demokrātiju un morāli. Viņš arī bija pārliecināts, ka ASV Pirmā pasaules kara laikā ir savu īpašo lomu nodevušas, pietiekami neizrādot interesi par Eiropā un citur notiekošo. Tagad tām dota otra iespēja (Laine, Meriläinen, Peiponen 2017, 329). Baptistiem raksturīgie draudžu demokrātiskas pārvaldes principi ietekmēja Trumena pārliecību par demokrātijas svarīgumu un reliģijas nozīmi tās attīstībā (Smith 2015, 241). Trumena plānos bija reliģisku organizāciju, ieskaitot Romas katoļu baznīcu un PBP, iesaiste aukstajā karā. PBP saņēma finansiālu atbalstu no amerikāņu organizācijām un atsevišķiem ziedotājiem. Taču šī nauda primāri bija palīdzība karā izpostītajai Eiropai (pārtika, atbalsts pagaidu baznīcu būvei un reliģiskai literatūrai u. c.). Laikā starp 1945. un 1948. gadu PBP saņēma 6,2 miljonus dolāru. 90 % šīs naudas ziedoja ASV protestanti (Laine, Meriläinen, Peiponen 2017, 331). PBP ģenerālsēkretārs Viserts Hofts (*Hoofit*) atmiņās atceras, ka Džons Rokfellers (*Rockefeller*) devis miljonu dolāru, pusi no summas paredzot ekumeniska studiju centra izveidei. PBP iegādājās šim mērķim Bosē (*Bossey*) pili Ženēvas apkārtnē (Hoofit 1980). Dž. Rokfellers bija amerikāņu baptists, kas finansiāli atbalstīja daudzus reliģiskus projektus.

SAGATAVOŠANĀS POSMS DALĪBAI PBP: NO PIECDESMITO GADU VIDUS LĪDZ SEŠDESMITO GADU SĀKUMAM

20. gs. piecdesmito gadu otrajā pusē situācija mainījās – tā saistīta gan ar N. Hruščova centieniem izvest PSRS no starptautiskas izolācijas, gan ar to, ka tika intensificēta jau Staļina varas gados pazīstamā prakse izmantot reliģiskās organizācijas PSRS ārpolitisko un propagandistisko mērķu īstenošanai. Padomju vara ārzemju sakaros tolaik visvairāk uzticējās KPB, tāpēc tieši šī baznīca tika izskatīta kā galvenā aktore plānos ietekmēt Rietumu reliģiskās organizācijas. Jau Otrā pasaules kara gados KPB kalpoja kā līdzeklis ciešāka Sabiedroto atbalsta gūšanai karā pret nacistisko Vāciju.

1955. gada oktobrī vēstulē Krievu pareizticīgās baznīcas lietu padomei (KPBLP) Ārlietu ministrijas Informācijas komitejas priekšsēdētājs Andrejs Gromiko (*Gromiko*) rekomendēja izskatīt jautājumu par KPB dalību PBP, lai ietekmētu šīs organizācijas darbību. Jau tā paša gada novembrī šo jautājumu KPBLP vadība apsprieda ar KPB, kura bija saņēmusi no PBP ziņojumu par PBP otrās asamblejas darbu. Tika nolemts sūtīt atbildes vēstuli, kurā izteiktu vēlmi veidot kontaktus. 1955.–1956. gadā notika neformālas KPB un PBP sarunas, kurām sekoja PBP ielūgums sākt oficiālas sarunas. PBP izpildkomitejas plēnums Budapeštā 1956. gadā izteicās pozitīvi par KPB iespējamo dalību PBP (Chumachenko 2007, 101). Viens no padomju varas motīviem atļaut veidot kontaktus ar KPB bija pretsvars Vatikānam, uz to norāda abu PSRS Ministru padomes pakļautībā esošo par reliģijas lietām atbildīgo padomju sagatavots dokuments, kas sūtīts Kompartijas Centrālajai komitejai 1959. gadā (Goeckel 2010, 379). Katoļu baznīca pirms Otrā Vatikāna koncila ekumeniskajā kustībā oficiāli nepiedalījās (lai gan notika dažas neformālas sarunas ar protestantu baznīcu pārstāvjiem) un daļa protestantu konfesiju vadītāju PBP redzēja alternatīvu institucionāli vienotajam Romas katolicismam. To padomju stratēģi cerēja izmantot savām interesēm. Tas bija it īpaši svarīgi pēc tam, kad četrdesmito gadu otrajā pusē tapušais plāns vienot pasaules pareizticīgo baznīcas ap Maskavas patriarhātu kā simbolisku otro Vatikānu neizdevās.

1955. gadā Ženēvā notika Rietumu lielvalstu un PSRS vadītāju samits, kas iezīmēja optimisma periodu Rietumu-Austrumu attiecībās. To centās izmantot arī baznīcas. 1956. gadā PSRS viesojās ASV garīdznieku delegācija, kura sarunu gaitā ar baznīcu vadītājiem PSRS runāja arī par PBP. LELB arhibīskaps Gustavs Tūrs sarunās centās parādīt, ka Latvija arī pirms Otrā pasaules kara jau bija iekļāvusies ekumeniskajā kustībā – viņš atsaucās uz

N. Sēderbloma vizīti Latvijā divdesmitajos gados (konsekkrējot pirmo LELB bīskapu K. Irbi) un amerikāņu ekumenista Džona Mota (*Mott*), vēlākā PBP goda prezidenta, cariskās Krievijas apmeklējumus pirms 1914. gada. Kopumā pozitīvajā amerikāņu delegācijas oficiālajā ziņojumā par vizīti pausta arī kritika – padomju baznīcu akcentētā ideja par mieru pasaulē ir vienpusīga ne tikai tāpēc, ka tā ir PSRS Ārlietu ministrijas iniciēta, bet tā ignorē to, ka mieru nevar sasniegt šķirti no taisnīguma un cilvēktiesībām. Bez komentāriem atreferēts metropolīta Nikolaja teiktais, ka bērni var apgūt ticības mācību nodarbībās baznīcās pēcpusdienās vai priesteru mājas apmeklējumu laikā (*American Churchmen*). Tas bija pretrunā ar faktiem, jo garīdzniekus sodīja par pastorālu darbu ar bērniem. Piemēram, 1959. gadā bija kriminālieta pret Kuldīgas baptistu mācītāju Kārli Lācekli, kuru apsūdzēja nepilngadīgo reliģiskā audzināšanā, tātad par aktivitāti, kuru saskaņā ar Nikolaja apgalvojumu bija legāla – mācītājs baznīcā rīkoja Bībeles stundas, kurās piedalījās vidēji 15 gadus vecas skolnieces (Kuldīgas rajona prokurora T. Kukara vēstule, 150; RKLP pilnvarotā J. Restberga vēstule T. Kukaram, 149).⁴ Metropolītam Nikolajam bija vadošā loma minētās ASV garīdznieku delegācijas uzņemšanā – tās locekļi pamanīja, ka Baltijas luterāņu bīskapi nevarēja paust no viņa neatkarīgu viedokli (Malkavaara 2001, 176). Tikšanos laikā ar amerikāņu delegāciju padomju baznīcu vadītājiem nācās rast dažādus teoloģiskus argumentus, lai skaidrotu acīmredzamos reliģiskās dzīves ierobežojumus PSRS. Piemēram, baptistu vadītājs Jakovs Židkovs (*Zhidkov*) teicis, ka Bībelē nekur nav teikts, ka bērniem vajadzīga īpaša reliģiska apmācība. Kāds pareizticīgo pārstāvis, atbildot uz amerikāņu stāstījumu par reliģiskās literatūras izdošanu, teicis, ka iespēstajam vārdam esot mazāka nozīme nekā “dzīvajam vārdam” (Amerikāņu baznīcu pārstāvji, 1956, 62).

Negatīva attieksme pret šo un līdzīgām vizītēm bija baltiešu diasporai Rietumu valstīs (publiskā telpā paustie viedokļi gan nereti atšķīrās no privāti izteiktajiem, jo diasporas draudzes vēlējās gūt informāciju par saviem tautiešiem un ticības līdzgaitniekiem, kā arī palīdzēt viņiem). Virkne ASV latviešu luterāņu mācītāju (R. Āboliņš, P. Ķirsons, K. Kundziņš u. c.) parakstīja protestu. Ņujorkas latviešu ev. lut. draudzes pārstāvji pirms brauciena satikās ar vienu no delegācijas locekļiem – Amerikas Apvienotās luterāņu

⁴ Pilnvarotais atsaucās uz Latvijas PSR Ministru padomes 1949. gada lēmumu, kas šādas nodarbības ar bērniem un jauniešiem aizliedz (lēmums ir konkrēti par sagatavošanu iesvētībām).

baznīcas prezidentu Franklinu Fraiju (*Fry*). Viņš atzinis, ka pastāv briesmas, ka vizīti izmantos padomju propaganda, taču, no otras puses, nebraukšanas gadījumā tā varētu apgalvot, ka Rietumu kristieši ir atstājuši padomju ticīgos (ASV protestanti, 1956, 5). F. Fraijs bija veiksmīgs baznīcas diplomāts, kas aukstā kara apstākļos centās runāt ar dažādām pusēm, kuras pašas pie sarunu galda viena ar otru nerunātu. Pirms brauciena viņš sazinājās ar diasporas baznīcu vadītājiem. Viņš diasporai bija pazīstams arī kā “*Lutheran World Relief*” prezidents – šī organizācija kopš 1946. gada kara bēgļiem sūtīja pārtiku, zāles un apģērbu (Padarīta grūtāka, 1957, 1). Vienlaikus viņa pārliecība bija, ka jāveido kontakti ar ticīgajiem Austrumeiropā un PSRS.

1959. gadā PSRS viesojās PBP delegācija, sagatavojot ceļu PSRS lielāko reliģisko organizāciju dalībai PBP. Šī delegācija PBP dokumentos raksturota kā pirmā ekumeniskā un starptautiskā delegācija, kas apmeklējusi PSRS, jo tajā bija reformāti, luterāņi, baptisti, anglikāņi un pareizticīgie no Birmas, Nīderlandes, ASV, Lielbritānijas un Grieķijas (WCC delegation to visit Russia, 1959). Brauciens izraisīja lielu Rietumu mediju un politiķu interesi kā vēl nebijis notikums. Rietumu reliģisko organizāciju pārstāvji PSRS viesojās reti. PBP vadība par plānoto vizīti informēja arī ASV prezidentu Dvaitu Eizenhaueru (*Eisenhower*) (Nolde, 05.11.1959.). Delegācijas oficiālā aicinātāja bija KPB, kuras pārstāvji pavadīja delegāciju arī sarunās ar citu konfesiju pārstāvjiem. Delegācijas locekļi viesojās arī Latvijā. Starp viņiem bija arī V. Hofts (Ev. lut. baznīcas kalendārs, 1960, 51–52). PBP arhīvā saglabāties ASV luterāņu mācītāja un ekumenista (viņš rakstīja ANO Cilvēktiesību deklarācijas sadaļu par reliģijas brīvību), PBP Baznīcu starptautisko attiecību komisijas vadītāja Frederika Noldes (*Nolde*) Rīgā teikta sprediķa teksts. Viņš pieskaņojies padomju pusei ideoloģiski svarīgajai miera tematikai, tomēr vienlaikus sprediķī uzdots jautājums, vai var būt miers, kad pārkāpj taisnīgumu un brīvību (Nolde, 09.12.1959.). Delegācijas uzņemšanā parādījās G. Tūram raksturīgā diplomātija – no vienas puses, izrādīt lojalitāti padomju varai, no otras – censties aizstāvēt baznīcas intereses. Viņš atskaitē pilnvarotajam rakstīja, ka viesi izteikuši cerību, ka Doma baznīca pēc remonta atkal būs pieejama dievkalpojumiem (Tūrs 1959, 126). Tajā pašā atskaitē atkal parādās KPB lielā loma starptautiskajos sakaros – delegāciju pavadīja pieci KPB pārstāvji. Vienlaikus tā bija iespēja ekumeniskai sadraudzībai, jo pareizticīgo pārstāvji runāja dievkalpojumā Vecajā Ģertrūdes baznīcā (Tūrs 1959, 125). Vēlāk citā atskaitē pēc brauciena uz PBP Centrālās komitejas sēdi Parīzē G. Tūrs rakstīja, ka žurnālisti un daži baznīcu pārstāvji garīdznieki interesējušies

par Doma baznīcas likteni un izteikuši nožēlu, ka tajā vairs nenotiek dievkalpojumi. Acīmredzami pilnvarotais šai informācijai pievērsa uzmanību, jo šis teikums pasvītrots (Tūrs, 22.08.1962., 33). LELB visiem spēkiem centās saglabāt katedrāli dievkalpojumiem, tomēr pat ārzemju organizāciju uzmanības piesaiste nepalīdzēja.

PBP arhīvā esošie dokumenti rāda, ka G. Tūrs sarunās ar viesiem tomēr pamanījies sniegt informāciju par reālo baznīcu dzīves situāciju PSRS. Viņš teicis V. Hoftam, ka luterāņu baznīcu apmeklētāju skaits lēnām samazinoties un ka daļai mācītāju, kas atgriezušies no izsūtījuma, nav ļauts atsākt darboties draudzēs. Hofta paša vērojums bija, ka Rīgas Vecā Ģertrūdes baznīca, kurā viņš un Nolde sludināja, bijusi pārpildīta. Hofta viedoklis bija, ka LELB ir centralizētāka nekā luteriskā baznīca Igaunijā un tas tai nenāk par labu. Ziņojumā arī minēts, ka luterāņi PSRS ir arī ārpus Baltijas, piemēram, vairāki tūkstoši luterāņu ir Ļeņingradā, taču draudze tur nepastāv (Hooft, 24.12.1959.). Krievijā un Vidusāzijā dzīvojošo luterāņu (galvenokārt vācu izcelsmes) stāvoklis bija Rietumu reliģisko organizāciju uzmanības lokā arī vēlākajos gadu desmitos. Tas bija arī politisks jautājums, jo daudzi no viņiem gribēja izceļot uz Rietumiem.

Atskaites ziņojumā PBP delegācijas vadība rakstīja, ka agrāko negatīvo nostāju pret PBP Maskavas patriarhāts skaidrojis ar to, ka negatīvā informācija par PBP nākusi no pret ekumenismu noskaņotās Krievu pareizticīgo baznīcas ārzemēs vēstītā (šajā apgalvojumā parādās padomju stratēģija veidot negatīvu “balto” emigrantu organizāciju tēlu). PBP atzīmēja, ka visās tikšanās reizēs konfesiju pārstāvji bijuši ļoti pozitīvi par sadarbību ar PBP, lai arī runa vēl nebija konkrēti par pievienošanos tai. Latvijas un Igaunijas luterāņu baznīcu vadītāji teikuši, ka vēlas visciešākās attiecības ar PBP, baptisti – ka viņi atšķirībā no ASV dienvīdu baptistiem ir ekumeniski, KPБ un Armēnijas pareizticīgo baznīca – ka gatava sūtīt novērotājus uz PBP sanāksmēm (Hooft, 23.12.1959.).

Kā rāda PBP arhīva materiāli, Rietumu delegāciju rīcībā bija daudz informācijas par reliģisko dzīvi PSRS, arī Baltijā.⁵ Informācijas avoti bija Rietumu vēstniecību darbinieki, PSRS atstājušo cilvēku liecības (lielākoties gan tie bija cilvēki, kuri bija atstājuši PSRS kara laikā vai drīz pēc tam), Rietumu tūristu stāstījumi, padomju periodiskajos izdevumos (arī nīcīgās

⁵ Sk., piem., vārdā nenosaukta autora (teikts, ka viņš ir notikumu aculiecinieks, kas dzīvo Zviedrijā) dokumentu par Baltijas valstu okupācijas sekām (The Situation of the Baltic States, 1946).

tirāžās izdotos reliģiskos izdevumus) vēstītais, no kura Rietumu vērotāji mēģināja izlobīt līdz galam nepateikto. Vēlāk šo informantu klāstu papildināja tie cilvēki, kuri PSRS studēja Rietumu-Austrumu apmaiņas programmās. Frānsiss Hauss (*House*), anglikāņu mācītājs un PBP ģenerālsekretāra vietnieks, savās ceļojuma piezīmēs raksta, ka saticies ar vienu Rietumu studentu – viņa vārds un uzvārds nav minēti, bet, spriežot pēc apraksta, tas bija vēlākais padomju reliģiskās dzīves eksperts Maikls Bordo (*Bourdeaux*), kas 1959. gadā mācījās Maskavas Universitātē. M. Bordo teicis, ka nav saticies nevienu padomju studentu, kas atzītu, ka ir ticīgs. Viņš arī stāstīja par noslēgto un kontrolēto Rietumu studentu dzīvi, kurā nebija pieļauta draudzība ar vietējiem studentiem. F. Hauss arī raksta, ka ticies ar tēvu Dionu, katoļu priesteri, kas noturēja dievkalpojumus vēstniecību darbiniekiem. Viņš sarunā atzina, ka jūtas izolēts, jo nav kontaktu ar vietējiem garīdzniekiem, arī ar Maskavas katoļu draudzes priesteri ne (*Visit to Russian churches*, 1959). PSRS pilsoņi nereti baidījās kontaktēties ar ārzemniekiem, jo tas nozīmēja risku nonākt padomju drošības iestāžu uzmanības lokā vai pat piedzīvot represijas.

Ar labu britu humoru piepildītas PBP arhīvā atrodamās Džona Lorensa (*Lawrence*)⁶ ceļojumu piezīmes. Viņš ar Igaunijas ev. lut. baznīcas arhibīskapu Jānu Kīvitu (*Kivvit*) par reliģisko dzīvi sarunājās saunā, par ko Lorens komentē “nekad vēl nebiju redzējis kailu arhibīskapu”. Neformālās sarunās bija iespējams uzzināt par padomju reliģiskās dzīves niansēm – neapkurinātām lauku baznīcām, ierobežojumiem iesvētāmo apmācībā u. c. Kīvits esot teicis, ka baznīcai šādos apstākļos ir divas bīstamības – ļauties rūgtumam vai noslēgties (*Northern diary*, 1959).

Lai neradītu šķēršļus PBP attiecībām ar Austrumu bloka baznīcām, publiski sniegtā informācija tika ierobežota. Piemēram, PBP vadība atteicās rakstīt par 1959. gada vizīti PSRS pat PLF izdevumam “*World Lutheran / Lutherische Rundschau*” (Nolde 1960). PBP vadība kontrolēja tās darbiniekiem pieejamās informācijas apjomu. Kā rakstīts vienā no vēstulēm, kuras autors ir Stīvens Nīls (*Neil*) – anglikāņu bīskaps, kas pēc Otrā pasaules kara strādāja PBP, “mēs parasti automātiski pieņemam, ka ar konfidencialiem dokumentiem var iepazīties ģenerālsekretariāts un ikvienas nodaļas vadītājs, kura atbildības sfērā ir konkrētā lieta” (Neil 1949). PBP

⁶ Dž. Lorens bija diplomāts (Otrā pasaules kara laikā preses atašejs britu vēstniecībā Maskavā), publicists, pirmais Kestona koledžas (vēlāk institūts) prezidents (1969–1983), aktīvs ekumeniskajā kustībā (Bourdeaux 2000).

darbinieki, tāpat kā citu organizāciju pārstāvji, informāciju, kura nāca no padomju ietekmes zonā nonākušajām zemēm, nereti uzskatīja par neuzticamu. Piemēram, Anglijas baznīcas Ārlietu padomes ģenerālsekretārs Herberts Vadamss (*Wadams*), kas kara laikā strādāja Lielbritānijas Informācijas ministrijā, no Zviedrijas luterāņu baznīcas saņemtos dokumentus par Baltiju komentēja kā pārspilētus – padomju vara ir nogalinājusi vai izsūtījusi virkni garīdznieku, taču fakti realitātē “nav tik briesmīgi, kā daži zviedri tos vēlas pasniegt” (*Wadams* 1943). Daudziem Rietumos bija grūti aptvert un pieņemt padomju represiju apmērus. Citi viesmīlībā, pārpildītās baznīcās un “uz papīra” neitrālajos valsts un baznīcas šķirtības principos nekritiski saskatīja reliģijas brīvības izpausmes. Piemēram, Vispasaules baptistu savienības sekretārs Arnolds Orns (*Ohrn*) pēc PSRS apmeklējuma 1955. gadā rakstīja, ka par valsts un baznīcas attiecībām atbildīgie padomju ierēdņi bijuši atsaucīgi un oficiāli reģistrētas draudzes var brīvi darboties, baznīca nesaņem no valsts finansiālu atbalstu, bet “tas ir tas princips, pret kuru baptistiem visā pasaulē nav nekādu iebildumu” (*Ohrn* 1956, 41).

Tālākā notikumu gaita – KPB un vairāku PSRS protestantu baznīcu (ieskaitot LELB) iestāšanās PBP sešdesmito gadu sākumā – vēl vairāk izgaismoja situācijas sarežģītību, PBP manevrējot aukstā kara apstākļos starp Rietumu un Austrumu bloka valstīm. Rietumu un Austrumu baznīcu sastapšanās iespējas saistījās ar neizbēgamiem kompromisiem. Tas atklājās jau piecdesmitajos gados – kad PBP otrajā asamblejā Evanstonā 1954. g. Grieķijas Pareizticīgās baznīcas arhibīskaps Mihails aicināja balsot par rezolūciju, kas apliecinātu solidaritāti ar vajātajiem kristiešiem komunistu kontrolētajās valstīs, Hofts un citi nesekmīgi centās pārliecināt Mihailu atsaukt šo priekšlikumu, jo tajā pašā asamblejā tika runāts par to, ka jāveido ciešākas attiecības ar baznīcām PSRS. Galu galā rezolūcija neguva balsu vairākumu (*Hooft* 1973, 264). Spiediens uz PBP no Austrumu bloka valstu baznīcām parādījās, piemēram, Ungārijas luterāņu un reformātu baznīcu vadītāju vēstulē, kurā ir gan retorika cīņai par mieru, gan konkrētas prasības, par kurām vēstules parakstītāju izpratnē PBP jāiestājas – Ķīnas uzņemšana ANO un vēršanās pret Rietumvācijas bruņošanos (*Copy of Reply*, 1951).

NOSLĒGUMS

Padomju baznīcu kontakti ar PBP nav uzskatāmi par valsts un baznīcas attiecību liberalizācijas zīmi, jo notika Ņ. Hruščova iniciēto

pret reliģiju vērsto kampaņu laikā, kas izpaudās ticīgo, it īpaši garīdznieku, aizskaršanā preses izdevumos, gan daudzu baznīcu slēgšanā un citās represijās. Agrāk uzsāktie baznīcu ēku atjaunošanas darbi un agrāk draudzēm atņemto ēku atdošana kļuva gandrīz neiespējama – ja 1958. gadā varasiestādes apstiprināja vienu šādu LELB projektu (Liepājā), tad 1960. gadā visi šāda veida lūgumi tika noraidīti. Līdzīgi notika arī Igaunijā – visi luteriskās baznīcas iesniegumi tika noraidīti, izņemot arhibīskapa J. Kivita mājas būvi (ši atļauja saistīta ar varasiestāžu uzskatu par Kivita svarīgo propadomisko lomu baznīcas starptautiskajos kontaktos) (Goekel 2010, 358). G. Tūrs padomju varasiestādēm atklāti pārmeta baznīcu atņemšanu, kas dažos gadījumos notika, pat viņu neinformējot (Tūrs, 28.05.1962., 21).

PSRS esošo reliģisko organizāciju starptautiskās attiecības bija varasiestāžu iniciatīva, kas bija saistīta ar padomju ārpolitikas stratēģiju. Šie kontakti nebija ļauti visām reliģiskajām organizācijām vienādā mērā. Dažām no tām, kā septītās dienas adventistiem, kuru centralizētās struktūras gan visas PSRS, gan padomju republiku līmenī Hruščova varas gados tika likvidētas, ārzemju kontaktu iespējas ilgstoši tika liegtas. Luterāņu baznīcas Latvijā un Igaunijā padomju varasiestāžu skatījumā varēja izmantot, lai dotu pretsparu diasporas pretpadomju kritikai, ietekmētu sabiedrisko domu zemēs ar luterāņu vairākumu (piem., Rietumvācijā) un virzītu starptautisko reliģisko organizāciju darbību PSRS vēlamā virzienā. Padomju vara centās sašķelt latviešu diasporu (sākotnēji mērķis bija veicināt repatriāciju, bet tas izrādījās grūti realizējams un tika atmests), radīt pozitīvu PSRS tēlu Rietumos (ieskaitot baznīcas) un panākt, lai starptautiskos forumos PSRS netiktu kritizēta (vai šāda kritika tiktu atspēkota). Šo mērķu īstenošanai tika veikta rūpīga uz ārzemēm deleģētā reliģiskā personāla atlase un kontrole. Ar ārzemju braucieniem saistītie labumi bija veids, kā stimulēt baznīcu vadītāju konformismu. Iesaiste starptautiskās attiecībās arī mazināja laiku, ko baznīcu līderi varēja atvēlēt viņu pārzināto draudžu problēmu risināšanai – tas bija vēl viens padomju varai svarīgs faktors, jo iederējās plānos par reliģisko organizāciju vājināšanu.

Vienlaikus PSRS baznīcu starptautiskā darbība radīja iespējas to pārstāvjiem privātās sarunās sniegt padomju varas nekontrolētu informāciju par PSRS notiekošo, kā arī izmantot dalību starptautiskās organizācijās savu draudžu vajadzību nodrošināšanai (piem., novilcināt vai apturēt baznīcu slēgšanu, panākt lielākas tirāžas tādiem iespiedizdevumiem kā LELB izdots baznīcas kalendārs, dziesmu lapaņas). Līdz ar to baznīcu

starptautiskās aktivitātes tēlaini raksturojamas kā kaulēšanās telpa, kurā sev vēlamā centās gūt visas iesaistītās puses.

Rietumu ekumenisti iestājās pret aukstā kara pretnostatījumiem, taču attiecību veidošana ar Austrumu bloka baznīcām aktualizēja jautājumus par kompromisu robežām, jo bija skaidrs, ka šo baznīcu pārstāvju izteikšanās brīvība ir ļoti ierobežota. Šīs dilemmas vēl spilgtāk izgaismojās, sākot no sešdesmitajiem gadiem, kad Austrumu bloka valstu dalībbaznīcu skaits PBP pieauga.

PATEICĪBA

Raksts izstrādāts Valsts pētījumu programmas “Latvijas mantojums un nākotnes izaicinājumi valsts ilgtspējai” projektā “Indivīda, sabiedrības un valsts mijiedarbība kopējā Latvijas vēstures procesā: vērtību konflikti un kopīgu vērtību veidošanās vēsturiskos lūzumu punktos” (VPP-IZM-2018/1-0018).

SAĪSINĀJUMI

- LELB – Latvijas Evaņģēliski luteriskā baznīca
- LELBĀL – Latvijas Evaņģēliski luteriskā baznīca ārpus Latvijas
- LPB – Latvijas Pareizticīgā baznīca
- KPB – Krievu pareizticīgā baznīca
- KPBLP – Krievu pareizticīgās baznīcas lietu padome
- PBP – Pasaules baznīcu padome
- PLF – Pasaules luterāņu federācija
- RKLP – Reliģisko kultu lietu padome
- VEKBSP – Vissavienības evaņģēlisko kristiešu-baptistu savienības padome

BIBLIOGRĀFIJA / BIBLIOGRAPHY

- American Churchmen Visit the Soviet Union. Who Went and What was Achieved, USSR (up to 1956), WCC Archives, CCIA; Country files, USSR (unprocessed material).
 Amerikāņu baznīcu pārstāvji Maskavā (1956). *Kristīgā Balss*, 4, 62. lpp.
 ASV protestanti Kremļa propagandas starmešos (1956). *Laiks*, VIII: 24, 24.03.
 Baltijas valstu līdzdalība pasaules baznīcu sadarbībā (1938). *Brīvā Zeme*, 110, 17.05.
 Beeson, Trevor (1974). *Discretion and Valour: Religious Conditions in Russia and Eastern Europe*. Glasgow: Collins, Fontana Books.

- Bolshakoff, Serge (1943). The Present and Future of Christianity in Russia. An Address Delivered to the Society for the Study of Religions on April 7th, p. 14. WCC General Secretariat, WCC Archives, 301.1.06/5.
- Bourdeaux, Michael, Lawrence, John. *The Guardian*, 01.02.2000. Pieejams: <https://www.theguardian.com/news/2000/feb/02/guardianobituaries> [skatīts 07.10.2021.].
- Chumachenko, Tatjana A. (2007). 40-letije Vistanovlenija patriarshestva v Russkoi pravoslavnoj cerkvi: Cerkovnyj prazdnik ili ispolnenije direktivy? (K voprosu ob otnoshenii Pravoslavnyh cerkvej k jekumenicheskomu dvizheniju v 1950-eg.). *Vestnik Cheljabinskogo gosudarstvennogo universiteta. Istorija*, vipusk 22, 21, c. 99–107.
- Copy of Reply of Hungarian Reformed and Lutheran Churches to the Letter of the Executive Committee of the World Council of Churches to the Member Churches, dated Bièvres, February 1, 1951. Box XIV, 6, WCC and Eastern Europe, 301.014, WCC General Secretariat, World Council of Churches: in the Process of Formation.
- Červinskis, S. A. (1955). Protestantu baznīcu vispasaules apvienība (“Eikumeniskā kustība”). No: *Reliģijas un ateisma vēstures jautājumi. Rakstu krājums*. Rīga: Latvijas Valsts izdevniecība, 103.–113. lpp.
- Ev. lut. baznīcas kalendārs 1960. gadam*. Rīga: b. i.
- Filo, Július (ed.). *Christian World Community – and the Cold War. International Research Conference in Bratislava on 5–8 September 2011*. Bratislava: Evangelical Theological Faculty, Comenius University, 2012.
- Frederick Nolde to Dwight Eisenhower, 05.11.1959., Russian visitation, 1–18 December 1959, USSR 1965–, WCC Archives, CCIA; Country files, USSR (unprocessed material).
- Frederick Nolde, Sermon at the Lutheran Church in Riga, Latvia, 9 December 1959, Russian visitation, 1–18 December 1959, WCC Archives, CCIA, country files. USSR (unprocessed material).
- G. Frederick Nolde to Hans Bolewski, 25.01.1960., Russian visitation 1–18 December 1959, WCC Archives, CCIA, country files. USSR (unprocessed material).
- Gibaut, John (2013). Porvoo. In: Jaakko Rusama (ed.). *Together in Mission and Ministry. Papers presented in October 2008 in Åkersberg, Höör, Sweden*. Uppsala: Nordic Ecumenical Council, pp. 15–34.
- Goeckel, Robert F. (2010). Soviet Religious Policy in the Baltics under Khrushchev, 1957–1964. *Politics and Religion*, 3, pp. 352–388.
- Gustavs Tūrs. Īsa atskaite un iespaidi par braucienu uz Čehoslovākiju, Karlovi Vari, uz Kristīgās miera konferences rīcības komitejas sanākumi Karlovi Varos, no 1962. gada 15. līdz 18. maijam [krievu val.], 28.05.1962. *LNA-LVA*, 1448–1–160.
- Gustavs Tūrs. Atskaite RKLP pie PSRS MP, caur RKLP pilnvaroto Latvijas PSR [krievu val.], 14.12.1959. *LNA-LVA*, 1448–1–258.
- Gustavs Tūrs. Īsa atskaite RKLP pie PSRS MP par braucienu uz Parīzi, uz PBP Ck sēdi [krievu val.], 22.08.1962. *LNA-LVA*, 1448–1–192.

- Herbert Wadams to Sigrid Morden, 10.09.1943., WCC General Secretariat, WCC Archives, 301.1.06/04.
- Hodgson, Leonard (ed.) (1938). *The Second World Conference on Faith and Order held at Edinburgh, August 3–18, 1937*. London: Student Christian Movement Press.
- Irbe, Kārlis (1925). Vispasaules baznīcu kongress. Dzīve un darbs. Mērķis. *Svētdienas Rīts*, 50, 13.12.
- Kalniņš, Jānis (red.) (2020). *Virspriesteris Jānis Jansons*. Rīga: EIKON.
- Krūmiņa-Koņkova, Solveiga (2016). Kontrole pār baznīcu Latvijas Padomju Sociālistiskajā Republikā un PSRS valsts drošības institūcijas. No: *Lielais brālis tevi vēro: VDK un tās piesegstruktūras*. Ziņojumi starptautiskajā zinātniskajā konferencē 2016. gada 11., 12. un 13. augustā Rīgā. Autoru kolektīvs K. Jarinovskas zin. red. *VDK zinātniskās izpētes komisijas raksti*, 3. sēj. Rīga: LPSR Valsts drošības komitejas zinātniskās izpētes komisija, Latvijas Universitāte, 83.–151. lpp. Pieejams: https://www.lu.lv/fileadmin/user_upload/lu_portal/projekti/vdkkomisija/VDKkomisija_raksti_3sejums_2016-12-18decembris_LielaisBralisTeviVero-VDK-un-tas-piesegstrukturas_elektriSBN.pdf [skatīts 03.02.2022.].
- Kuldīgas rajona prokurora T. Kukara vēstule RKLP pilnvarotajam J. Restbergam (krievu val.), 12.03.1959., Latvijas Nacionālais arhīvs Latvijas Valsts arhīvs – LNA-LVA, 1419–2–1.
- Kunter, Katharina (2019). Is the East-West Political Bipolarity the Foundation of the Ecumenical Movement? The Cold War as a Meta-Narrative of the World Council of Churches. *Occasional Papers on Religion in Eastern Europe*, 39:4, pp. 28–43. Pieejams: <https://digitalcommons.georgefox.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=2107&context=ree> [skatīts 05.11.2019.].
- Laine, Antti, Meriläinen, Juha, Peiponen, Matti (2017). Ecumenical Reconstruction, Advocacy and Action: The World Council of Churches in Times of Change, from the 1940s to the early 1970s. *Kirchliche Zeitgeschichte*, 30:2, pp. 327–341.
- Letter to the Most Reverend, Mgr. John, Orthodox Archbishop of Latvia (1930). Draft by J. A. Douglas. July, J. A. Douglas Papers, Vol. 60, Lambath Palace Library.
- Mabin, Nikolas (2012). S. N. Bol'shakov – russkij ekumenist. Pieejams: <https://www.rocorstudies.org/ru/2017/08/23/s-n-bolshakov-russkij-ekumenist/> [skatīts 02.01.2022.].
- Malkavaara, Mikko (2001). The Dispute between the Estonian Evangelical Lutheran Church and Estonian Lutheran Church in Exile concerning Lutheran World Federation Membership 1947–1963. In: *Estnische Kirchengeschichte im vorigen Jahrtausend / Estonian Church History in the Past Millennium*. Riho Altnurme (Hrsg.). Kiel: Friedrich Wittig Verlag, pp. 166–186.
- Member Churches. Pieejams: <https://www.oikoumene.org/member-churches> [skatīts 22.11.2021.].
- Memoranda from the Secretariat. 09.10.1929., World Conference of Faith and Order. Mimeographed Reports sent by the Secretariat, 23.1.002/3, WCC Archives, Faith and Order, 23.1.2/3.

- Minutes and Reports of the Second Meeting of the Central Committee of the World Council of Churches held at Chichester (England), July 9–15, 1949.* Geneva: WCC. Pieejams: <https://archive.org/details/secondmeetingofc00unse/page/n1/mode/2up> [skatīts 10.11.2021.].
- Minutes of the Meeting of the Executive Committee of the World Council of Churches. Chichester, England. July 6th–9th, 1949. Pieejams: https://archive.org/details/minutesofmeeting00unse_1/mode/2up [skatīts 10.06.2021.].
- Northern diary, May/June 1959, USSR 1948–1965. WCC Archives, CCIA; Country files, USSR (unprocessed material).
- Ohrn, Arnold (1955). Baptisti apciemo baptistus Pad. Savienībā. *Kristīgā Balss*, 3, 41. lpp.
- Padarīta grūtāka iekļūšana luterāņu federācijā (1957). *Laiks*, IX: 69, 28.08.
- Peter Harald Poelchau, 22.06.1937., WCC archives, Life and Work, Correspondence Study Department, 24.169 (unprocessed material).
- Pis'ma patriarha Aleksija I v Sovet po delam Russkoj pravoslavnoj cerkvi pri Sovete narodnyh komissarov – Sovete ministrov SSSR (2009). Tom 2. 1954–1970 gg. J. G. Orlova (otv. sost.). Moskva: Rossijskaja političeskaja enciklopedija (ROSSPEN).
- Po puti sblizenija anglikanskoj cerkvi s pravoslavno-vovtochnoju* (1911). Riga: Izdanie Pravoslavnogo Religiozno-prosvetitel'nogo obshhestva pri kafedre Rizhskogo episkopa.
- Reinhold Niebuhr to Henry Pitney Van Dusen, 13.11.1941., WCC General Secretariat, WCC Archives, 301.1.06/05.
- RKLP pilnvarotā J. Restberga vēstule T. Kukaram (krievu val.), 16.03.1959., LNA-LVA.
- Rohtmets, Priit, Tēraudkalns, Valdis (2015). Taking Legitimacy to Exile: Baltic Orthodox Churches and the Interpretation of the Concept of Legal Continuity during and after the Soviet Occupation of the Baltic States. *Journal of Church and State*, 58(4), pp. 633–665.
- Rukovodjaschemu komitetu sedmova vsemirnova kongresa baptistov (1947). *Bratskij Vestnik*, 4. Pieejams: https://mbchurch.ru/upload/iblock/48d/bv_1947_4.pdf [skatīts 22.11.2021.].
- Sakārnis, Oskars (1948). Amsterdamas konferences problēmas. *Latvju Vārds*, 53, 14.07.
- Smith, Gary Scott (2015). *Religion in the Oval Office: The Religious Lives of American Presidents*. Oxford, New York: Oxford University Press.
- Stephen Neil to Oliver S. Tomkins, 14.11.1949., WCC General Secretariat, WCC Archives, 301.1.06/3.
- Tēraudkalns, Valdis (2020). Cerību laiks: LELB kontakti ar Anglijas baznīcu arhibīskapa Gustava Tūra darbības laikā (1946–1968). *Ceļš*, 71, 103.–135. lpp.
- The Situation of the Baltic States during the Second Soviet Occupation, Oct. 1944 – Aug. 1945, 11.03.1946., WCC General Secretariat, WCC Archives, 301.1.06/1.
- The World Council of Churches. Its Process of Formation* (1946). Geneva: WCC.

- Visit to Russian churches. Extracts from F. H. House's Diary. December 18–26, 1959. 28.01.1960., Russian visitation, 1–18 December 1959, USSR 1965–, WCC Archives, CCIA; Country files, USSR (unprocessed material).
- Visser't Hooft, W. A. (ed.) (1949). *Report of The First Assembly of the World Council of Churches. Held at Amsterdam, August 22nd to September 4th, 1948*. London: SCM Press.
- Visser't Hooft, Willem (1973). *Memoirs*. London: SCM Press; Philadelphia: The Westminster Press.
- W. A. Visser't Hooft. Some points of special interest to the L.W.F., 24.12.1959., Estonia. Estonian Evangelical Lutheran Church 1938–1971, 42.4.022.1, WCC General Secretariat, Correspondence: Member Churches: 1938–1993, WCC Archives, 42.4.022.
- W. A. Visser't Hooft. Report on the visit of a World Council of Churches delegation to the Orthodox Church and other churches in the U.S.S.R., December 1959, Russian visitation, 23.12.1959., Russian visitation, 1–18 December 1959, USSR 1965–, WCC Archives, CCIA; Country files, USSR (unprocessed material).
- W. A. Visser't Hooft (1980). Address on The Ecumenical Institute Bossey, Switzerland, Institute of Bossey, 1980, 1977/82, Visser't Hooft, W. A., 994.1.41, WCC Archives, 994.1.41/2.
- WCC delegation to visit Russia, 24.11.1959., Russian visitation, 1–18 December, 1959, USSR 1965–, WCC Archives, CCIA; Country files, USSR (unprocessed material).
- World Conference on Faith and Order. The Executive Committee at Geneva on February 20, 1946* (WCC Secretariat), p. 35. Pieejams: <https://archive.org/details/wccfops1.114/mode/2up> [skatīts 10.06.2021.].
- Zikmane, Elīza (2001). Valsts un Latvijas evaņģēliski luteriskās baznīcas attiecības laika posmā no 1965. līdz 1985. gadam. *Ceļš*, 53, 107.–202. lpp.

BARGAINING FOR THE PARTICIPATION OF SOVIET RELIGIOUS ORGANIZATIONS IN THE WORLD COUNCIL OF CHURCHES, 1948–1962

Valdis Tēraudkalns

Dr. phil., professor, Faculty of Theology, University of Latvia

The study analyses the first two stages of the relationship between Soviet religious organizations, including the Latvian Evangelical Lutheran Church (LELC) and the World Council of Churches (WCC) – a period when Soviet participation in the WCC was considered undesirable, and a period when the Soviet government began to plan the accession of several Christian denominations in the USSR to the WCC (LELC joined the WCC in 1962). For the Soviet authorities, this was one way of putting into practice changes in Soviet foreign policy following Stalin's death, which

were aimed at removing the USSR from international isolation, while for churches – an opportunity to create a space of contact with the West, which, despite the control, was freer than before.

Key words: Cold War, ecumenism, Latvian Evangelical Lutheran Church, World Council of Churches.

Summary

This article is based on research of archival materials and publications concerning the involvement of the Latvian Evangelical Lutheran Church (LELC) and other Soviet churches in the World Council of Churches (WCC), an international ecumenical organization founded in Amsterdam in 1948. It analyses the first two stages in the relationship between Soviet religious organizations (including the LELC) and the WCC – the period when the Soviet government considered membership in the WCC undesirable and the stage when the Soviet government began planning for membership of several USSR Christian denominations (Orthodox, Lutheran, Baptist) in the WCC. The LELC was admitted in 1962.

Initially, the attitude of the Soviet authorities towards the WCC was very negative, considering it an organization supported by Western powers, hostile to the USSR. Therefore, the efforts of the WCC to involve churches of the Eastern Bloc countries, particularly the Russian Orthodox Church (ROC), were unsuccessful. The Soviet authorities did not want the representatives of religious organizations to participate in foreign congresses, where there was a danger that these forums would express an anti-USSR stance, and that Soviet delegations would not be able to influence it. In the second half of 1950s, Soviet policy makers changed their mind (not without hesitation on behalf of some officials) and started to look at the membership in the WCC as a potentially useful tool. For the Soviet authorities, this was one way of putting into practice the changes in Soviet foreign policy following Stalin's death, which were aimed at taking the USSR out of international isolation. Not only the ROC, but also other churches got involved in this new strategic plan of Soviet foreign policy. However, not all of them were part of that. The Soviet state clearly had its preferences, and some religious organizations, such as Seventh-Day Adventists, whose centralized structures at the level of both the entire USSR and the Soviet republics were abolished during Khrushchev's rule, were denied the opportunities of international contacts. According to the Soviet authorities, Lutheran churches in Latvia and Estonia could be used to counter anti-Soviet activities of diaspora communities, to influence public opinion in Lutheran-majority countries (for example, West Germany), and to influence the activities of international religious organizations like the WCC and the Lutheran World Federation.

LELC's contacts with the WCC was not a sign of the liberalization of state-church relations, because they occurred during Khrushchev's anti-religious campaigns, which resulted in the harassment of believers, especially the clergy, in the press, as well as the closure of many churches. Restoration work on church buildings that had begun earlier and the return of buildings previously confiscated to congregations became almost impossible.

Organizations such as the WCC had to be prepared for compromises – silence or diplomatic talks with minimum publicity in situations where Western church leaders would have preferred to criticize human rights abuses in the Soviet bloc. This, in turn, led to criticism of the WCC, with some Western Christian opinion makers believing that the WCC ignored what was happening in the Soviet bloc and was being too naive. Criticism was expressed also by diaspora communities (including Latvian churches and other organizations), who often considered religious organizations in the Soviet bloc as state-controlled and illegitimate.

The international contacts of religious organizations of the USSR show the contradictions of the Soviet politics – the desire to create a positive impression of the USSR in the Western countries through cultural diplomacy inevitably relaxed mechanisms of total control. During foreign visits, some representatives of Soviet religious organizations provided information on the real situation in the USSR in private talks. International activities of Soviet churches can be figuratively described as a bargaining space, in which all the involved parties tried to get what they wanted. None of them were fully successful in achieving their goals.

Saņemts / Submitted 05.01.2022.

© 2022 Valdis Tēraudkalns. Latvijas Universitāte
Raksts publicēts brīvpieejā saskaņā ar Creative Commons Attiecinājuma-Nekomerciāls 4.0 Starptautisko licenci (CC BY-NC 4.0).
This is an open access article licensed under the Creative Commons Attribution 4.0 International License (CC BY-NC 4.0)
(<https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/>).

KOMJAUNATNES FUNKCIONĀRI KĀ PĀRMAIŅU AĢENTI (20. GS. 70. GADI)?

Daina Bleiere

Dr. hist., pētniece, Latvijas Universitātes Latvijas vēstures institūts

Rakstā sniegta 317 20. gadsimta 70. gadu komjaunatnes funkcionāru biogrāfiju kvantitatīva un kvalitatīva analīze ar mērķi identificēt, kā mainījās sabiedrības attieksme pret darbošanos padomju sistēmā un kā mainījās sistēmas izvirzītās prasības saviem aģentiem. Raksta mērķis ir analizēt komjaunatnes funkcionāru sociālo un etnisko sastāvu, karjeras motivāciju un vai viņus var uzskatīt par jaunatnes politikas liberalizācijas aģentiem Latvijā 70. gados?

Atslēgas vārdi: komjaunatne, padomju sistēma, integrācija, pārmaiņu aģenti, autoritatīvais diskurss.

IEVADS

70. gadi Latvijā ir interesants laika posms tādā ziņā, ka tajā nobrieda priekšnoteikumi padomju režīma sabrukumam un veidojās tie spēki, grupējumi un personības, kam bija būtiska nozīme Atmodas procesos. Padomju Savienības vēsturē tas ir specifisks laika posms, kas tiek saistīts ar Leonīda Brežņeva atrašanos valsts priekšgalā. Tā kā viņa valdīšanas laiks bija no 1964. gada līdz 1982. gadam, dažkārt tiek runāts par “ilgajiem septiņdesmitajiem”. Padomju ideologi šo laiku apzīmēja ar termiņiem – “attīstītais sociālisms”, “nobriedušais sociālisms”, “reālais sociālisms”, savukārt *perestroikas* laikā tas ieguva negatīvu apzīmējumu – “stagnācija”. Šajā laikā patiešām iezīmējās ekonomikas un politiskās sistēmas stingingums, taču notika būtiskas pārmaiņas sabiedrībā, kas sevišķi skaidri izpaudās jaunatnes kultūrā un varas iestāžu attieksmē pret to. Tam bija vairāki iemesli, un viens no tiem bija tas, ka bija radusies jauna padomju funkcionāru paaudze, kas uzskatīja, ka kontrolētā un stingri dozētā veidā atsevišķus Rietumu dzīvesveida elementus var atļaut patērēt sabiedrībai. Tā bija daļa

no procesa, kas liecināja par padomju sistēmas iekšējām pretrunām, par to, ka tajā bija daudz “iekšēju paradoksu, neprognozējamu un negaidītu iespēju, ieskaitot potenciālu iespēju diezgan viegli sabrukt, parādoties noteiktiem apstākļiem...” (Yurchak 2014, 37).

70. gadu komjaunatnes funkcionāri Latvijā ir grupa, kas vispār nav pētīta. Taču tas ir nepieciešams, lai saprastu sabiedrības attieksmi pret darbošanos padomju sistēmā, kādas prasības sistēma izvirzīja saviem pārstāvjiem, kā paaudžu maiņa izpaudās Latvijas PSR nomenklatūras sastāvā un ko tā liecina par sistēmas iekšējiem procesiem. Nav pamata likt vienlīdzības zīmi starp ierindas komjauniešiem un aparāta darbiniekiem. Pirmajiem dalība komjaunatnē pārsvarā bija formāla un vairākumā gadījumu visai maz ietekmēja viņu dzīvi. Savukārt iesaistīšanās aparāta darbā jau bija noteikta politiska izvēle, kas demonstrēja gatavību akceptēt padomju sistēmas ideoloģisko diskursu un birokrātiskās prakses un reproducēt tās savā tālākajā karjerā. Vienlaikus viņi bija jaunieši un pārstāvēja šīs sabiedrības daļas intereses un noskaņojumus. Raksta **mērķis** ir analizēt komjaunatnes funkcionāru sociālo un etnisko sastāvu, karjeras motivāciju un vai viņus var uzskatīt par jaunatnes politikas liberalizācijas aģentiem Latvijā 70. gados?

Komjaunatnes (oficiālais nosaukums – **Vissavienības Ļeņina komunistiskās jaunatnes savienība, VLKJS**) aparāta galvenās funkcijas bija organizēt jaunatnes dzīvi samērā plašā spektrā – no politiskās audzināšanas līdz brīvā laika pavadīšanai, kā arī būt par kadru rezervi valdošā un vienīgā politiskā spēka – Padomju Savienības Komunistiskās partijas (PSKP), kā arī Latvijas PSR un Padomju Savienības – pārvaldes aparātam. Lai gan Latvijā darbojās šo politisko institūciju reģionālās struktūras, attiecīgi Latvijas Ļeņina komunistiskās jaunatnes savienība (LĻKJS) un Latvijas Komunistiskā partija (LKP), tās bija daļa no stingri centralizēta un vienota politiskās organizācijas elementa.

Rakstā tiek analizētas 317 rajonu un pilsētu komjaunatnes komiteju pirmo un otro sekretāru, kā arī Centrālās komitejas atbildīgo darbinieku personas lietas no Latvijas Valsts arhīva LĻKJS Centrālās komitejas fonda (PA-201. fonds, analizēto personas lietu sarakstu sk. avotu sarakstā). Šie cilvēki 1971.–1979. gadā bija atbrīvoti no amatiem. Tie nav visi cilvēki, kas 70. gados darbojās komjaunatnes vadībā minētajos amatos, tomēr izlases kopums ir pietiekami liels, lai varētu analizēt kā komjaunatnes vadošo darbinieku rekrutēšanas principus, tā arī to, kā notika kadru atlase un tālākvirzīšana. Neskatoties uz to, ka dokumentācija komjaunatnes

institūcijās 70. gados bija samērā kārtīga, personas lietas ne vienmēr satur visu nepieciešamo informāciju. Tādēļ statistiskās analīzes iespējas ir ierobežotas, visu 317 personu gadījumā to nevar piemērot visiem parametriem. Izskatītās lietas satur priekšnoteikumus arī kvalitatīvai analīzei. Kā papildu materiāls pētījumā, lai precizētu vai pārbaudītu biogrāfijas datus, dažos gadījumos ir izmantoti personas lietu materiāli no LKP CK arhīva (PA-101. f., 60., 62., 64. un 66. apraksta), kā arī ziņas no preses un no Latvijas padomju enciklopēdijas.

Personas lietas ir formalizēts informācijas avots, kas vairākumā gadījumu maz ko pasaka par cilvēku uzskatiem un motivāciju. Personiskāku ieskatu sniedz dienasgrāmatas, memoāri, intervijas. Diemžēl šādu materiālu par 70. gadu komjaunatnes aparāta darbiniekiem Latvijā ir ļoti maz. Vērtīgs avots ir Jāņa Āboltiņa atmiņas un dienasgrāmatas fragmenti, kas publicēti grāmatā “Biju biedrs, tagad kungs” (Āboltiņš 1992). Voldemāra Hermana sastādītajā biogrāfiju krājumā “Zem LKP kupola” (Hermanis 2016) publicētas intervijas ar Māriti Rukmani-Teivāni, Anatoliju Gorbunovu, Imantu Vingoldu, kas sniedz zināmu ieskatu tajā, kā notika komjaunatnes aparāta atlase un darbība (sk. arī Pētersone et al. 2020). 2008. gadā krieviski iznāca interviju krājums “*Komanda molodosti nashei*” (Mūsu jaunības komanda) (Lapšins 2008), kurā apkopotas intervijas kā ar krievu valodā iznākušās komjaunatnes avīzes “*Sovetskaia molodiozh*” (Padomju jaunatne) žurnālistiem, tā arī ar vairākiem bijušajiem komjaunatnes CK 70. un 80. gadu funkcionāriem. Krājuma kopējā noskaņa ir nostalgiska, visai pozitīvi vērtējot komjaunatnes darbību, bet intervijas sniedz ieskatu CK iekšējā dzīvē un procesos.

Pēdējos aptuveni 20 gados ārzemēs ir publicēti vairāki pētījumi, kas vai nu tieši, vai pakārtoti aplūko komjaunatnes darbību PSRS, taču pārsvarā tie aplūko komjaunatnes organizāciju kopumā, neizdalot organizācijas aparātu kā īpašu un no visas komjauniešu masas atšķirīgu daļu. Visumā var teikt, ka komjaunatnes funkcionāru sastāvs, rekrutēšanas principi, reģionālās atšķirības 70. gados līdz šim nav piesaistījuši vēsturnieku uzmanību. Visticšāk ar raksta tematiku ir saistīta amerikāņu-krievu pētnieka Alekseja Jurčaka grāmata (Yurchak 2014), kas kultūras antropoloģijas aspektā aplūko izmaiņas ideoloģiskajā diskursā laika posmā, kuru autors definē kā “vēlino sociālismu” (no 50. gadu vidus līdz 80. gadu vidum) un tos iemeslus, kas padarīja PSRS sabrukumu vienlaikus negaidītu un iespējamu, lielā mērā balstoties uz komjaunatnes funkcionāru atmiņām, dienasgrāmatām u. c. dokumentiem.

REĢIONĀLĀS ATŠĶIRĪBAS

Analizējot 70. gadu vadošo komjaunatnes darbinieku etnisko un dzimuma sastāvu, iegūto izglītību, profesiju, piederību noteiktām sociālajām grupām, kā arī karjeras perspektīvas pēc darbības beigšanas komjaunatnes aparātā, var izdalīt trīs lielas grupas: 1) lauku rajonu komjaunatnes komitejas, 2) lielo pilsētu (tolaik tās bija Rīga, Daugavpils, Jelgava, Jūrmala, Liepāja un Ventspils) rajonu un pilsētu komitejas, 3) Komjaunatnes Centrālā komiteja. Atšķirības starp grupām ir redzamas visos būtiskākajos parametros. Atšķirības starp otro un trešo grupu ir mazākas, bet abu šo grupu atšķirības ar lauku rajoniem ir visai izteiktas.

Lauku rajonos pirmo un otro sekretāru vidū izteikti dominēja latvieši, savukārt lielajās pilsētās un CK latviešu īpatsvars nerasniedza pat 50 % (1. tabula pielikumā). Vidējais skaitlis kopsavilkumā visiem 317 funkcionāriem ir 57 %, kas acīmredzot ļāva Latvijas kompartijas vadībai uzskatīt, ka formāli latviešu skaits komjaunatnes vadībā ir pietiekams, līdz ar to arī vadošo kadru rezerve no pamattautības iedzīvotājiem tiek nodrošināta.

Padomju partijas un administratīvā nomenklatūra bija vīriešu valstība, un tas izpaudās jau komjaunatnes vadošo funkcionāru atlasē, lai gan šeit sieviešu īpatsvars vadošajās pozīcijās bija augstāks nekā partijas aparātā. Lauku rajonos pirmo un otro sekretāru vidū ir jūtami lielāks sieviešu īpatsvars nekā lielajās pilsētās. Lielākoties to noteica nodarbinātības struktūra un izglītība. Jāuzsver, ka 70. gados par komjaunatnes komitejas darbinieku, kā arī atbildīgā amatā CK varēja iekļūt varēja tikai cilvēks ar augstāko izglītību. Gadījumā, kad šajos amatos iecēla (formāli – ievēlēja) ar vidējo izglītību, bija ļoti maz, pārsvarā tie bija cilvēki, kas vai nu studēja neklātienē, vai arī tika pieprasīts, lai viņi uzsāk studijas. Apkopojums par to, kādu augstskolu beidzēji un tāpat kādas profesijas pārstāvoši cilvēki dominē starp komjaunatnes funkcionāriem, parāda visai interesantu ainu. Lauku rajonos lielākais īpatsvars ir Latvijas Lauksaimniecības akadēmijas (LLA) absolventu, viņiem seko Latvijas Valsts Universitāte (LVU), Daugavpils Pedagoģiskais institūts (DPI) un Liepājas Pedagoģiskais institūts (LPI) (sk. 2. tabulu pielikumā). Tādējādi ir skaidri redzams, ka lauku rajonos par komjaunatnes sekretāriem pārsvarā kļuva pedagogi. 70. gados skolotāja profesija jau izteikti bija kļuvusi par sieviešu profesiju, tādēļ pastāv noteikta korelācija starp profesiju un dzimumu. Pedagogu proporcija komjaunatnes funkcionāru vidū lauku rajonos bija daudz lielāka, nekā to parāda tabula, jo arī vairākums LVU, tāpat arī Latvijas Valsts Fizikālās institūta

(LVFKI) absolventu, bija skolotāji. Zināms skaits bija beiguši arī pedagoģiskos institūtus ārpus Latvijas (Pleskavā un citur). Otrā lielākā grupa bija lauksaimniecības darbinieki (pārsvārā inženieri (lauksaimniecības mehanizācija u. tml.), mazāk agronomi).

Lielajās pilsētās aina bija pavisam citāda. Šeit dominēja nevis skolotāji (-as), bet gan inženieri – Rīgas Politehniskā institūta (RPI) un Rīgas Civilās aviācijas inženieru institūta (RCAII) absolventi. Turklāt samērā daudz bija tādu, kas bija beiguši tehniskus institūtus ārpus Latvijas, tādēļ inženieru īpatsvars bija vēl lielāks, nekā tas atspoguļojas tabulā. Universitātes absolventu vidū lielajās pilsētās bija daudz ekonomistu un juristu. Kā redzam, CK situācija bija līdzīgāka lielajām pilsētām, un tas arī ir saprotams, jo CK darbinieki pārsvārā komplektējās no Rīgas un Rīgai tuvākajām pilsētām un rajoniem. Izvēloties CK nodaļu vadītājus un sekretārus, noteicošais vārds bija LKP CK. Sieviešu īpatsvars pirmo un otro sekretāru vidū lielajās pilsētās bija jūtami mazāks nekā lauku rajonos, kas ir saistīts kā ar profesionālo un izglītības struktūru, tā arī acīmredzot ar to, ka lielajās pilsētās bija vieglāk atrast piemērotus kandidātus komjaunatnes sekretāru amatiem un priekšroku deva vīriešiem. Zināmas priekšrocības vīriešiem deva arī tas, ka daudzi obligātā karadienesta laikā bija iestājušies partijā un tādēļ varēja uzreiz tikt izvirzīti algotos komjaunatnes amatos, apejot zemākus karjeras posmus (Hermanis 2016, 123–124). Savukārt CK atbildīgo darbinieku vidū sieviešu īpatsvars bija augstāks, jo te bija daudz amatu, kas bija saistīti ar uzskaites, finanšu uzraudzības un organizatoriskajām funkcijām, kuros tradicionāli vairāk darbojās sievietes.

Kā intervijas un atmiņas, tā arī mūsu analizēto personas lietu materiāli parāda, ka katrā limenī (rajonā, pilsētā) kandidātus vakances aizpildīšanai meklēja pārsvārā uz vietas, un to darīja partijas komitejas. Komjaunatnes CK acīmredzot bija ierobežotas iespējas ietekmēt situāciju. Par to liecina arī materiāli par pārrunām, kas ar potenciālajiem pirmā un otrā sekretāra kandidātiem notika CK. Tajās dažkārt tika norādīts uz kandidātu nekompetenci komjaunatnes darba jautājumos, šauru politisko redzesloku, taču visos gadījumos kandidātus akceptēja, turklāt tieši šie cilvēki nereti pēc tam tika izvirzīti partijas darbā. Tas varētu liecināt, ka noteicošā loma bija tam, vai attiecīgajam kandidātam bija atbalsts partijas institūcijās.

Kadru anketās un personas lietās nepastāvēja standartizētas formas, lai fiksētu vecāku nodarbošanos, tādēļ daudzos gadījumos identificēt sociālo grupu, no kuras rekrutēja komjaunatnes funkcionārus, ir visai sarežģīti. Nereti vecāku nodarbošanās ir uzrādīta ļoti aptuveni (pensionāri; strādā uz

dzelzceļa; kalpotāji utt.) vai pat vispār nav uzrādīta. 3. tabulā pielikumā ir mēģināts apkopot ziņas par sociālo izcelsmi, apzinoties, ka šo sadalījumu nekādā ziņā nevar uzskatīt par precīzu. Apkopojums liecina, ka pastāvēja būtiskas atšķirības visās trijās identificētajās grupās. Lauku rajonu komjaunatnes sekretāru vecāki absolūtajā vairākumā gadījumu bija zemnieki vai strādnieki (vismaz 70 procentos gadījumu). Lielo pilsētu komjaunatnes sekretāru vidū tādu bija aptuveni puse, bet te jūtāmāks bija dažādu vidējā līmeņa vadītāju (piemēram, ceha priekšnieki), aktīvā dienesta vai atvaļinātu virsnieku un mediķu, kultūras un izglītības darbinieku īpatsvars, kas atspoguļo kā etnisko sastāvu, tā arī faktu, ka lielajās pilsētās komjaunatnes darbinieki lielā mērā bija pilsētnieki pēc izcelsmes. CK darbinieku vidū strādnieku un zemnieku īpatsvars bija vēl zemāks, bet viņu vidū bija daudz padomju armijas virsnieku bērnu, kā arī vērā ņemams skaits bija tādu, kuru vecāki bija augstākā līmeņa vadītāji (piemēram, ministri), partijas funkcionāri, iekšlietu un Valsts drošības komitejas darbinieki.

Atšķirībā no partijas nomenklatūras komjaunatnes aparāts bija visai dinamisks, tajā samērā ātri notika paaudžu maiņa. Par komjaunieti varēja būt jaunietis 14–28 gadu vecumā. Pēc maksimālā vecuma sasniegšanas jauniešus automātiski atskaitīja no komjaunatnes. Cilvēks, kas darbojās “atbrīvota”, t. i., algota komjaunatnes aparāta darbinieka amatā, varēja to ieņemt ilgāk, bet maksimālā robeža bija 34–35 gadi. Kā rakstīja J. Āboltiņš, 1974. gadā viņam piedāvāts pāriet partijas darbā. “Darbam komjaunatnē es biju jau diezgan vecs. Man apritēja trīsdesmit pirmais gads. Un, lai karjera nebūtu pagalam, vajadzēja izmantot [...] piedāvājumu.” (Āboltiņš 1992, 18)

Lielajās pilsētās un lauku rajonos komjaunatnes komiteju sekretāri parasti darbu mainīja 28–32 gadu vecumā. Republikas komjaunatnes CK pirmajiem sekretāriem maksimālais vecuma cenzs bija augstāks, aptuveni 35 gadi (šajā vecumā partijas darbā pārgāja pirmie sekretāri Vilnis Edvīns Bresis un M. Rukmane). Vēl augstāks tas bija VĻKJS CK sekretāriem un citiem augsta ranga komjaunatnes darbiniekiem Maskavā.

Komjaunatnes sekretāru un CK darbinieku tālāko karjeru ne vienmēr var skaidri identificēt no personas lietām, jo atbrīvošanas iemesli netika atzīmēti pēc vienotas shēmas, dažkārt personas lietās tie vispār nav norādīti vai ir neskaidri noformulēti. Tādi ieraksti kā “pāriešana saimnieciskā darbā” vai “darbs specialitātē” varēja nozīmēt ļoti dažādas lietas – no iecelšanas vadošā amatā līdz faktiskai atlaišanai no darba disciplināru vai citu iemeslu dēļ. Jāņem vērā, ka katrs solis augstāk pa karjeras kāpnēm nozīmēja arī rūpīgāku vecāku un radnieku biogrāfijas vētīšanu, kā arī konkurentu

un nelabvēļu sūdzības par biogrāfijas faktu slēpšanu utt. Komjaunatnes līmenī dažos gadījumos tādi fakti kā tēva dienests vācu armijā netika uzskatīti par šķērslī karjerai, bet partijas karjerā jau varēja radīt sarežģījumus. Ja šādi fakti atklājās, pāriešana saimnieciskā darbā faktiski bija sods. Taču vienlaikus atgriešanās saimnieciskā darbā vai specialitātē varēja nozīmēt ļoti būtisku lēcienu uz augšu karjerā. Anatolijs Gorbunovs atceras, ka RPI rektors Aleksandrs Veiss, mēģinot pierunāt pieņemt piedāvāto Rīgas pilsētas Kirova rajona komjaunatnes pirmā sekretāra amatu, esot teicis: “Tu pāris gadus pastrādā un būsi celtniecības pārvaldes priekšnieks.” (Hermanis 2016, 124)

Kopumā atlaišanas iemeslu analīze apstiprina, ka komjaunatnes sekretāri un CK atbildīgie darbinieki bija nopietna kadru rezerve pirmām kārtām kompartijas struktūrām (sk. 4. tabulu pielikumā). Ja pieskaita tos, kas bija aizsūtīti mācīties augstākajās partijas skolās, Sabiedrisko zinātņu akadēmijā un Augstākajā komjaunatnes skolā, kopumā apmēram trešdaļa turpināja darbu partijas aparātā. Lauku rajonos un lielajās pilsētās šādu cilvēku īpatsvars bija vēl lielāks. Zemāks nākamo partijas darbinieku īpatsvars bija starp CK atbildīgajiem darbiniekiem, taču viņu vidū bija vērā ņemama daļa, kas taisīja nopietnu lēcienu karjerā, turpinot darbu VĻKJS CK aparātā, valsts komitejās, ministrijās un dažādās pārvaldēs, piemēram, Civilās aviācijas, atbildīgos amatos, kā arī uzsākot mācības Maskavā Diplomātijas akadēmijā vai citās vidusmēra cilvēkam nepieejamās mācību iestādēs. Par mazāk prestižu, faktiski karjeras strupceļu, tika uzskatīts darbs Latvijas Republikāniskajā Arodbiedrību padomē vai nozaru arodbiedrībās. Sergejs Dolgopolovs intervijā izteicās, ka Arodbiedrību padomi uzskatīja par sistēmā kaut kādu iemeslu dēļ neiekļāvušos partijas un komjaunatnes darbinieku “kapsētu” (Lapšin 2008, 64). Netipiski ir tas, ka diezgan maza daļa mūsu pētījumā iekļauto komjaunatnes darbinieku turpināja strādāt t. s. padomju darbā, respektīvi, rajonu un pilsētu izpildkomitejās.

MOTIVĀCIJA KARJERAI KOMJAUNATNES APARĀTĀ

Anketas un autobiogrāfijas dod ļoti maz materiāla, lai spriestu, cik lielā mērā jaunieša izvēli kļūt par komjaunatnes funkcionāru motivēja ideoloģiski apsvērumi. 70. gadu autobiogrāfijās netika prasīts uzrādīt politisku motivāciju, un tā praktiski nekad neparādās. Reizēm ir norādes uz vecāku sadarbību ar padomju režīmu 1940.–1941. gadā vai vācu okupācijas

laikā, taču tās ir jāvērtē kritiski. Nevēlamus faktus autobiogrāfijās centās notušēt (pilnībā noklusēt bija riskanti), piemēram, rakstot, ka tēvs gājis bojā kara laikā, bet nenorādot, vai tas noticis vācu armijā vai citos apstākļos. Savukārt vēlamos faktus nereti pārspīlēja, un ne vienmēr var ticēt tam, kas rakstīts par sadarbību ar padomju partizāniem un citām vecāku darbībām Otrā pasaules kara laikā. Partijas instances, kas rekrutēja un izvērtēja komjaunatnes aparāta darbiniekus, pretendentu politisko uzticamību vērtēja formāli, pēc anketas datiem – ar ko vecāki nodarbojušies vācu okupācijas laikā, vai ir radi ārzemēs u. tml.

Tomēr var pieņemt, ka cilvēki, kuru vecāki bija 1940. gada aktīvisti vai piederēja pie nomenklatūras, vai arī bija partijas biedri, bija idejiski vairāk motivēti. Iespējams, ka par idejisku motivāciju varam runāt arī gadījumos, kad vecāki vai vairāki vecākie brāļi un māsas bija partijas biedri, lai gan tikpat labi tas var liecināt par karjeristisku motivāciju. Tomēr absolūtais vairākums komjaunatnes sekretāru, īpaši lauku rajonos, bija cēlušies no visparastākajām ģimenēm, un autobiogrāfijās un citos dokumentos nav atrodamas nekādas norādes ne uz vecāku, ne arī pašu pretendentu ideoloģisku angažētību un izteiktu vēlēšanos iekļauties sistēmā.

Šādu jauniešu iesaiste komjaunatnes darbā notika pamazām, visbiežāk skolas solā. Arī A. Jurčaks norāda uz to, ka parasti nākamie komjaunatnes aparāta darbinieki savu karjeru sāka jau skolas pionieru un komjaunatnes organizācijā, un visbiežāk ne tādēļ, ka būtu īpaši ideoloģiski motivēti vai arī politiski uzticami, bet tādēļ, ka viņiem patika organizēt dažādus pasākumus, vai arī vienkārši viņi bija priekšzīmīgi un apzinīgi skolēni (Yurchak 2014, 182). Aktivitāte skolas laikā atspoguļojās raksturojumā, un augstskolā jaunieši virzīja tajās pašās sliedēs, kas turpinājās arī pēc augstskolas beigšanas. Mūsu izmantotie dokumenti to pilnībā apstiprina arī Latvijas gadījumā.

Tas atspoguļojas arī Latvijas komjaunatnes aparāta darbinieku atmiņās. Intervijās J. Āboltiņš, A. Gorbunovs, M. Rukmane raksturoja savas politiskās karjeras sākumu nevis kā pašu apzinātas darbības rezultātu, bet kā nejaušību (Āboltiņš 1992, 8–9; Pētersone et al. 2020, 60; Eglīte 1995). M. Rukmane liecina, ka arī pirms iestāšanās partijā viņa nebija pat izlasījusi komjaunatnes statūtus. Lai gan to var uztvert kā taisnošanos, tomēr arī daudzi citi piemēri liecina, ka ideoloģiska pārliecība nebija noteicošais kritērijs, izvēloties kandidātus komjaunatnes amatiem. Bija svarīgi, lai pretendentam būtu augstākā izglītība (vai vismaz studētu), organizatoriskas prasmes, apzinīgums. Kandidātam pietika ar formālu ideoloģisku principu

deklarāciju un izpratni, kuras ir tās robežas, kuras nedrīkst pārkāpt, respektīvi, konformisms faktiski bija viens no galvenajiem atlases kritērijiem.

Tūlītējie apsvērumi, kas lika pieņemt piedāvājumu, varēja būt visdažādākie. J. Āboltiņš savu piekrišanu kļūt par Rīgas pilsētas Ļeņina rajona komjaunatnes otro sekretāru izskaidroja gan ar vēlēšanos dabūt dzīvokli Rīgā, gan ar azartu izmēģināt, ko nozīmē būt šādā amatā (Āboltiņš 1992, 10). Protams, bija arī citi labumi – lielāka alga un dažādi bonusi, iespējas doties ārzemju ceļojumos utt. Autobiogrāfiju analīze daudzos gadījumos (īpaši lauku rajonos) ļauj domāt, ka daudziem jauniešiem, it sevišķi no kolhoznieku, kā arī nepilnām ģimenēm, komjaunatnes darbs un nākotnes perspektīvas pēc tā bija viens no nedaudzajiem pieejamajiem ceļiem, kā paaugstināt sociālo statusu. Taču komjaunatnes darbā līdzās labumiem bija arī aprūtinājumi – intrigas, atkarība no partijas priekšniecības rīkojumiem, bezjēdzīgu pasākumu organizēšana, neskaitāmas atskaites, ideoloģiska tukšvārdība sapulcēs. Tālākajā karjeras atlasē spēja tikt galā ar formālajām un birokrātiskajām prasībām bija būtisks kritērijs.

Karjeras apsvērumi, vēlēšanās paaugstināt sociālo statusu un dzīves līmeni, ideoloģiska intoksikācija, konformisms, arī kritiska/nekritiska attieksme pret sistēmu – visu šo faktoru ietekme un proporcijas dažādiem cilvēkiem varēja būt atšķirīgas. Mēģinot analizēt motivāciju, grūtības rada tas, ka tā var būt daudzslāņaina un pretrunīga, turklāt tā mainās laika gaitā. Konstruktīvāk acimredzot ir runāt nevis par ideoloģisku vai cita veida motivāciju, bet gan par to, cik lielā mērā jaunieši, viņa ģimene, sociālā vide, kurā jaunieši veidojās kā personība, bija integrēta padomju sistēmā, jo var pieņemt, ka politiski sociālās integrācijas pakāpe noteica attieksmi pret padomju institūcijām, darbību tajās. Analizētie personas lietu materiāli pēc politiski sociālās integrācijas pakāpes komjaunatnes vadošos darbiniekus ļauj iedalīt trijās grupās.

Pirmā grupa – pilnībā integrēta: nomenklatūras, veco komunistu, militārpersonu (īpaši augstāka ranga) pēcnācēji. Militārpersonu bērni ir vērā ņemama komjaunatnes funkcionāru grupa lielajās pilsētās un CK, kā arī vispār liela daļa cilvēku, kas Latvijā ieradušies no citām republikām. Komjaunatnes vai partijas karjera tiek uztverta kā laba iespēja, turklāt ģimenes aizmugure augstu stāvošu funkcionāru bērniem nodrošināja ātru karjeras izaugsmi, kā arī iespēju caur komjaunatnes darbu nokļūt Vissavienības līmeņa komjaunatnes un partijas institūcijās, diplomātiskajā dienestā un citās prestižās jomās. Augstā integrācijas pakāpe ne vienmēr nozīmēja arī ideoloģisku angažētību un politisku lojalitāti, lai gan šīs grupas pārstāvji

pārsvārā bija politiski lojāli. Tieši tādēļ virsnieka-politiskā darbinieka dēla Baltkrievijā dzimušā Jūrmalas pilsētas komjaunatnes komitejas pirmā sekretāra Sergeja Zamaščikova aizbēgšana uz Rietumiem 1979. gadā bija milzīgs šoks ne tikai komjaunatnes, bet arī partijas aparātam un VDK (Barkovskis 1991).

Pārlicība par šīs grupas pārstāvju uzticamību padomju ideoloģijai un vērtībām, kā arī korporatīvā solidaritāte komjaunatnē garantēja ātru karjeru. Piemēram, redzama LKP darbinieka Kārļa Pugo dēls Boriss komjaunatnes karjeru sāka kā Rīgas Elektromašīnu rūpnīcas komjaunatnes sekretārs 1961. gadā, pēc tam kā Proletāriešu rajona komitejas otrais un pirmais sekretārs, bet jau 1963. gadā viņš kļuva par VĻKJS CK sektora vadītāju. 1968. gadā B. Pugo atgriezās Rīgā partijas darbā, bet jau pēc dažiem mēnešiem kļuva par Latvijas komjaunatnes pirmo sekretāru (LVA, PA-101-62-142, 5. op., 8. lp.). LPSR Zinātņu akadēmijas prezidenta Kārļa Plaudes dēls Artūrs 1967. gadā kļuva par RPI komjaunatnes sekretāru, tajā pašā gadā pēc institūta beigšanas tika iecelts par LĻKJS CK nodaļas vadītāju, 1972. gadā tika pārcelts uz Maskavu par komjaunatnes CK nodaļas vadītāja vietnieku, bet 1973. gadā par Latvijas komjaunatnes pirmo sekretāru (LVA, PA-201-7-46, 83.-198. lpp.). B. Pugo pēc komjaunatnes kļuva par LPSR Valsts drošības komitejas vadītāju un pēc tam par LKP CK pirmo sekretāru. Jādomā, ka augsti amati nākotnē gaidīja arī A. Plaudi, taču viņa karjeru sabojāja jau pieminētā S. Zamaščikova aizbēgšana uz Rietumiem.

Varbūt visbūtiskākā priekšrocība partijas funkcionāru bērniem bija tā, ka viņu iespējas nodrošināt sev partijas vai jebkuru citu vēlamu karjeru bija praktiski garantētas. To parāda LKP CK otrā sekretāra Nikolaja Beluhas dēlu Sergeja un Andreja karjera (LVA, PA-102-55-6; LVA, PA-201-14-84, 97.-115. lp.). Protams, ne visiem nomenklatūras ģimeņu pēcnācējiem bija vajadzīgās spējas un motivācija, tādēļ izcelšanās deva labākas priekšrocības karjeras startā, bet negarantēja rezultātu.

Otrā grupa pārstāvēja cilvēkus, kas nāca no samērā labi politiski un sociāli integrētas vides, kurā pretendentu vecāki vai ģimenes locekļi ir partijas biedri, vidēja līmeņa vadītāji un ierēdņi. Dažkārt vecāki ir bijuši ideoloģiski motivēti sadarboties ar padomju režīmu, bet nereti ir sasnieguši zināmu statusu nevis ideoloģiskas pārlicības, bet gan apstākļu sakritības vai arī profesionālās kompetences dēļ. Vecāku statuss un sakari atviegloja šīs grupas komjaunatnes funkcionāru karjeru, bet priekšrocības bija mazākas nekā pirmās grupas pārstāvjiem. Lai gan komjaunatnes funkcionāri, kas nāca no šīs grupas, tāpat kā viņu vecāki, nereti kritizēja dažādus trūkumus,

taču labi apzinājās robežas un labprāt iesaistījās dažādās aktivitātēs, lai uzlabotu savu statusu.

Trešā grupa pārstāvēja sociālo vidi, kas bija indiferenta, nereti arī negatīvi noskaņota pret padomju režīmu. Jaunieši no šīs grupas aktivitātes, organizatorisku spēju dēļ iesaistījās sistēmā jau skolā vai augstskolā. Ideoloģiski apsvērumi, ja tādi arī bija, bija sekundāri, bet iesaistīšanos veicināja dažādi sadzīviski un karjeras nodomi, arī godkārība un vēlēšanās sevi pierādīt. Viņu attieksme pret komjaunatnes un vispār dzīvi Latvijas PSR varēja būt visai kritiska, taču pamazām viņi apguva “pareizo” ideoloģisko diskursu. Viņi vēl nebija kļuvuši par “īstiem” padomju cilvēkiem un, lai gan bija ceļā uz sistēmas akceptēšanu, nereti iekšēji izjuta šaubas, kognitīvu disonansi.

Ne tikai latviešiem, bet arī citiem vietējās izcelsmes funkcionāriem, kas nāca no otrās un trešās grupas, nereti radīja problēmas tas, ka viņu vecākiem vai citiem radniekiem bija dažādi “melnie plankumi” biogrāfijā saistībā ar mantisko stāvokli pirms 1940. gada, ar darbību neatkarīgajā Latvijā un it sevišķi vācu okupācijas laikā. Viņiem nereti bija radnieki emigrācijā. Taču šā apstākļa dēļ viņi arī nereti bija piesardzīgāki, izpildīgāki nekā tie, kas nāca no padomju elites, un galu galā varēja būt visai sekmīgi. Tajā pašā laikā viņiem nācās kaut kādā veidā risināt problēmu ar kognitīvo disonansi starp ideoloģisko diskursu, kas bija nepieciešams sekmīgai karjerai, un to diskursu, kas pastāvēja viņu ģimenē, draugu vidū un vispār apkārtējā sabiedrībā. Pastāvēja divi alternatīvi ceļi – pilnībā akceptēt oficiālo diskursu vai arī to izmantot, tā kā tas bija obligāts, bet darīt to formāli un faktiski ignorēt.

Cilvēkiem, kas bija cēlušies no “parastām” ģimenēm, varēja būt visai ātra un veiksmīga karjera, kā to liecina, piemēram, M. Rukmanes, A. Gorbunova un pietiekami daudzu citu bijušo komjaunatnes aparāta darbinieku biogrāfija. Iekļaušanās komjaunatnes un pēc tam partijas nomenklatūrā bija pakāpenisks process, kurā identitātes tika pārdefinētas, dekonstruētas un veidotas par jaunu, formējot cilvēku, kuram piemita visas padomju partijas vai administratīvā aparāta ierēdņiem nepieciešamās prasmes.

FUNKCIONĀRI KĀ PĀRMAIŅU AĢENTI?

No visa iepriekš teiktā varam izdarīt secinājumu, ka konformisms un orientācija uz karjeru bija gan komjaunatnes funkcionāru galvenais atlases

kritērijs 70. gados, gan arī noteicošā motivācija iesaistīties komjaunatnes aparātā kā starta laukumā tālākai partijas vai citai karjerai. Jau pats par sevi šis apstāklis norāda uz noteiktām pārmaiņām padomju sistēmā. No komjaunatnes funkcionāriem kā nākamajiem partijas un valsts pārvaldes ierēdņiem tika prasīta formālo ideoloģisko postulātu un nomenklatūras uzvedības noteikumu ievērošana. Komjaunatnes darba rutīna būtībā bija oficiālā autoritatīvā diskursa atražošana (Yurchak 2014, 193), kas izpaudās referātu, ziņojumu, atskaišu šabloniskumā. Pat labi domāti un ideoloģiski lojāli mēģinājumi to kaut kādā veidā modificēt, sasaistīt ar reālo jaunatnes dzīvi varēja būt nevēlami. Ļeņina rajona komjaunatnes pirmajai sekretārei Svetlanai Matkulei mēģinājums veidot mazāk šabloniskas darba formas 1970. gadā prasīja amatu (sk. Āboltiņš 1992, 10–11; Pētersone et al. 2020, 58. A. Gorbunovs un J. Āboltiņš nedaudz atšķirīgi izklāsta konflikta būtību), un tā bija mācība citiem komjaunatnes funkcionāriem. Tukšvārdība un formālisms, kas valdīja komjaunatnes funkcionāru oficiālajā diskursā, pat partijas un saimnieciskajā nomenklatūrā izraisīja izsmējīgu attieksmi, kura izpaudās *perestroikas* laikā. Tā bijušais partijas un izpildkomitejas darbinieks Vladimirs Kustovs, 1989. gadā pansionāta direktors Jūrmalā, rezumēja: “Komjaunatnes darbs principā aprobežojās ar skaļām ierosmēm, ko pēc tam aizmirsa kā nebijušas, ar banketiem un ārzemju braucieniem” (Olbiks 1989). Savā ziņā komjaunatnes aparāts tika pretstatīts “īstajai”, “nopietnajai” partijas un saimnieciskajai nomenklatūrai, kas risina reālas problēmas. Paradokss bija tas, ka komjaunatnes aparāts bija sava veida “sagatavošanas kursi” darbībai partijas, valsts un saimnieciskajā ierēdniecībā. Ja komjaunatnes funkcionāri bija demagogi, pašlabuma meklētāji un bezprincipu karjeristi, tad viņi bija pašas partijas izauklēti un reprezentēja tās iekšējās sairšanas procesu.

Tajā pašā laikā komjaunatnes funkcionāri bija daļa no jaunatnes, viņu gaume un intereses visumā bija tādas pašas kā tai sociālajai videi, no kurienes viņi nāca. Daudzi vēlējās leģitimēt sevi apkārtējo acīs, tādēļ atbalstīja jauniešu iniciatīvas vai arī paši tās izvirzīja. Vēl jo vairāk tādēļ, ka PSRS vadības nostādnes pieļāva zināmu toleranci attieksmē pret jaunatnes kultūras un interešu izpausmēm, kas bija saistīta ar PSRS vadības 60. gados uzsāktu politiku mēģināt pretstatīt Rietumu kultūras ietekmēm alternatīvu – padomju jaunatnes kultūru (Bureieva 2021, 186). Par iedvesmas avotu dažādām komjaunatnes atbalstītām vai izvirzītām iniciatīvām jauniešu brīvā laika pavadīšanas jomā kalpoja sociālistiskās valstis, īpaši Vācijas Demokrātiskā Republika. Komjaunatnes aparāta darbinieku

iespējas apmeklēt ārzemes bija daudz lielākas nekā ierindas biedriem, un viņi varēja “dabā” iepazīties ar jaunatnes darba formām, kas tika pārņemtas no šim valstīm, un pārņest tās uz Latviju.

Mēģinājumus ieklausīties jaunatnes vēlmēs var izskaidrot ne tikai ar atsevišķu funkcionāru vēlmi attaisnot savu karjeras izvēli savās un apkārtnējo acīs, bet arī ar apzināšanos, ka komjaunatnes organizācijas prestižs ir ļoti zems, ka “ar revolucionāriem lozungiem un dažādām no augšas organizētām iniciatīvām ir pamaz, lai uzturētu pie dzīvības tādu masveidīgu organizāciju kā komjaunatne. Tās darbībā arvien lielāku vietu ieņēma dažādi praktiski notikumi.” (Āboltiņš 1992, 12) J. Āboltiņš min dažādas profesionālās meistarības olimpiādes, sporta sacensības “Zelta ripa” un “Zelta mopēds”, paša izvirzīto ideju Zaslauka manufaktūras teritorijā esošajā parkā izveidot jaunatnes atpūtas centru (sk. arī Āboltiņš 1974) u. c. Viena no galvenajām iniciatīvām, ar kuru savās atmiņās lepojās bijušie komjaunatnes funkcionāri, bija jauniešu kafejnīcas “Allegro” atvēršana Rīgā tag. Vaļņu ielā 1971. gadā pēc Rīgas pilsētas komjaunatnes komitejas darbinieku iniciatīvas (Āboltiņš 1992, 14; Lapshin 2008, 125). Par lielu panākumu tika uzskatīta studentu kafejnīcas “Argo” atvēršana Rīgā, Aizkraukles ielā, jo tā atradās jaunuzceltā un speciāli projektētā ēkā (Oliņa 1975). Vēl var atzīmēt jaunatnes kafejnīcu “Sono” Limbažos 1983. gadā (Ruska 1983). Visas šīs kafejnīcas darbojās kā sabiedriskās ēdināšanas uzņēmumu kafejnīcas vai ēdnīcas, bet dažus vakarus nedēļā tajās tika rīkoti dažādi pasākumi (koncerti, tikšanās ar interesantiem cilvēkiem, diskotēkas). Tās organizēja komjaunatnes komiteju apstiprinātas kafejnīcu padomes, bet biļetes izplatīja caur komjaunatnes pirmorganizācijām.

Komjaunatnes “jumts” bija nepieciešams arī dažādu pasākumu rīkošanai, jo bez kādas oficiālas organizācijas atbalsta tas nebija iespējams. Komjaunatnes institūcijas dažkārt varēja sniegt arī kaut kādu, parasti nelielu, finansiālu atbalstu, bet tā nebija vienmēr. Tā S. Dolgopolovs atceras, ka viņa studiju laikā RPI institūta komjaunatnes komitejā bija radusies ideja noorganizēt Latvijā visu PSRS politehnisko institūtu studentu salidojumu. Latvijas komjaunatnes CK ideju bija atbalstījusi, bet uzreiz noteikusi, ka studenti var paļauties tikai uz saviem spēkiem, bet, ja nekas neizdosies, paši būs vainīgi. Lai iegūtu naudu salidojuma organizēšanai, RPI komjaunatnes komiteja noorganizēja vairākus populāru krievu bardu (t. i., pašu sacerētu dziesmu izpildītāju ģitāras pavadībā) koncertus Rīgā (Lapshin 2008, 60–61).

Var secināt, ka komjaunatnes funkcionāri darbojās kā pārmaiņu aģenti gadījumos, kad viņi atbalstīja iniciatīvas un tendences, kas atbilda

jaunatnes interesēm. Tomēr komjaunatnes funkcionāru iespējas ietekmēt padomju režīma jaunatnes politiku liberalizācijas virzienā mazināja vairāki apstākļi. Pirmkārt, iniciatīvām bija jābūt PSRS vadības īstenotās jaunatnes politikas un ideoloģisko prasību ietvaros. Funkcionāri apzinājās, ka pārāk liela patstāvība vai arī pārāk neordināras idejas varēja izsaukt represijas un pārtraukt viņu tālāko karjeras virzību, un viņiem nācās laipot, lai samierinātu abas puses. Otrkārt, tā kā funkcionāri noteiktās komjaunatnes struktūrās darbojās neilgu laiku, arī veiksmīgas iniciatīvas nereti izsika līdz ar vadības maiņu. Parasti labāk izdevās vienreizēji vai īslaicīgi pasākumi. Treškārt, komjaunatnes institūciju iespējas uzturēt un attīstīt tādas projektus kā jauniešu kafejnīcas, interešu klubi u. tml. bija visai ierobežotas, jo tās piederēja sabiedriskās ēdināšanas uzņēmumiem, kuriem tās bija finansiāli neizdevīgas. Tā bija problēma ar jaunatnes kafejnīcām visā PSRS, ne velti 1975. gadā tika atzīmēts, ka “Allegro” ir “vienīgā jaunatnes kafejnīca Padomju Savienībā, kas sasniegusi tik cienījamu vecumu” (Oliņa 1975). Arī dažādi jaunatnes interešu klubi un citi līdzīgi pasākumi varēja būt sekmīgi tikai tad, ja tiem bija saimnieciski spēcīgi sponsori.

SECINĀJUMI

Sociālos un politiskos procesus mēs bieži uztveram kā bināras opozīcijas – pretošanās un represijas, konformisms un nonkonformisms utt., kas rada iespaidu, ka skaidri var novilkt sadalījuma līniju starp padomju režīma pretiniekiem un aizstāvjiem. Aplūkots materiāls parāda, ka šādas skaidrības nebija. Komjaunatnes funkcionāri bija konformisti, kas bija gatavi darboties padomju sistēmas definētajā koordināšu sistēmā, taču konformisms tajā vai citā pakāpē piemita daudziem, arī tiem, kas neizvēlējās komjaunatnes funkcionāra karjeru. Liela daļa funkcionāru 70. gados, iespējams, pat lielākā daļa, nebija ideoloģiski motivēti un iespēju robežās centās piešķirt savai darbībai jēgu. Tas paplašināja jaunatnes brīvības robežas, un tādējādi viņi veicināja sabiedrības emancipāciju un politiskās sistēmas eroziju, taču viņiem nācās rēķināties ar ideoloģiskajiem un sistēmiskajiem ierobežojumiem. Kā pārmaiņu aģenti viņi drīzāk bija daļa no kopējā padomju sistēmas degradācijas procesa. Tajā pašā laikā 70. gadu komjaunatnes funkcionāri veidoja būtisku nomenklatūras daļu 80. gadu otrajā pusē, kad notika cīņa par valstiskās neatkarības atjaunošanu. Daudzi nostājās pretējās barikāžu pusēs (spilgtākais piemērs – A. Gorbunovs un

Alfrēds Rubiks), kas izvirza jautājumu par to, vai pastāv tieša saistība starp 70. gadu komjaunatnes darbinieku centieniem “cilvēciskot” komjaunatnes darbu un viņu politisko un idejisko evolūciju.

PATEICĪBA

Raksts izstrādāts Valsts pētījumu programmas “Latvijas mantojums un nākotnes izaicinājumi valsts ilgtspējai” projektā “Indivīda, sabiedrības un valsts mijiedarbība kopējā Latvijas vēstures procesā: vērtību konflikti un kopīgu vērtību veidošanās vēsturiskos lūzumu punktos” (VPP-IZM-2018/1-0018).

AVOTI / SOURCES

- LVA, PA-201. f., 6. apr., 53. l. Lichnie dela rabotnikov apparata TsK LKSM Latvii (1971).
- LVA, PA-201. f., 6. apr., 54. l. Lichnie dela I sekretarei RK, GK LKSM Latvii (1971).
- LVA, PA-201. f., 6. apr., 55. l. Lichnie dela II sekretarei RK, GK LKSM Latvii (1971).
- LVA, PA-201. f., 7. apr., 46. l. Lichnie dela rabotnikov apparata TsK LKSM Latvii (1972).
- LVA, PA-201. f., 7. apr., 47. l. Lichnie dela pervikh sekretarei RK, GK LKSM Latvii (1972).
- LVA, PA-201. f., 7. apr., 48. l. Lichnie dela vtorigh sekretarei RK, GK LKSM Latvii (1972).
- LVA, PA-201. f., 8. apr., 91. l. Lichnie dela rabotnikov apparata Tsentralnovo Komiteta LKSM Latvii (1973).
- LVA, PA-201. f., 9. apr., 24. l. Lichnie dela pervikh sekretarei raikomov, gorkomov LKSM Latvii (1973).
- LVA, PA-201. f., 9. apr., 25. l. Lichnie dela vtorigh sekretarei raikomov, gorkomov LKSM Latvii (1973).
- LVA, PA-201. f., 10. apr., 95. l. Lichnie dela otvetrabotnikov apparata TsK LKSM Latvii (1975).
- LVA, PA-201. f., 10. apr., 97. l. Lichnie dela I sekretarei RK, GK LKSM Latvii (1971–1975).
- LVA, PA-201. f., 10. apr., 98. l. Lichnie dela II sekretarei RK, GK LKSM Latvii (1969–1975).
- LVA, PA-201. f., 11. apr., 39. l. Lichnie dela otvetstvennikh rabotnikov apparata TsK LKSM Latvii, osvobodzhennikh v 1976 g.
- LVA, PA-201. f., 11. apr., 41. l. Lichnie dela I sekretarei RK, GK LKSM Latvii, smenivshikhsia v 1976 godu.

- LVA, PA-201. f., 11. apr., 41. l. Lichnie dela II sekretarei RK, GK LKSM Latvii, smenivshikhsia v 1976 godu.
- LVA, PA-201. f., 12. apr., 67. l. Lichnie dela pervikh sekretarei RK, GK LKSM Latvii, smenivshikhsia v 1977 g.
- LVA, PA-201. f., 12. apr., 68. l. Lichnie dela vtorikh sekretarei RK, GK LKSM Latvii, smenivshikhsia v 1977 g.
- LVA, PA-201. f., 13. apr., 7. l. Lichnie dela otvetstvennikh rabotnikov apparata TsK LKSM Latvii, osvobozhdennikh v 1977 g.
- LVA, PA-201. f., 13. apr., 65. l. Lichnie dela otvetstvennikh rabotnikov apparata TsK LKSM Latvii, osvobozhdennikh v 1978 g.
- LVA, PA-201. f., 13. apr., 66. l. Lichnie dela pervikh sekretarei RK, GK LKSM Latvii, osvobozhdennikh v 1978 g.
- LVA, PA-201. f., 13. apr., 67. l. Lichnie dela vtorikh sekretarei RK, GK LKSM Latvii, osvobozhdennikh v 1978 g.
- LVA, PA-201. f., 14. apr., 83. l. Lichnie dela rabotnikov apparata TsK LKSM Latvii, osvobozhdennikh v 1979 godu (otvetstvennie, B-Sh).
- LVA, PA-201. f., 14. apr., 84. l. Lichnie dela rabotnikov apparata TsK LKSM Latvii, osvobozhdennikh v 1979 godu (otvetstvennie, A-Sh).
- LVA, PA-201. f., 14. apr., 85. l. Lichnie dela pervikh sekretarei RK, GK LKSM Latvii, osvobozhdennikh v 1979 godu (A-Sh).
- LVA, PA-201. f., 14. apr., 86. l. Lichnie dela pervikh sekretarei RK, GK LKSM Latvii, osvobozhdennikh v 1979 godu (B-Sh).
- LVA, PA-201. f., 14. apr., 87. l. Lichnie dela vtorikh sekretarei RK, GK LKSM Latvii, osvobozhdennikh v 1979 godu.

PIELIKUMS

1. tabula

RAJONU UN PILSĒTU KOMJAUNATNES PIRMIE UN OTRIE
SEKRETĀRI UN CK ATBILDĪGIE DARBINIEKI 1971.–1979. GADĀ.
LATVIEŠU UN SIEVIEŠU SKAITS UN ĪPATSVARS

	Lauku rajoni		Lielās pilsētas		CK		Kopā	
Analizētais kopums	118		57		142		317	
T. sk. latvieši	87	74 %	28	49 %	67	47 %	182	57 %
T. sk. sievietes	43	36 %	13	21 %	45	32 %	110	32 %

Aprēķināts pēc: sk. avotu sarakstu.

2. tabula

RAJONU UN PILSĒTU KOMJAUNATNES PIRMO UN
OTRO SEKRETĀRU UN CK ATBILDĪGO DARBINIEKU
SADALĪJUMS PĒC ABSOLVĒTAJĀM AUGSTĀKĀS IZGLĪTĪBAS
IESTĀDĒM (ČETRAS GALVENĀS AUGSTSKOLAS)

Lauku rajoni		Lielās pilsētas		CK	
LLA	29 %	RPI	23 %	LVU	35 %
LVU	23 %	LVU	19 %	RPI	21 %
DPI	13 %	RCAII	12 %	RCAII	6 %
LPI	10 %	LLA	9 %	LLA	5 %

Aprēķināts pēc: sk. avotu sarakstu.

- DPI – Daugavpils Pedagoģiskais institūts
 LLA – Latvijas Lauksaimniecības akadēmija
 LP – Liepājas Pedagoģiskais institūts
 LVU – Latvijas Valsts universitāte
 RCAII – Rīgas Civilās aviācijas inženieru institūts
 RPI – Rīgas Politehniskais institūts

3. tabula

RAJONU UN PILSĒTU KOMJAUNATNES PIRMIE UN OTRIE
SEKRETĀRI UN CK ATBILDĪGIE DARBINIEKI 1971.–1979. GADĀ.
SOCIĀLĀ IZCELSME (ČETRAS LIELĀKĀS GRUPAS)

Lauku rajoni	Lielās pilsētas	CK
Kolhoznieki/sovhoza str.	Strādnieki	Strādnieki
Strādnieki	Kolhoznieki/sovh. str.; Vidējā līmeņa vadītāji	Virsnieki/atvaļin. virsnieki
Vidēja līmeņa vadītāji	Virsnieki/atvaļin. virsnieki	Inženieri
Medicīna, kultūra, izglītība	Medicīna, kultūra, izglītība	Vidēja līmeņa vadītāji

Aprēķināts pēc: sk. avotu sarakstu.

4. tabula

KOMJAUNATNES VADOŠO DARBINIEKU
ATBRĪVOŠANAS IEMESLI 1971.–1979. GADĀ

	Lauku rajoni		Lielās pilsētas		LĻKJS CK		Kopā	
	118	%	57	%	142	%	317	%
VĻKJS CK	–	–	–	–	7	4,9	7	2,2
Partijas aparāts	40	33,9	20	35,1	27	19,0	87	27,4
Partijas augstskolas	5	4,2	5	8,8	8	5,6	18	5,7
Valsts komitejas, ministrijas, pārvaldes	–	–	–	–	17	12,0	17	5,4
Padomju izpildkomitejas	5	4,2	1	1,7	4	2,8	10	3,2
Arodbiedrības	1	0,8	3	5,3	6	4,2	10	3,2
Saimnieciskais, pedagoģiskais darbs, specialitāte	49	41,5	17	29,8	37	26,1	103	32,5
VDK un IeM	1	0,8	1	1,7	2	1,4	4	1,3
Aspirantūra, mācības	3	2,5	–	–	3	2,1	6	1,9
Obligātais karadienests	5	4,2	3	5,3	8	5,6	16	5,0
Ģimenes un personīgi apstākļi	3	2,5	–	–	14	9,9	17	5,4
Neatbilst prasībām	1	0,8	2	3,5	3	2,1	6	1,9
Iemesls nav norādīts	5	4,2	5	8,8	6	4,2	16	5,0

Aprēķināts pēc: sk. avotu sarakstu.

LITERATŪRA / SECONDARY SOURCES

- Āboltiņš, J. (1974). Jauniešu atpūta: šodien un rīt. *Rīgas Balss*, 02.11.
- Āboltiņš, J. (1992). *Biju biedrs, tagad kungs*. Rīga: Jakubāna un Hānberga bibliotēka.
- Barkovskis, G. (1991). Jūs tik un tā esat padomju ļaudis (intervija ar S. Zamaščikovu). *Atmoda*, 05.11., 5. lpp.
- Bureieva, J. V. (2021). Istoria sozdanija molodiozhnykh komsomolskikh kafe v 1960-kh godakh. *Noveishaia istoria Rossii*, t. 11, nr. 1, s. 184–187. <https://doi.org/10.21638/11701/spbu24.2021.112>
- Eglīte, I. (1995). Mārīte Rukmane-Teivāne tikai Andrim Jakubānam un Ērikam Hānbergam. *Neatkarīgā Rīta Avīze*, 11.04.
- Hermanis, V. (2016). *Zem LKP kupola. Ieskats Latvijas Komunistiskās partijas liklōcos (1945–1991)*. Rīga: Jumava.
- Yurchak, A. (2014). *Eto bylo navsegda, poka nie konchilos: posljedniee sovetskoie pokolieniee*. Moskva: Novoie Literaturnoie Obozrenie.
- Lapshin, S. (sast.) (2008). *Komanda molodosti nashei*. Rīga.
- Olbiķis, A. (1989). Par “uzticamajiem ļeņiniešiem”, “mūžīgajiem komjauniešiem” u. c. *Jūrmala*, 20.07.
- Oliņa, D. (1975). Argo. *Padomju Jaunatne*, 23.02.
- Pētersone, K., Būmane, I. (2020). *Valstsvīrs Anatolijs Gorbunovs*. Rīga: Zvaigzne ABC.
- Ruska, R. (1983). Aicina jauniešu kafejnīca “Sono”. *Progress* (Limbaži), 03.12.

KOMSOMOL FUNCTIONARIES IN THE 1970S
AS AGENTS FOR CHANGE?

Daina Bleiere

Dr. hist., researcher, Institute of Latvian History, University of Latvia

The paper presents a quantitative and qualitative analysis of biographies of 317 Komsomol functionaries of the 1970s, with a view to identifying changes in the public attitudes toward involvement in the Soviet system, as well as toward the demands of the system of its agents. The purpose of the paper is to analyse the social and ethnic background of the Komsomol functionaries, their motivation to pursue this career, and to establish whether they could be perceived as the agents of liberalising youth policy in Latvia in the 1970s.

Key words: Komsomol, Soviet system, integration, change, authoritative discourse.

Summary

The paper presents a quantitative and qualitative analysis of biographies of 317 1st and 2nd secretaries of the District and City Komsomol committees, as well as of managing officials (*otvetstvennie rabotniki* in Russian) of Central Committee of the Latvian Komsomol from the PA-201 collection of the State Archives of Latvia. Analysis of personal files of these people suggests that there were apparent differences among three regional groups: 1) the rural district Komsomol committees, 2) the big city (at the time such status was assigned to Riga, Daugavpils, Jelgava, Jūrmala, Liepāja and Ventspils) district (in Riga only) and city Komsomol committees, 3) Central Committee of the Komsomol managing officials. Differences are observed in all key parameters: ethnicity, gender, training, trade, further career prospects. The differences between groups 2 and 3 are not as obvious, whereas the differences between these two groups and the group 1 are rather pronounced.

Integration into the *nomenklatura* was a step-by-step process, whereby identities were redefined, deconstructed and recreated. The analysed biographies permit to divide the functionaries into three groups according to the degree of political and social integration in the system. The 1st group represents the people fully integrated in the Soviet system, often offspring of families of high-ranking functionaries and militaries, who perceived the career in the Komsomol as a good opportunity and had less objections with regard to ideology. The 2nd group was well-enough integrated. Their parents frequently were the Party members and/or middle-level functionaries. Although they pretty often were critical of the various shortcomings, yet well aware of limits which must not be overstepped, and ready to elevate their social status. The 3rd group were the offspring of “ordinary” families, who were not involved in any political activities and often were not particularly well integrated into the Soviet system. Ideological motivation of this group was low, they were selected for Komsomol work mainly due to their organisational capacities. If members of the 1st and, partly, the 2nd group were well aware of “the right” ideological discourse, the 3rd group mastered it in the process.

The study confirms that Komsomol was really a serious reserve of *nomenklatura* cadres, first and foremost, for the Party apparatus, although there were differences between the rural districts, big cities and the Central Committee as regards the possibilities of future career path.

Social and political processes in Latvia under the Soviet regime are often perceived as binary oppositions – resistance and repression, conformism and non-conformism, etc. This gives an impression that it is possible to draw a strict line between opponents and defenders of the system. The material under consideration shows that there was no such clarity. The Komsomol officials were conformists,

who were prepared to operate in the coordinating system defined by the Soviet leadership, but conformism was typical to significant part of the society, including those who did not choose the career of a Komsomol functionary and decried it. Komsomol functionaries' ideological motivation was weak, although they were ready to integrate into the system. At the same time, they often were tired of paying lip service to the official bureaucratic practises, and were disposed to taking into account the demands and mood of their environment. They tried to make sense of their activities and thus contributed to the emancipation of the society and to the erosion of the political system. Meanwhile, as agents of change, they were part of the overall degradation process of the Soviet system.

Saņemts / Submitted 10.01.2022.

© 2022 Daina Bleiere. Latvijas Universitāte

Raksts publicēts brīvpieejā saskaņā ar Creative Commons Attiecinājuma-Nekomerciāls 4.0 Starptautisko licenci (CC BY-NC 4.0).

This is an open access article licensed under the Creative Commons Attribution 4.0 International License (CC BY-NC 4.0)

(<https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/>).

AUTORI / AUTHORS

Ginta Ieva Bikše,
ginta_ieva.bikse@lu.lv

Mg. hist., Dr. hist. grāda pretendente, Latvijas
Universitātes Vēstures un filozofijas fakultāte;
zinātniskā asistente, Latvijas Universitātes
Latvijas vēstures institūts
Mg. hist., PhD candidate, research assistant,
Institute of Latvian History, University of Latvia

Daina Bleiere,
daina.bleiere@lu.lv

Dr. hist., pētniece, Latvijas Universitātes Latvijas
vēstures institūts
Dr. hist., researcher, Institute of Latvian History,
University of Latvia

Andrejs Gusačenko,
andrejs.gusacenko@lu.lv

Mg. hist., Dr. hist. grāda pretendents, Latvijas
Universitātes Vēstures un filozofijas fakultāte;
zinātniskais asistents, Latvijas Universitātes
Latvijas vēstures institūts
Mg. hist., PhD candidate, Faculty of History
and Philosophy, University of Latvia; research
assistant, Institute of Latvian History, University
of Latvia

Anete Karlsonē,
anete.karlsonē@lu.lv

Dr. hist., vadošā pētniece, Latvijas Universitātes
Latvijas vēstures institūts, LVIŽ speciālizlaiduma
atbildīgā redaktore
Dr. hist., senior researcher, Institute of Latvian
History, University of Latvia, managing editor
of special edition of “Latvijas Vēstures Institūta
Žurnāls”

Igor Kopošin,
igor.kopotin@mil.ee

PhD, Head of Department of Strategy and
Innovation, Estonian Military Academy, Tartu,
Estonia
PhD, katedras vadītājs, Igaunijas Aizsardzības
ministrijas Militārās akadēmijas Stratēģijas un
inovācijas katedra, Tartu, Igaunija

Uldis Krēsliņš
(1966–2022)

Dr. hist., pētnieks, Latvijas Universitātes Latvijas
vēstures institūts
Dr. hist., former researcher, Institute of Latvian
History, University of Latvia

- Jānis Lazdiņš,**
Janis.Lazdins@lu.lv
- Ineta Lipša,**
ineta.lipsa@lu.lv
- Arto Oll,**
arto.oll@meremuuseum.ee
- Valdis Tēraudkalns,**
valdis.teraudkalns@lu.lv
- Guntis Zemītis,**
guntis.zemitis@gmail.com
- Dr. iur., profesors, Latvijas Universitātes
Juridiskās fakultātes Tiesību teorijas un vēstures
katedra
Dr. iur., professor, Department of Legal Theory
and History, Faculty of Law, University of Latvia
- Dr. hist., vadošā pētniece, Latvijas Universitātes
Latvijas vēstures institūts
Dr. hist., senior researcher, Institute of Latvian
History, University of Latvia
- PhD, researcher, Estonian Maritime Museum,
Tallinn, Estonia
PhD, pētnieks, Igaunijas Jūras muzejs, Tallina,
Igaunija
- Dr. phil., profesors, Latvijas Universitātes
Teoloģijas fakultāte
Dr. phil., professor, Faculty of Theology,
University of Latvia
- Dr. hist., Latvijas Zinātņu akadēmijas īstenais
loceklis, vadošais pētnieks, Latvijas Universitātes
Latvijas vēstures institūts
Dr. hist., Full Member of the Latvian Academy of
Sciences, senior researcher, Institute of Latvian
History, University of Latvia

Latvijas Universitātes Akadēmiskais apgāds
Aspazijas bulvāris 5-132, Rīga, LV-1050
www.apgads.lu.lv

Iespiests SIA "Drukātava",
Reģ. Nr. 40003744728